

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra psychologie

Disertační práce

**Transformační procesy v Kyrgyzstánu: strategie přežití
domácností. Srovnávací analýza ruské a kyrgyzské
etnické skupiny**

Doktorand: Ing. Svetlana Loktionova

Školitel: doc. PhDr. Ing. Petr Kokaisl, Ph.D., prof. h. c.

Poděkování

Ráda bych poděkovala školiteli doc. PhDr. Ing. Petru Kokaislovi, Ph.D., prof. h. c. za provedení celým doktorským studiem včetně disertační práce. Dále bych ráda poděkovala ostatním členům Katedry psychologie za cenné rady, podnětné připomínky. V neposlední řadě také děkuji všem respondentům, kteří mi poskytli potřebné informace pro zdárné dopracování mé práce. Na závěr bych chtěla vyjádřit velké díky mé rodině a přátelům, kteří mi byli podporou po celou dobu mého studia.

Abstrakt

Proces přechodu kyrgyzské společnosti k demokracii a tržní ekonomice trvající už více než 30 let vedl k významným změnám ve všech oblastech života jejích obyvatel. Tento přechod měl vliv jak na sociální instituce kyrgyzské společnosti, tak i na rodiny a jejich domácí hospodářství. Právě v domácnostech se akumulují všechny sociální zdroje přežití jednotlivců, jejich vzájemná podpora a pomoc při řešení různých problémů.

Vitální znaky domácností nebo výběr prostředků pro jejich realizaci se také může měnit vlivem světové ekonomické krize. Domácnosti jako klíčoví poskytovatelé zdrojů, vlastníci lidského kapitálu a spotřebitelé výsledných výrobků realizují stále se měnící proces různě reagující na stále nové skutečnosti. I v Kyrgyzstánu vytváří domácnosti své vlastní strategie chování, které vychází z vlastních sociálně-ekonomických zájmů, založených na typu institucionálního prostředí (konkrétně souborů základních politických, sociálních a právních pravidel, které tvoří základ pro výrobu, výměnu a distribuci).

Výzkum sociálně-ekonomického stavu domácností při využití ukazatelů výše mzdy, životní úrovně, úspor a spokojenosti dovoluje zhodnotit a předpovídat dynamiku hlavních součástí kvality života obyvatel Kyrgyzstánu. Rozhovory vedené na mikro-úrovni pomáhají zhodnotit udržitelnost sociálně-ekonomických pozic domácností v procesu adaptace na tržní hospodářství.

Cílem této práce je na příkladu kyrgyzské a ruské etnické skupiny určit a porozumět způsobu, jak městské domácnosti za různých politických podmínek a sociálně-ekonomických změn získávají prostředky pro svou udržitelnou existenci a jaké přitom používají životní strategie.

Klíčová slova: transformační procesy, domácnosti, kyrgyzská a ruská etnická skupina, životní strategie.

Abstract

The process of transition of the Kyrgyz society to democracy and a market economy, which has lasted for more than twenty years now, has led to significant changes in all spheres of life.

The transformation processes had an impact on the social institutions of the Kyrgyz society, affecting families and households. It is within the household that all the social resources for survival of individuals accumulate, as well as their mutual assistance in solving various problems.

The life objectives of households and the choice of means for their implementation also change due to influence of the global economic crisis in the country. Households, as a key supplier of resources, the owner of human capital and the consumer of the final product, implementing the human, economic and social reproduction, respond differently to a new reality. Based on their own socio-economic interests and the adequacy of the institutional environment, households in Kyrgyzstan develop their behavioural strategies.

The study of the socioeconomic condition of households, using indicators of the levels of wages, life, savings and satisfaction, will make it possible to assess and forecast the dynamics of the main aspects of the Kyrgyz people's life quality.

Through this study an attempt is made to determine (understand) how households of the Kyrgyz and Russian ethnic groups, in conditions of different political and socio-economic changes, manage to achieve sustainable means of living, as well as what strategies they use to survive.

Key words: transformation processes, households, Kyrgyz and Russian ethnic groups, sustainable means of living.

Obsah

1	Úvod	7
2	Cíl práce.....	10
3	Metodika	12
3.1	Charakteristika a zdůvodnění použitých metod	12
3.2	Výběr a specifikace vzorku.....	14
3.3	Limity výzkumu.....	23
4	Literární rešerše.....	24
4.1	Literatura k tématu „Transformační procesy“	24
4.1.1	Politická transformace	25
4.1.2	Modernizace jako transformace.....	25
4.1.3	Postsocialistická transformace	26
4.1.4	Hodnocení postsovětské transformace mezinárodními organizacemi.....	29
4.2	Literatura k tématu „Strategie domácností“ v kontextu sociálních změn.....	31
5	Teoretická část	35
5.1	Transformační procesy v postkomunistických společnostech.....	35
5.1.1	Přístupy k sociálně-ekonomické transformaci v zemích Střední Asie	36
5.1.2	Politická transformace v zemích Střední Asie.....	42
5.2	Přístupy k výzkumu domácností.....	46
5.2.1	Obecná sociologie – doktrína o společenství a společnosti.....	49
5.2.2	Sociologie rodiny – analýza rodinného rozpočtu	49
5.2.3	Strukturální funkcionalismus.....	50
5.2.4	Ekonomická sociologie – síťový přístup	51
5.2.5	Nový institucionalismus	52
5.2.6	Ekonomické teorie – neoklasická ekonomická teorie.....	52
5.2.7	Přístup udržitelného živobytí	54
5.2.8	Životní strategie domácností.....	58
5.3	Domácnosti v kontextu sociálních změn	59

6	Praktická část.....	63
6.1	Historický kontext.....	63
6.1.1	Původ Kyrgyzů	63
6.1.2	Rusové na území Kyrgyzů. Vztahy mezi Kyrgyzy a Rusy.....	64
6.2	Regionální profil	66
6.3	Ekonomická součást strategií domácností	68
6.3.1	Zaměstnanost. Příjmy domácností	68
6.3.2	Výdaje domácností	74
6.3.3	Úvěry	77
6.3.4	Úspory.....	80
6.3.5	Nerovnost příjmů	83
6.4	Sociální součást strategií domácností	88
6.4.1	Zdraví a zdravotní péče.....	88
6.4.2	Vzdělání	94
6.4.3	Rozhodování domácnosti. Role pohlaví	99
6.5	Deskriptivní statistika vybraných proměnných domácností.....	105
7	Výsledky a diskuse.....	123
8	Závěr	132
9	Seznam použitých zdrojů	135
10	Seznam obrázků, tabulek, grafů.....	144
10.1	Seznam obrázků.....	144
10.2	Seznam tabulek	144
10.3	Seznam grafů	144
11	Přílohy.....	146

1 Úvod

Od rozpadu Sovětského svazu uplynulo už 30 let. Navzdory tomu zůstává (nejen ve vědeckých kruzích) nezodpovězená otázka, jakým směrem se mají bývalé sovětské republiky rozvíjet. Tyto diskuse zahrnují široké pole otázek od státního zřízení přes tvorbu politických a ekonomických ukazatelů směru rozvoje. Dnes už je poměrně jasné, že vytvoření optimálního státního zřízení je složitý proces, který v žádném případě neznamená pouhý přechod ke stabilní a udržitelné státnosti. Demokracie jako proklamovaná idea byla dosažena jen v některých státech bývalého Sovětského svazu. Pokud se zaměříme na středoasijské země, je mezi nimi velký rozdíl ve zkušenostech s tržní ekonomikou, nebo naopak s výrazně centralizovaným hospodářstvím. Rozdíly jsou i v přístupu k delegaci moci a státoprávního uspořádání.

Ještě při vzniku SSSR měly národy Střední Asie extrémně nízké ukazatele hospodářského rozvoje a kultury a jako součást SSSR byla tato oblast mnoha způsoby dotována z celosvazových prostředků.

Kazachstán a Turkmenistán, země bohaté na přírodní zdroje, např. prošly etapou industrializace ještě jako součást SSSR. Nicméně ve srovnání se západními (evropskými) republikami Sovětského svazu tyto státy patřily k chudým a podprůměrně rozvinutým (Halbach, 2007: 77).

V Kyrgyzstánu, jako středoasijské republice bývalého Sovětského svazu, byla politická a společenská transformace obzvlášť složitá. Nově vzniklý stát ve své historii nikdy plnou státností nedisponoval a ze všech středoasijských republik měl (společně s Tádžikistánem) z důvodu chybějících nerostných zdrojů a jednostranně zaměřené průmyslové výroby nejméně příznivé výchozí podmínky pro transformaci na tržní společnost. Přestože demokratické a transformační procesy v Kyrgyzstánu byly zpočátku pozitivně hodnoceny mezinárodními organizacemi, demokratický rozvoj byl, a doposud je, stále doprovázen různými sociálními otřesy.

Události posledních 30 let vedly k podstatným změnám ve všech oblastech každodenního života obyvatel Kyrgyzstánu. Zejména z tohoto důvodu je hlavním cílem výzkumu zjistit, k jakým hlavním změnám došlo, a to na příkladu městských domácností

v kyrgyzské a ruské etnické skupině.

Domácnosti přežily nejen ekonomickou krizi v průběhu transformace, ale také zažily transformačně-kulturní šok, který se dodnes odráží v jejich každodenním životě. Jak je zřejmé z výzkumu postsovětských republik, společnost v přechodovém období prožívá šoky a kulturní traumata (Sztompka, 2016: 449) jako následek sociálních změn každodenní ekonomické praxe, národní sebeidentifikace (Snyder, 1993: 5) a vnitřní a vnější migrace (Pilkington, 1998). Je také důležité uvážit, že následkem přechodu na tržní ekonomický systém se v domácnostech tvoří postoje a protichůdné hodnoty. Jestliže v plánované ekonomice úloha státu měla větší vliv na každodenní ekonomickou praxi domácností (Harsanyi, 2007), pak nové tržní zákony si vyžádaly od domácností větší ekonomickou aktivitu a nezávislost při přijímání důležitých rozhodnutí, od plánování rodinného rozpočtu až po otázku zaměstnanosti a migrace. Domácnosti byly nuceny nejen zvládat tradiční strategie (živobytí, neformální zaměstnání atd.), ale také dodržovat strategie nové, které vznikly pod vlivem tržních institucí (úvěrové organizace, záložny, banky atd.). Je nutno poznamenat, že Kyrgyzstán jako země s východní mentalitou zastává tradiční postoje, které v mnohém odrážejí kolektivní psychologii a zájmy příbuzenských klanových vztahů, projevujících se v zachování významu sociálního kapitálu v životě domácností. Tradiční ekonomická a každodenní praxe domácností se mění.

Disertační práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. Teoretická část práce popisuje „transformační procesy“ a transformaci v postkomunistických společnostech, zejména přístupy k sociálně-ekonomické a politické transformaci v zemích Střední Asie. Dále jsou v teoretické části zkoumány přístupy k výzkumu domácností v dílech klasiků. Následující podkapitola popisuje Přístup udržitelného živobytí (Sustainable Livelihoods Approach) jako analytický rámec pro analýzu živobytí. V závěrečné podkapitole teoretické části je uveden popis domácnosti v kontextu sociálních změn.

Praktická část práce se věnuje samotné realizaci výzkumu. Úvodní podkapitola představuje regionální profil Kyrgyzstánu s historickým popisem země a vybranými sociálně-ekonomickými ukazateli. Dále výzkumná část práce obsahuje analýzu

ekonomických a sociálních součástí strategií přežití domácností pomocí statistických údajů a prováděných rozhovorů.

V sedmé kapitole jsou představeny výsledky terénního výzkumu a diskuse s dalšími autory týkající se tématu předkládaného výzkumu.

Osmá kapitola je závěrečná zpráva celého výzkumu, která shrnuje nejvýznamnější poznatky vyplývající z analýzy a interpretace dat a odpovídá na výzkumné otázky.

2 Cíl práce

Kyrgyzstán bývá označován jako země s východní mentalitou zastávající tradiční postoje, které v mnohém odrážejí kolektivní psychologii a zájmy příbuzenských klanových vztahů projevujících se v zachování významu sociálního kapitálu v životě domácností. Budeme-li aplikovat na kyrgyzskou společnost Hofstedeho kulturní dimenze (aspekty kultury, které je možné měřit a porovnávat s jinými kulturami) (Hofstede, 2005), pak je velmi patrný rozdíl mezi jednotlivými národnostmi žijícími v Kyrgyzstánu.

Gert Hofstede na základě svých výzkumů popsal kulturní charakteristiky různých národů, které lze použít i při popisu základních kulturních rysů Rusů (po Uzbekích druhé nejpočetnější národnostní menšiny v Kyrgyzstánu) a Kyrgyzů, pro které je typický z jedné strany individualismus a z druhé kolektivismus. Jako „individualistické“ jsou označovány společnosti, kde jsou kontakty mezi jednotlivci slabé: od každého se očekává, že se bude sám starat o sebe a svou vlastní rodinu. „Kolektivistické“ jsou společnosti, ve kterých jsou lidé od samého narození integrováni do silných, stmelených skupin, často do početných rodin (se strýci, tetami a prarodiči), které je neustále chrání výměnou za absolutní oddanost. Budeme-li z toho vycházet, můžeme konstatovat, že Rusům je vlastní individualismus a Kyrgyzům kolektivismus.

Cílem práce je prozkoumat transformační procesy se zaměřením na Kyrgyzstán, kde probíhala (a vlastně stále probíhá) postsocialistická transformace, a určit, jak změny, které proběhly na makroúrovni, ovlivnily život obyčejných lidí, zejména v domácnostech.

K dosažení cíle studie byly vybrány městské domácnosti kyrgyzské a ruské etnické skupiny. Mezi otázky, na které chce tato studie dát odpověď, patří:

1. Jaké strategie uplatňují domácnosti obou etnických skupin patřících mezi střední vrstvu obyvatelstva?
2. Jsou domácnosti schopné na sebe vzít odpovědnost za svůj blahobyt v měnících se podmínkách?

Rusové a Kyrgyzové byli vybráni z toho důvodu, že jsou základními skupinami obyvatelstva, s nimiž se pojí nejdůležitější historické aspekty života v Kyrgyzstánu. Minimálně od 19. století docházelo k výraznému ovlivňování obyvatelstva žijícího na

území dnešního Kyrgyzstánu ruskou kulturou, k největšímu tlaku na provádění kulturních změn pak docházelo v období po bolševické revoluci, kdy se tradiční život Kyrgyzů (a dalších středoasijských národů) výrazně proměnil a převzal celou řadu prvků naordinovaných sovětskou vládou. Přesto mezi ruským a kyrgyzským etnikem stále zůstávala poměrně výrazná hranice oddělující obě skupiny nejen podle náboženské tradice, ale i podle vztahu k majetku, provádění oslav nebo chápání rodiny.

3 Metodika

Tato kapitola popisuje metody a postupy, které byly použity k dosažení výzkumného cíle a uvádí důvody pro jejich zvolení. Ze začátku bude pozornost věnována statistickým údajům a poté se zaměříme na metodu polostrukturovaných rozhovorů.

3.1 Charakteristika a zdůvodnění použitých metod

Výběr metodického přístupu závisí na účelu výzkumu a může být kvalitativní nebo kvantitativní. Výzkumné metody obvykle vyplývají koncepčně a logicky z výzkumných otázek (Weinberg, 2002).

Bryman (2012) definuje kvantitativní výzkum jako „strategii výzkumu, která klade důraz na kvantifikaci při sběru a analýze dat“. Kvantitativní metody se používají, když je potřeba spočítat nebo změřit rozšíření jevu (Bryman, 1989; Berg, 2001 in Adugna, 2006).

Kvalitativní metodologie, která zkoumá pocity, porozumění zkušenosti a znalosti ostatních prostřednictvím rozhovorů, diskusí nebo pozorování účastníků, je stále více využívána badateli ke studiu problematiky každodenního života s cílem získání hlubšího vhledu do procesů formujících naše sociální světy (Limb a Dwyer 2001; Valentine, 2001; Crabtree a Miller, 1992).

Mezi výhody kvalitativního výzkumu patří podrobný popis pocitů, názorů a zkušeností účastníků a interpretace jejich jednání (Denzin, 1989). Podle socioložky Semenové (1998), v rodinné sociologii se kvalitativní metody používají ke studiu vztahů mezi generacemi jako způsobu přenosu sociálních zkušeností, typů rodinné kultury (jazyk, mýty, tradice, náboženství, sociální status), a také rodinné modely, rodinné role, rodina se zkoumá jako zprostředkovatel socializace.

Denzin a Lincoln (2002) uvádějí, že kvalitativní výzkum je interdisciplinární obor, který zahrnuje širší škálu epistemologických hledisek, metody a interpretační techniky porozumění lidským zkušenostem.

Podle socioložky Kalabikhinové (2008) při používání kvalitativních metod ke studiu rodin/domácností vystupuje do popředí otázka „jak žijeme?“ Je to nezbytné pro lepší

pochopení každodenních problémů rodin různých typů, aby se zlepšila kvalita života. Navíc s pomocí oficiálních statistik není vždy možné vzít v úvahu rozdělení zdrojů v rámci rodiny. V tomto ohledu umožňuje kvalitativní výzkum mezi zástupci různých sociálně demografických skupin populace identifikovat typy a modely rodinných vztahů a také způsoby alokace zdrojů. Je důležité pochopit, jak vznikají rodinné příjmy (mzdy, příjmy z akcí, majetku, sociálních transferů), za co jsou utráceny a kdo vykonává určitou práci v domácnosti.

Nevýhody kvalitativního výzkumu zahrnují použití nestandardizovaných nebo polostandardizovaných technik, proto jeho opakovatelnost (reliabilita) je velmi nízká (Majerová a Majer, 2015).

Další nevýhodou kvalitativních výzkumných metod je malá velikost vzorku; výsledky výzkumu je obtížné generalizovat (Lam, 2015; Disman 1993, 290–291 in Majerová, 2000). Provedení kvalitativního výzkumu, jak uvádí Kalabikhina (2008), nepředpokládá řešení problému reprezentativnosti vzorku. Cíl kvalitativního výzkumu spočívá buď v hledání nestandardních, zvláštních, nestereotypních jevů, názorů, akcí, nebo v analýze obtížně přístupného prostředí či chování, které je problematické analyzovat.

Právě pro zvýšení spolehlivosti předkládaného výzkumu autorka používá kombinaci kvantitativních a kvalitativních metod.

Záměrem prováděného výzkumu bylo poznat, jaké změny proběhly v městských domácnostech kyrgyzské a ruské etnické skupiny v rámci transformačních procesů v posledních desetiletích (od rozpadu SSSR a získání nezávislosti Kyrgyzské republiky až do současnosti).

Zkoumané změny, které proběhly v kyrgyzské společnosti, se tedy týkají období let 1991–2020.

Ve fázi analýzy na základě kvalitativního výzkumu (pomocí polostrukturovaných rozhovorů) byly identifikovány součásti ekonomické složky strategií přežití domácností. Následně proběhl sběr relevantních statistických údajů za sledované období z oficiálních zdrojů dat. Bohužel nebylo možné získat všechna data. Nicméně shromáždění nepřetržitých časových řad pro nejdůležitější indikátory bylo provedeno.

Dále byly vytvořeny trendy a provedena regresní analýza vybráných proměnných. Tyto výsledky a deskriptivní statistika jsou zpracovány v kapitole 6.7 *Deskriptivní statistika vybraných proměnných domácností*.

Tato data (zejména statistická) mají sice omezenou vypovídací hodnotu, protože danou problematiku popisují ze své podstaty jen v hrubých obrysech, ale toto dílčí negativum se předkládaná práce snaží eliminovat kombinací s daty získanými kvalitativní metodologií.

Právě na použití kvalitativních metod spočívá těžiště předkládané práce. Kvantitativní data doplněná o výsledky výzkumu získané kvalitativní metodologií – s přímými výpověďmi osob, kterých se statistické údaje bezprostředně dotýkají, mohou vést ke komplexnímu pohledu na zkoumaný problém.

Citace z rozhovorů s respondenty (primární zdroje dat) jsou pak doplňovány a zpřesňovány sekundárními, především statistickými zdroji dat. Jako sekundární zdroje byly použity údaje Národního statistického výboru Kyrgyzské republiky, konkrétně „Životní úroveň obyvatelstva 1991–2019“, „Demografická ročenka KR; analytické přehledy NGO, Průzkum „Life in Transition“ (Evropská banka pro obnovu a rozvoj ve spolupráci se Světovou bankou) a Analytický přehled „Životní úroveň v euroasijské hospodářské unii“.

3.2 Výběr a specifikace vzorku

Analýza statistických údajů vedla ke geografické orientaci výzkumu na Biškeek, hlavní město Kyrgyzstánu. Důvodem je zaměření předkládané práce na městské domácnosti s průměrnou úrovní příjmu – podle statistik žije v Biškeku nejvyšší podíl zástupců střední třídy kyrgyzské a zároveň i ruské etnické skupiny. Tyto dvě skupiny byly vybrány proto, že Rusové a Kyrgyzové jsou základními skupinami obyvatelstva, s nimiž se pojí nejdůležitější historické aspekty života v Kyrgyzstánu. Minimálně od 19. století docházelo k výraznému ovlivňování obyvatelstva žijícího na území dnešního Kyrgyzstánu ruskou kulturou, k největšímu tlaku na provádění kulturních změn pak docházelo v období po bolševické revoluci, kdy se tradiční život Kyrgyzů (a dalších středoasijských národů) výrazně proměnil a převzal celou řadu prvků naordinovaných sovětskou vládou. Přesto mezi ruským a kyrgyzským etnikem stále zůstávala poměrně výrazná hranice oddělující

obě skupiny nejen podle náboženské tradice, ale i podle vztahu k majetku, provádění oslav nebo chápání rodiny.

Ve výzkumu byl použit záměrný (nepravděpodobnostní) výběr respondentů – snahou bylo prostudovat a pochopit městské prostředí, které je typické pro střední vrstvu obou zkoumaných etnik – ve venkovském prostředí žije velmi málo Rusů, protože se dlouhodobě jedná podle údajů ze sčítání obyvatel o typicky městské obyvatelstvo (Kokaisl et al., 2020).

Definice střední vrstvy obyvatelstva se v tomto výzkumu opírá o názor odborníka na Střední Asii Mogilevského (2017), který určuje střední vrstvu v Kyrgyzstánu jako lidi, kteří jsou aktivní jako spotřebitelé a jako producenti (výrobci), kteří mají úspory. Zde je třeba poznamenat, že kritéria pro určení střední vrstvy obyvatelstva používaná ve vyspělých zemích se na Kyrgyzstán nemohou vztahovat zcela bez výhrad, protože se střední vrstva v různých státech liší. Kromě úrovně příjmu na obyvatele je dalším důležitým parametrem přítomnost nákladného majetku – bydlení, automobilu, domácích spotřebičů atd. Metodou pozorování byla zjišťována životní úroveň respondentů na základě stavu jejich domácností, a to z důvodu, že téměř všechny rozhovory s respondenty probíhaly u nich doma. Pro posouzení domácností bylo stanoveno několik spotřebních statků (tj. statků, které slouží k osobní spotřebě člověka) a bylo pozorováno, zda je vybrané zboží v domácnostech k dispozici. Spotřební statky, jako jsou pračky a ledničky, se nacházely v každém obydlí. Zároveň během rozhovorů bylo zjištěno, že většina respondentů mají v osobním vlastnictví dům nebo byt. Toto vlastnictví jim v jistém smyslu dává záruku zabezpečení do budoucna, protože zejména ve městech neustále rostou ceny nemovitostí ke koupi i ceny nájmu a pronájmu. Je třeba poznamenat, že 14 respondentů vlastnilo auto. Hlavní město Biškek má dostatečný rozvinutý systém veřejné dopravy, tudíž auto není vždy nutné. Na druhou stranu v Biškeku je auto vnímáno jako ukazatel určité společenské prestiže. Výběr respondentů byl proveden pomocí řetězového vzorkování typu „nabalování“. Metoda vzorkování „nabalování“ (sněhová koule), je založena na skutečnosti, že téměř každý zástupce cílové skupiny může pojmenovat jednoho nebo více lidí, kteří do této skupiny patří (Disman, 2002; Morgan, 2008). Výhodou výběru vzorků podle typu „nabalování“ je vysoká úplnost a spolehlivost

odpovědí, protože tazatel přichází „na doporučení“. Nevýhodou takového výběru vzorků je „nabalování“ od jedné osoby (informátora), které může vzorek zkreslit, protože to budou lidé s podobnými spotřebitelskými preferencemi. Z tohoto důvodu je počet „řetězů“ od jedné osoby někdy omezen. Morgan (2008) navrhuje způsob, jak se s tímto problémem vypořádat: začněte nábořem co nejvíce zdrojových informátorů. Tato variace ve vzorku s maximální rozmanitostí zvyšuje pravděpodobnost, že následné odkazy v procesu „sněhové koule“ dosáhnou různých segmentů z celkového souboru oprávněných účastníků. Při získávání respondentů byl tedy zvolen tento postup doporučovaný Morganem, aby bylo vytvořeno více „řetězů“. Ke zřetězování docházelo pouze v rámci jedné etnické skupiny (Kyrgyzové, Rusové).

Velikost vzorku byla stanovena tak, aby došlo k plné saturaci informací (Disman, 2002; Glaser a Strauss, 2006). Na začátku tedy nebyl stanovený ideální počet domácností z obou etnických skupin, kde by měly být provedeny hloubkové rozhovory, ale tento počet byl optimalizován na základě zjišťovaných informací v průběhu výzkumu.

Jak bylo uvedeno výše, předložená studie využívala pro získání výsledků metodu kvalitativního výzkumu – rozhovory.

Bryman (2004) definuje rozhovory jako jednu z nejčastěji používaných metod v kvalitativním výzkumu. Tazatel získá informace položením určitých otázek dotazovanému a vyslechne odpovědi. Tazatel a respondent vedou rozhovor tváří v tvář s cílem dosáhnout určitého výsledku.

V předložené studii docházelo v největší míře k používání techniky polostrukturovaného rozhovoru. Hlavním argumentem pro výběr této techniky byla schopnost předem připravit otázky, což umožnilo během pohovoru být více připraveným a dodržovat stanovené výzkumné cíle.

Výhodou polostrukturovaných rozhovorů dle Kvale (1996) je, že není nutné striktně dodržovat scénář předem stanovených otázek nebo klást otázky v určitém pořadí. Tento styl rozhovoru lze charakterizovat jako „otevřenou“ konverzaci nebo „řízenou“ konverzaci (Rubin a Rubin, 1995). Polostrukturovaný rozhovor také umožňuje badateli klást objasňující otázky (sondy), čímž účastníka povzbuzuje k poskytnutí podrobnějších odpovědí.

Mezi nevýhody polostandardizovaných rozhovorů Adams (2015) zahrnuje časově náročnou, podrobnou analýzu velkého množství poznámek a někdy i mnoho hodin přepisování.

Polostrukturované rozhovory byly provedeny se zástupci 30 domácností: 15 kyrgyzskými a 15 ruskými. Pasportizační tabulka respondentů je uvedena v Příloze 1 (s. 146). V tabulce jsou uvedeni jen představitelé domácností, kteří při vedení rozhovoru vystupovali jako hlavní respondenti. Mimo nich se rozhovorů v různé míře účastnili i další členové domácnosti. Při určení počtu respondentů, resp. velikosti výzkumného vzorku, se práce primárně opírá o Guesta, Bunceho, Johnsona (2006), kteří analyzovali kvalitativní výzkumy jiných autorů ve své práci „How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability“. Na základě této analýzy určují velikost adekvátního vzorku na 20 až 30 rozhovorů pro metodiku zakotvené teorie (Creswell 1998 in Guest et al., 2006) nebo 30 až 50 rozhovorů (Morse 1995 in Guest et al., 2006). Obecně je pro kvalitativní výzkum považováno 15 rozhovorů jako minimální přijatelný vzorek (Bertaux 1981 in Guest et al., 2006).

V této práci je také zohledněna úvaha Thomsona (2004), který pomocí online databáze Proquest ABI zkontroloval 50 vědeckých článků dostupných na internetu a nalezené vzorky se z metodického hlediska pohybovaly v rozsahu od 5 do 350 respondentů. Přibližně třetina (34 %) z použitých vzorků je v rozmezí od 20 do 30 respondentů, tj. dle doporučení viz výše (Creswell, 1998), a pouze 11 studií (22 %) pracuje se vzorky v rozmezí nad 30 respondentů (obdobně jako u Morse, 1995).

Respondenti byli rozděleni podle věku do tří skupin:

1. první skupina – do 35 let;
2. druhá skupina – 35–50 let;
3. třetí skupina – 50 let a více.

Toto rozdělení respondentů v závislosti na věku umožňuje vidět celostní obraz společenských změn: respondenti do 35 let se narodili a vyrůstali v samostatném Kyrgyzstánu a nepoznali sovětskou éru, respondenti druhé věkové skupiny byli svědky rozpadu SSSR a plně pocítili sociální změny, ke kterým došlo v souvislosti s transformací. Respondenti staršího věku (50 let a více) si pamatují svou socializaci a první zkušenosti

s pracovní činností v SSSR, stejně jako jejich adaptaci, na již změněné životní podmínky. Sedmnáct dotazovaných mělo vzdělání vysokoškolské, devět střední speciální a čtyři střední. Profesionálně patřili respondenti mezi soukromé podnikatele, příslušníky středního a vyššího managementu v soukromých společnostech, státní zaměstnance, ženy v domácnosti a penzisty. Podle zákona Kyrgyzské republiky „O státním důchodovém sociálním pojištění“ (ze dne 27. 4. 2018) je věk odchodu do důchodu stanoven u mužů na 63 let a u žen na 58 let. V době výzkumu mezi dotazovanými respondenty kyrgyzské etnické skupiny pobírali důchod tři ženy a jeden muž, další respondent nedosáhl důchodového věku a pracoval ve veřejném sektoru. Z dotazovaných respondentů ruských domácností byli téměř všichni respondenti v důchodu, pouze jeden respondent nebyl v důchodovém věku a hledal práci.

Struktura zkoumaných domácností

Složení velikosti domácností daného výzkumu je uvedeno v Tabulce 1.

Tabulka 1 Velikost domácností podle počtu osob

	Velikost domácnosti (počet osob)					
	2	3	4	5	6	7
Kyrgyzské domácnosti	1	2	3	4	3	1
Ruské domácnosti	3	6	4	2	1	0
Počet domácností	4	8	7	6	4	1

Rozdělení podle typu domácnosti je uvedeno v Tabulce 2.

Tabulka 2 Rozdělení domácností podle typu

Typ domácnosti	Kyrgyzské domácnosti	Ruské domácnosti
Nukleární domácnost	6	11
Rozšířená domácnost	9	4

Generační složení rozšířených domácností je uvedeno v Tabulce 3.

Tabulka 3 Složení rozšířených domácností podle generací

Rozšířené domácnosti	Kyrgyzské domácnosti	Ruské domácnosti
2 generace	6	3
3 generace	3	1

Počet dětí v nukleárních domácnostech uvádí Tabulka 4.

Tabulka 4 Počet dětí v nukleárních domácnostech dvou etnických skupin

	Počet dětí				
	Bez dětí	1	2	3	4
Počet kyrgyzských domácností	---	---	3	1	2
Počet ruských domácností	1	4	5	---	1

Domácnosti kyrgyzského i ruského etnika tvořili respondenti, kteří se tak sami identifikovali – na rozdíl od dalších středoasijských států se v Kyrgyzstánu v dokladech národnost neuvádí. Pro výzkum byly vybírány jen etnicky homogenní domácnosti – každou z nich tedy bylo možné označit buď jako ruskou, nebo kyrgyzskou. Obrázky 1–4 ilustrují nukleární a rozšířené domácnosti obou etnických skupin.

Obrazek 1 Kyrgyzská nukleární domácnost

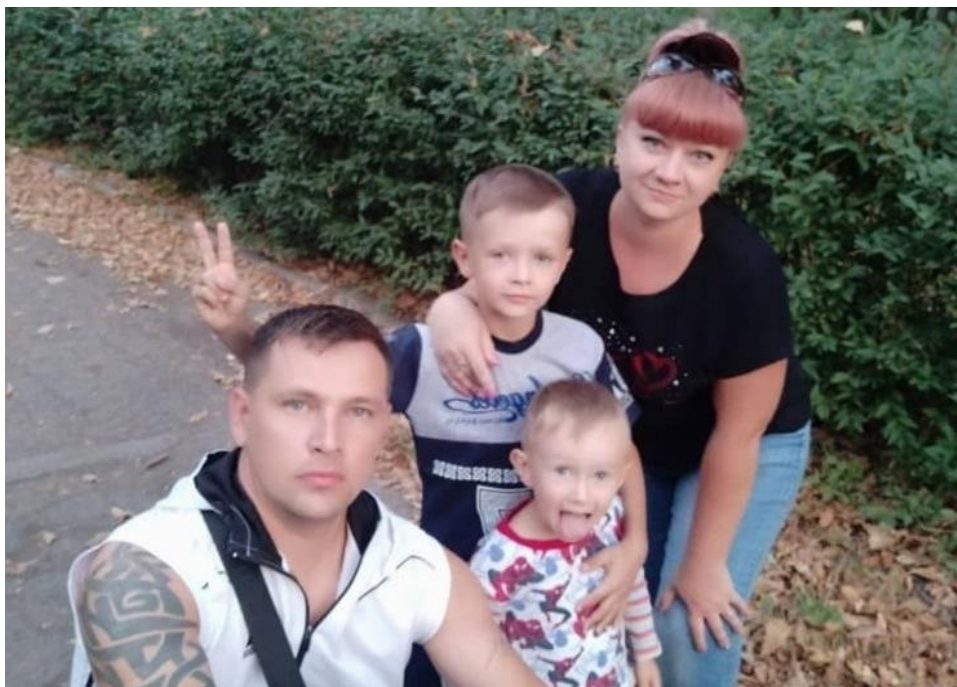
Zdroj: archiv autorky (fotografované osoby souhlasily se zveřejněním).

Obrazek 2 Kyrgyzská rozšířená domácnost

Zdroj: archiv autorky (fotografované osoby souhlasily se zveřejněním).

Obrazek 3 Ruská nukleární domácnost

Zdroj: archiv autorky (fotografované osoby souhlasily se zveřejněním).

Obrazek 4 Ruská rozšířená domácnost

Zdroj: archiv autorky (fotografované osoby souhlasily se zveřejněním).

Rozhovory se zástupci domácností probíhaly od prosince 2017 do února 2018. Téměř všechny rozhovory proběhly v domovech respondentů. To umožnilo ocenit respondenty v průběhu rozhovoru (vztah k rozhovoru, úplnost a upřímnost odpovědí, psychologické klima v rodině) a také vizuálně posoudit životní úroveň a bytové podmínky rodiny. Všechny tyto informace byly zaznamenány ve stručné zprávě, připojené k jednotlivým rozhovorům.

Délka rozhovorů se pohybovala mezi 30–80 minutami. Často se po rozhovoru rozpoutala živá konverzace, která také trvala dostatečně dlouho. Respondenti byli zpravidla vděční tazateli za příležitost vypovídat se, povědět o svých problémech, někdy i nově pohlédnout na svůj život, pokusit se ho nějak ocenit. Všechny rozhovory byly zaznamenány na diktafon (byl získán souhlas k provedení rozhovoru).

Během rozhovoru byl použit seznam témat souvisejících s hlavními záměry výzkumu. V Příloze 2 je uveden *Scénář rozhovoru*, na základě kterého byly pokládány otázky. Přesná formulace otázek nebyla v tomto scénáři stanovena, ale sled tematických bloků byl většinou dodržován. Celkově kvalita a náplň rozhovoru do značné míry závisely jak na jednotlivých vlastnostech tazatele, tak i na verbální schopnosti respondenta a na rysech jeho osobnosti. Některé rozhovory byly velmi obšírné a u některých bylo téměř nemožné se vyhnout stručným jednoslabičným odpovědím. Záznamy respondentů byly přepsány do textové formy, výpovědi rozděleny do různých tematických skupin a pak porovnávány.

Logika stavby rozhovoru vycházela ze vzestupného principu – od jednodušších otázek týkajících se bydlení, práce, příjmů až po složitější, které se týkaly sociálních problémů a ekonomických a politických změn.

Na tomto základě bylo dotazováno pět zástupců domácností z každé věkové a etnické skupiny. Celkem 30 respondentů, z toho 13 mužů a 17 žen. Zde bylo zastoupeno různé spektrum rodin – vícegeneračních (rozšířených), nukleárních, bezdětných.

Dopad terénního výzkumu a analýza sekundárních zdrojů dat jsou diskutovány v kapitole 7 *Výsledky a diskuse*.

3.3 Limity výzkumu

Prvním limitem kvantitativní části výzkumu byl omezený počet statistických údajů. Původně bylo naplanováno využití sekundárních údajů z prvních let nezávislosti Kyrgyzské republiky za období 1991–2000. Národní statistický úřad KR však tyto údaje nemá k dispozici. K překonání tohoto omezení bylo rozhodnuto použít statistické údaje z let 2005 až 2020 s cílem ilustrovat změny, ke kterým došlo ve zkoumaných oblastech za 16 let nezávislosti Kyrgyzstánu. Dalším omezením kvantitativní části výzkumu bylo zjistit statistické údaje o vybraných proměnných – jde o Národní statistický úřad Kyrgyzské republiky, který neposkytuje statistické údaje vybraných proměnných (příjmy, výdaje, úspory domácností) podle národnosti. Existuje pouze geografické rozdělení číselných ukazatelů na městské a venkovské.

Hlavním limitujícím faktorem kvalitativní části výzkumu jsou jazykové znalosti autorky. Vzhledem k tomu, že výzkum probíhal v ruštině (rodný jazyk autorky) a částečně v kyrgyzštině (autorka kyrgyzštině rozumí), bylo důležité správně a maximalně korektně přeložit citace respondentů do češtiny, aniž by se ztratil jejich význam. K překonání tohoto omezení se uskutečnily konzultace s rodilými mluvčími českého jazyka a byly využity i služby tlumočnicka.

4 Literární rešerše

4.1 Literatura k tématu „Transformační procesy“

Literatura, která se věnuje problémům transformace v sociálně-ekonomické sféře a politických režimů, je značně rozsáhlá.

Otázky sociálních změn řešili zřejmě jako první představitelé sociologie. Zde je možné jmenovat jednoho ze zakladatelů sociologie Augusta Comta, který zkoumal pojem sociální statika jako stav stabilní rovnováhy všech sociálních elementů a pojem sociální dynamika jako změnu nebo změnu sociálních jevů, příčin a směru společenského procesu. Mezi výzkumy, které se držely evolučního přístupu k transformaci společnosti, je možné zařadit Spencera a Durkheima. Spencer (1862) napsal, že pokrok ve společnosti se dosáhne na úkor konkurence, a že k evoluci dochází prostřednictvím přirozeného výběru. Klíčovou koncepcí Durkheima je sociální solidarita. Definoval sociální evoluci jako pohyb směrem od „mechanické solidarity“ k „organické solidaritě“. Revoluční přístup k transformaci byl reflektován v pracích Tocqueville (1856) a Marxe (1848). Problém společenských změn v rámci výše uvedených teorií byl řešen buď jako jedna z etap evolučního rozvoje, nebo jako rozsáhlé následky revolucí. Marx ovšem navazoval na velmi radikální francouzské teoretiky 18. a 19. století, kteří ještě před ním přicházeli s revolučními koncepty. Tito teoretici se snažili vytvořit rámec nového socioekonomického systému s hlubokými společenskými změnami. Například Charles Fourier a Robert Owen odmítali manželství a přicházeli s konceptem volné lásky, Pierre-Joseph Proudhon (1849) chtěl odstranit vlastnictví, které považoval za krádež.

Celý komplex výzkumů o problémech transformace společnosti lze klasifikovat do následujících skupin: **první skupina** výzkumů obsahuje teoreticko-metodologické studie, a zároveň zkoumá problémy politického rozvoje; **druhá skupina** se zaměřila na výzkumy o různých formách sociálně-politických změn; **třetí skupina** zahrnuje práce, které se věnovaly zkoumání transformačních změn na území postsovětských států.

4.1.1 Politická transformace

První skupina výzkumů, kam patří Douglass North (1990), Talcott Parsons (1960), Adam Przeworski (1999), Dankwart Rustow (1996), Samuel Noah Eisenstadt (1999), představuje teoreticko-metodologické výzkumy, ve kterých se zkoumají problémy politického rozvoje. Tak např. Parsons (1960) vypracoval všeobecnou teorii činnosti, určil podsystémy sociální struktury, kultury, osobnosti. Tento přístup používal při popisu systémů hospodářství, politiky, práva a později také při popisu sociálních změn ve společnostech, zapojených do procesu modernizace.

Samuel Huntington (1991) ve své knize „Třetí vlna: demokratizace na konci 20. století“ určil tři fáze demokratických transformací v současné historii: první v letech 1828–1926, druhou v období 1943–1962, a nakonec třetí, která začala portugalskou „karafiátovou revolucí“ v roce 1974 a následně zasáhla poslední diktatury západní Evropy (Řecko, Španělsko), pokračovala do Latinské Ameriky a východní Asie, a bezprostředně předcházela zhroucení SSSR a jeho východoevropských satelitů (Merkel, 2010).

Robert Dahl rozlišuje v historickém vývoji tři demokratické transformace. První transformace začala v řecko-latinských městských státech v 5. století před naším letopočtem a spočívala v zavedení principů přímé demokracie do rozhodovacího procesu. Druhá transformace je novověkou záležitostí a jejím výsledkem je zavedení systému zastupitelské demokracie. Třetí transformace podle Dahla teprve nastává a bude spočívat v tom, že zastupitelská demokracie se globálně rozšíří (Čmejrek, 2017).

4.1.2 Modernizace jako transformace

Výzkumné práce druhé skupiny se věnují zvláštnostem různých forem sociálně-politických změn, jako modernizace (zrychlený přechod od tradic k současnosti). Klasické práce popisující modernizaci patří K. Marxovi, M. Weberovi, E. Durkheimovi a Ferdinandu Tönniesovi. Ve většině klasických koncepcí modernizace je kladen důraz na vytvoření průmyslové společnosti. Modernizace je zkoumána jako proces probíhající v průmyslu, jako transformace tradiční agrární společnosti na průmyslovou.

Ulrich Beck (1986) vyvíjel koncepci „riziková společnost“. Hlavním důvodem vzniku „rizikové společnosti“ je podle něj globální změna výrobních vztahů, která začala ve druhé

polovině 20. století. Společně s Anthony Giddensem analyzují pojem „reflexní modernizace“. Giddens (1982) následně vypracoval teorii struktury, a poté teorii „reflexní modernizace“. Ve zmíněných teoriích je základní důraz kladen na pojetí výběru, který osobnost provede v situaci umělé nejistoty.

4.1.3 Postsocialistická transformace

Třetí skupina zahrnuje práce, ve kterých jsou prozkoumány zvláštnosti transformačních změn na postsovětském území.

Zbigniew Brzezinski, známý americký politolog, autor knihy *Velká šachovnice: nadvláda Ameriky a její geostrategické imperativy* (1999), představuje scénář pro Rusko a země Střední Asie jako aplikaci demokratických norem a mechanismů rozvoje v praxi.

Klaus von Beyme, politolog a významný expert na postsovětské území, vyjímá politické změny na území SSSR do další, čtvrté vlny demokratizace, a přitom obrací pozornost na zvláštnosti postsovětské transformace (Schmidt, 2010).

Politolog Klaus Offe (1994) zformuloval zvláštní charakter postsovětské transformace, která na rozdíl od transformací jihoamerických nebo východoasijských zemí spojuje tři makroekonomické procesy. Zaprvé, jde o přechod od autoritativního k demokratickému systému, zadruhé, o přechod od plánovaného hospodářství k tržnímu, zatřetí, jde o přechod od průmyslové společnosti k postmoderní společnosti. Piotr Sztompka (2005) ve svém článku *Kulturní trauma v postkomunistické společnosti* uvádí koncepci kulturního traumatu na materiálech o krachu komunistického systému na konci 80. let v Polsku. Tato koncepce se týká zemí východní Evropy a bývalého SSSR. Zajímavá je také jeho práce *Sociologie sociálních změn*, ve které si klade následující otázky: Co je hybnou silou sociálních změn? Jak se změnil teoretické představy o subjektu sociálního procesu? V pracích západních politologů se odráží problémy dalšího přechodu k demokracii zemí Společenství nezávislých států (SNS) a také států střední, jižní a východní Evropy.

Pozornost se obrací k vlivu, který měly „barevné revoluce“ na demokratický přechod v postkomunistických zemích (McFaul, 2005; Kuzio, 2008). Zde je třeba poznamenat, že v mnoha komunistických zemích začal demokratický přechod již před „barevnými revolucemi“ – v Gruzii, na Ukrajině nebo v Kyrgyzstánu. „Barevné revoluce“ byly spíše

takovou „druhou vlnou“, kdy docházelo k protestu proti zkorumpovaným vládám (ale už v postsocialistickém období).

Nelze ponechat stranou českého sociologa Pavla Machonina, autora knihy „Social transformation and Modernization“ (Sociální transformace a modernizace). Machonin poukazuje na provázanost institucionálních změn v politice a ekonomice s životem lidí a proměnou jejich sociálních vztahů. Zmiňuje, že někteří teoretikové „přechodů“ vysvětlují procesy demokratizace a liberalizace jako základní a v zásadě postačující součásti modernizace daných společností (Kokaisl a Pargač, 2006).

Mezi výzkumnými pracemi, které se věnují problémům sociálně-ekonomického rozvoje, je třeba ocenit práci Polanyiho (1944) „Velká transformace“. Polanyi potvrzuje, že současné tržní hospodářství a národní stát je třeba přijímat a zkoumat jako jeden celek. Také píše o jednotě transformačních procesů v zemích Evropy, USA a Ruska, spojených s konfliktem mezi trhem a potřebami sociálního života. V souvislosti s tím Polanyi vysvětluje svůj názor, že změnám podlely nejen různé sociální systémy, ale také mezinárodní vztahy a řád.

Přechod na tržní hospodářství a problémy reformy státního rozpočtu v socialistické ekonomice jsou zaznamenány v pracích Jánose Kornaie (1992) *The Socialist System. The Political Economy of Communism*.

Významní ruští vědci definují transformaci prostřednictvím různých atributů:

1) Zaslavskaja (2002) v práci *Societal'naya transformaciya rossijskogo obshchestva. Deyatel'nostno-strukturnaya koncepciya* uvádí radikální a značně rychlou změnu sociální podstaty společnosti;

2) Jadov (2000) v knize *Rossiya: Transformiruyushcheesya obshchestvo* definuje transformující se společnost jako společnost, která se liší svojí originalitou;

3) Ikonikovová (2005) v práci *Istoriya kul'turologicheskikh teorij* považuje transformaci za rychlou, vnější, povrchovou změnu sociality prostřednictvím do ní zavedených cizích elementů vydávaných za její nutné základy a doprovázená nárůstem negativních jevů;

4) Lapin (2015) ve studii *Aktual'nye teoretiko-metodologicheskie aspekty issledovaniy rossijskoj modernizacii* prezentuje sociálně-kulturní transformaci jako komplexní, převážně evoluční změnu společnosti a sociálního systému.

Mezi zahraničními autory, kteří se věnují problémům politických změn a státnímu zřízení ve Střední Asii a v Kyrgyzstánu, lze uvést Ericu Marat (2015) v práci *Kyrgyzstan: Prospects for Pluralism*, kde věnuje pozornost změnám v politické a sociálně-ekonomické situaci a nerovnoměrné modernizaci. Sue Wright (2000) v knize *Language policy and language issues in the successor states of the former USSR* pojednává o otázkách jazykových práv menšin na příkladu rusky mluvící populace v Lotyšsku a Kyrgyzstánu. Z českých autorů je možné zmínit Petra Kokaisla a Jana Pargače (2006) *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*, Slavomíra Horáka (2008) *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR* nebo Zuzanu Herrmannovou (2012) *Postsocialistická transformace společnosti ve Střední Asii. Případová studie v jižním Kyrgyzstánu, oblast Batken*. Problémy nepřímo spojené s transformačními procesy jsou zdůrazněny v monografiích kyrgyzských autorů, jako je Knjazev (2009) *New measurement of Russian foreign policy on post-Soviet territory and Central Asia*, Moldalijev (2009) *Sovremennye vyzovy bezopasnosti Kyrgyzstana i Central'noj Azii*, Omarov (2008) *Gosudarstva Central'noj Azii v epohu globalizacii: poiski strategii razvitiya* či Sujunbajev (2018) *Geopoliticheskie osobennosti Central'noj Evrazii*. Otázky postsovětského ekonomického rozvoje jsou zahrnuty v pracích akademika Kojčujeva (1999), například *Postsovetskaya perestrojka: teoriya, ideologiya, realii*.

Osorov (2000) v práci *Myths and Survivals of Nomadic Past* se pokouší hodnotit transformaci na území dnešního Kyrgyzstánu. Ve svém hodnocení si všímá i období kolektivizace, která přes všechna negativa (která v knize zcela otevřeně jmenuje) přinesla pozitivní modernizaci, z jejíchž důsledků může Kyrgyzstán čerpat dodnes, a která bezesporu ovlivňuje i současné transformační procesy. Osorovo hodnocení může být velice poučné, protože ukazuje obrovskou obtížnost při snaze objektivně hodnotit transformační procesy.

Výzkum provedený v souvislosti s touto disertační prací byl částečně založen na práci finského vědce Timo Piirainena (1997) *Towards a new social order in Russia:*

transforming structures and everyday life. Piirainenovým cílem je vysvětlit přechod od plánovaného hospodářství k tržnímu v postsovětském Rusku. Jeho přístup je zaměřen především na každodenní život obyčejných lidí a na základní cesty a strategie, které používají, aby se vyrovnali s těžkostmi přechodového období.

Ve výzkumném projektu Timo Piirainena a ruského týmu výzkumníků byly informace získány prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů. Hlavní rozdíl mezi Piirainenovým výzkumem a tradičním výzkumem (pomocí statistických metod) spočívá v tom, že každá fáze výzkumu a jeho výsledky nemají na sebe přímou závislost a jsou analyzovány a hodnoceny odděleně. Stejně jako Piirainenův projekt se tato disertační práce zaměřuje na samotné texty rozhovorů. Tento soubor textů lze nazvat přímým důkazem současníků.

4.1.4 Hodnocení postsovětské transformace mezinárodními organizacemi

Existuje nespočet organizací a projektů, které zkoumají postsovětské země z různých důvodů. Tatu Vanhanen (1990) z Univerzity v Helsinkách vypracoval index demokratizace. Americká organizace Freedom House (FH) každoročně publikuje rating zemí podle indexu politických práv a občanských svobod. Transparency International vyvinula a používá pro srovnání zemí index přijetí korupce, „Reportéři bez hranic“ mají index svobody tisku, Bertelsmannův fond index transformace, program rozvoje OSN index lidského rozvoje. Všechny tyto indexy mají své silné i slabé stránky. Ratingové hodnocení různých výzkumných organizací proto vyžaduje podrobněji rozebírat použité přístupy. To nicméně neimplikuje názor, že všechny ratingy jsou nekorektní a zmanipulované.

Výzkum Freedom House „Rozvoj demokracie v zemích přechodového období“ (Nations in Transit) je každoroční průzkum a hodnocení bývalých socialistických evropských a asijských států z hlediska vývoje demokracie a občanských svobod. Výzkum je založen na sedmi klíčovém ukazatelích vývoje demokracie: volební proces (Electoral Process), úroveň rozvoje občanské společnosti (Civil Society), úroveň nezávislosti médií (Independent Media), úroveň demokracie národní vlády (National Democratic Governance), úroveň demokracie místních orgánů (Local Democratic Governance), úroveň efektivity a nezávislosti soudnictví (Judicial Framework and Independence), úroveň

korupce (Corruption). Každá země obdrží vlastní hodnocení pro každý ze sedmi výše uvedených ukazatelů. Všechny státy jsou seřazeny na stupnici od 1 do 7, kde 1 bod odpovídá nejnižší úrovni demokratického vývoje a 7 bodů nejvyšší.

Podle tohoto hodnocení v roce 2010 získaly středoasijské státy a Rusko toto hodnocení: Rusko a Tádžikistán – 1,86 bodu; Kyrgyzstán – 1,76 bodu; Kazachstán – 1,57 bodu; Bělorusko – 1,5 bodu; Uzbekistán – 1,07 bodu; Turkmenistán – 1,07 bodu. Jedná se o státy s autoritářským systémem. Jestliže prozkoumáme dynamiku, údaje za rok 2020 jsou následující: Kyrgyzstán – 1,96 bodu; Rusko a Bělorusko – 1,39 bodu, Kazachstán – 1,32 bodu; Tádžikistán – 1,18 bodu. Nejnižší hodnocení dostal Uzbekistán – 1,14 bodu a Turkmenistán – 1,0 bodu. Pro Rusko, Bělorusko a Kazachstán můžeme vidět vždy jistou regresí. Tádžikistán, Uzbekistán, Turkmenistán zůstaly přibližně na stejné úrovni. V Kyrgyzstánu se indikátor vývoje demokratického vývoje mírně zvýšil.

Hlavním a nejcitovanějším projektem Bertelsmannova fondu v oblasti výzkumu politických a ekonomických systémů světa je Bertelsmannův transformační index (angl. Bertelsmann Transformation Index, BTI). Cílem je provést komparativní analýzu úrovně rozvoje demokracie a tržní ekonomiky a kvality politické správy. V roce 2003 činil počet zkoumaných zemí 116 a v roce 2020 se zvýšil na 137 zemí. Hodnocení kombinuje kvalitativní hodnocení (rozhovory s odborníky) a kvantitativní ukazatele vývoje států. Hodnocení se provádí na numerické stupnici od 1 (nejnižší hodnota) do 10 (nejvyšší hodnota).

Údaje indexu BTI za rok 2010 konstatují, že situace v zemích s demokratickou transformací se zhoršila. Barevné revoluce v Gruzii, na Ukrajině a *Tulipánová revoluce* v Kyrgyzstánu sice přivedly k mírovému přechodu moci z jedné ruky do druhé, ale nedošlo ke konsolidaci demokratických tendencí. Podle zmíněného výzkumu z roku 2010 Kyrgyzstán byl na 81. místě ze 123 zemí, i když index demokracie činil 4,94 bodu. V Rusku, kde jde o extrémně nedokonalou demokracii, index činil 5,7 bodu (65. místo), v Bělorusku byl 4,52 bodu (96. místo), nejnižší ukazatele byly v Turkmenistánu 3,55 (114. místo), v Tádžikistánu 3,42 bodu (118. místo), a v Uzbekistánu 3,25 bodu (120. místo). V roce 2020 se Kyrgyzstán umístil na 59. místě, přičemž index demokracie měl 5,87. Podle Bertelsmannova transformačního indexu (2020) se tím začlenil mezi země

s extrémně nedokonalou demokracií. Je třeba zdůraznit, že odmítnout analýzu přechodových států jako jediného celku by bylo předčasné. Zkoumání hodnocení (ratingy) ne jako „odsouzení“ nějakého státu, ale jako analytický instrument s možností opakování a značnou univerzálností umožňuje prozkoumat dynamiku vývoje, a pak tato hodnocení mohou být samozřejmě užitečné.

4.2 Literatura k tématu „Strategie domácností“ v kontextu sociálních změn

V široké škále aplikací se ve společenských vědách často používá koncept „strategií domácností“. Zpočátku se tento koncept používal pouze ve výzkumu neformální ekonomiky v Latinské Americe a Africe (Hart, 1973); později i k detailnějšímu porozumění ekonomiky každodenní praxe chudých domácností ve městech (Portes, 1989). Výzkum strategií domácností v zaměření vlivu na jejich ekonomické změny je také přítomen v empirickém výzkumu nezaměstnanosti ve Velké Británii v 80. letech minulého století (Pahl, 1984).

Výzkum strategií domácností přisuzuje důležitou roli sociálním aspektům a odkrývá perspektivu výzkumu společnosti z pozice mikrojednotky, což staví do centra výzkumu prosté lidi (Wallace, 2016: 275–292).

Studium strategií domácností v pracích mnohých autorů otevřelo nové přístupy k analýze práce v domácnosti a neformální zaměstnanosti, kdy obecná definice práce byla pojata jako druh významné aktivity, zapojený do sociálních vztahů, což v tomto kontextu mělo za následek otevření nových perspektiv ve výzkumu práce a zaměstnanosti, které do něj ekonomové nebo sociologové do nedávné doby nezahrnovali (Morris, 1997). Pahl a Gershuny (1979: 120–135) určují strategie domácností v kontextu obecných sociálních změn.

Gershuny (1978) a Pahl (1980: 1–20) došli k obecným závěrům ohledně specifické schopnosti domácností budovat strategie v měnících se podmínkách. Gershuny zkoumal strategie domácností přes makrosociální zaměření a zaznamenal, že vznik společenství s ekonomikou služeb (komerční a nekomerční služby) se zrodil především díky ekonomice domácností jako části historické transformace. Pahl stavěl své argumenty na mikroanalýze a zaznamenal úlohu domácností na pozadí výběru zboží a služeb ve vytváření strategií,

kteře ne vřdy jsou produkty vnřjších faktorů, kterými mohou být vztahy v kapitalistické společnosti. Nicméně přechodové období a nové ekonomické reálie v životě postsocialistických zemí ukázaly, že strategie domácností mohou sloužit jako indikátor soběstačnosti (samostatnosti) při nastavení správných strukturálních reforem státu.

Tímto způsobem se aktuálnost výzkumu domácností zakládá v mnoha aspektech na výzkumu strategií spoluvlastnictví lidí s omezenými druhy zdrojů jako formy kapitálu v podmínkách rizika a nejistoty. Práce Redclifta (1986: 218–227), Portese (1994) a Pahla (2016) mohou posloužit jako výchozí bod pro konceptualizaci strategií hospodářství, patřících k sociálně zranitelným skupinám, jakými jsou obyvatelé na okraji společnosti, zemědělci, malí trhovci, farmáři či imigranti, na které se vztahují termíny „vyrovňovací strategie“ (coping strategies) nebo „strategie přežití“ (survival strategies).

Jestliže adaptivní strategie domácností vyjadřují odpovídající reakce domácností na krizovou situaci, pak vyrovňovací strategie představují reakci na nečekané a na předtím nezařité krize, kam je možné zařadit přechodové období (Round, Williams, 2010: 183–196). Kontext „vyrovňovacích strategií“ (coping strategies, strategie pro přežití) je často používán mnohými západními vědci při popisování transformačních procesů v postsocialistických zemích (Shigaeva, Kollmair et al., 2007: 389–406).

Období přechodu k tržní ekonomice v 90. letech bylo doprovázeno růstem chudoby, nedostatkem zboží z oblasti primárních potřeb (jídlo, bydlení), což se také zobrazilo na obecném fyziologickém stavu členů domácnosti, a což je také donutilo hledat nové cesty z krize. Výzkum Greena a Bauera (1998) v regionu Střední Asie koncem 90. let ukázal, jak je možné významně dát do souvislosti problém nárůstu chudoby a hladu (podvýživy) pro přechodové společnosti s charakteristikami slabého sociálního zabezpečení.

Howel (1995) ve svém výzkumu kyrgyzských domácností identifikovala čtyři skupiny vyrovňovacích strategií, které v závislosti na zdrojích a rozpočtu byly založeny na snížení spotřeby, vyčerpání, podporu a obnovu zdrojové základny. Domácnosti v Kyrgyzstánu by byly odsouzeny k zániku dle strategie přežití v tradiční formě, část domácností se ovšem nedokázala vypořádat se socio-strukturálními změnami.

Podle Aarsathera a Barenholdta (2002) jsou vyrovňovací strategie domácností nasměrovány na překonání těžkostí, které je možno podmíněčně zkoumat ve třech

změnách: inovace – využití nových možností a technik řešení problémů, které mají dopad na profesní ekonomiku, sítě – rozvoj vztahů mezi lidmi a formování identity – formování nové identity občanů, kteří směřují od místní na mezinárodní úroveň. Pro většinu postsocialistických zemí je ve formování identity charakteristické úsilí místní identity. Také skandinávští vědci zaznamenávají, že čím silněji je komunita integrována, tím více jsou v ní blokovány inovace, pokud nové výzvy mohou oslabit již zavedené praxe a zájmy.

V Kyrgyzstánu se objevily nové typy vyrovnávacích strategií, které mají jistým způsobem vliv na integrační úroveň nebo sociální kapitál společnosti. Smith a Stenning (2016: 190–213) ve svém výzkumu ekonomické praxe v postsocialismu zdůrazňují význam strategie diverzifikace národního hospodářství. V přechodovém období byla hospodářství donucena používat tradiční strategie, ale také zavádět nové typy strategií, které zahrnují:

- neformální zaměstnanost jako důsledek velkého snížení rozpočtových zaměstnanců;
- zaměstnávání na dvou místech, kde kromě základní práce vznikla doplňující zaměstnanost zkoumaná jenom pro podporu ještě širších sociálních sítí;
- strategie odesílání (remittance–převod), která se používá v zemědělsko-městském kontextu současně ve dvou směrech – formou materiálů a peněžních prostředků;
- strategie využití přírodního kapitálu díky domácí výrobě zboží, která se také nazývá „ekonomikou skleněných nádob“ nebo „chalupářská ekonomika“ (letní úspory);
- strategie vzájemné pomoci nebo reciproční ekonomika, která byla velmi dostupnou a možnou strategií v naší tradiční společnosti;
- strategie úplné závislosti na státu v takových typech sociálních výplat, jako jsou důchody, stipendia atd.;
- strategie nuklearizace nebo rozšíření rodin pro odloučení nebo spolupráci s blízkými příbuznými, kteří zcela patří do kyrgyzských domácností;
- činnost ve „stínové (černé) ekonomice“ nebo kriminální typ činnosti jako je *reket*¹, korupce.

¹ Reket – v Kyrgyzstánu vyděračství, obvykle účinné formy organizovaného zločinu s použitím hrozeb a násilí.

Poměrně hodně současné literatury věnované strategiím přežití zkoumá domácí hospodářství jako strategickou jednotku a centrum rozhodování. Zejména za okolností, kdy se podmínky mění velmi rychle, mohou strategie domácností být hlavním způsobem chápání skutečnosti. Při analýze strategií domácností se používají různé definice. Rouz a Herpfer rozlišují „ochrannou strategii“, „podnikatelskou strategii“, „málo rentabilní strategii“ a „zranitelnou strategii“ domácností. Piirajnen prozkoumal 100 domácností v Petrohradě, a dochází k závěru, že strategie domácností ve skutečnosti určují budoucí pozice domácností a spojuje jejich strategie s ekonomickým chováním respondentů. Piirajnen rozlišuje následující modely strategií: tradiční sovětská ekonomika (která v jisté formě přetrvávala do dnešní doby), stínová (černá) ekonomika (která se zachovala z dřívějších, ale změnila se v současných podmínkách) a tržní ekonomika.

5 Teoretická část

Tato kapitola se zaměřuje na teoretické aspekty transformačních procesů obecně a zejména na socioekonomickou transformaci ve Střední Asii. Další sekce této kapitoly je věnována popisu teoretických přístupů ke studiu domácností, teoretickým základům přístupu „Udržitelné živobyti“. Nakonec kapitola končí popisem domácností v kontextu sociálních změn.

5.1 Transformační procesy v postkomunistických společnostech

Je třeba zmínit tři základní teoretické přístupy k sociálně-ekonomické transformaci zemí s přechodovou ekonomikou: *liberalizace*, *modernizace* a *komparace* (srovnávací analýza). Ekonomové a politologové obvykle používají jeden z těchto přístupů, aby vysvětlili transformační procesy nebo ukázali cesty rozvoje země, přičemž je často zkoumají nejen jako metodu analýzy transformace, ale také metodu jejich uskutečnění.

Liberalizaci vědci obvykle nazývají účelný přechod od plánovaného hospodářství k tržním vztahům. Někteří ekonomové považují přechod k liberalizaci hospodářského modelu spíše za prostředek než cíl. V podmínkách ekonomického a technologického zaostávání SSSR za vedoucími státy, se „přechod“ k reálným tržním vztahům v tomto smyslu stal zcela nutným prostředkem překonání podobného zaostávání (Buzgalin, Kolganov, 1998).

Co se týče *modernizace*, ta je opět často zkoumána jako prostředek transformace, a ne jako její cíl. Modernizace předpokládá zpřísnění známých „světových standardů“ (Dinkevič, Švydko, 2005). Modernizace je chápána jako snaha o ideál současného státu a pojem vektor má určenou zahajovací a konečnou fázi. Počáteční (zahajovací) pozicí je konkrétní země s jejími problémy a možnostmi, historií a zeměpisnou polohou a konečnou pozicí je ideál, kterého by mělo být dosaženo v současnosti, který často podléhá změnám, někdy i velmi rychlým (Dinkevič, 2005: 53).

Komparace (srovnávací přístup) vznikla historicky na základě analýzy radikálně různých ekonomických systémů: tržní a plánovitý (kapitalismus a socialismus). V případě přechodových systémů získává srovnávací analýza nový smysl. Mění se ze srovnání

ekonomických systémů na srovnání hospodářství zemí, především při srovnání zemí v postsocialistickém prostoru (SNS, státy střední a východní Evropy). Tímto způsobem jde o přístup, kde není možné vyžadovat hloubku zevšeobecnění, protože fungování jednotlivých ekonomik závisí na specifických rysech dané země, všechny jsou do jisté míry jedinečné. Tuto slabou stránku se snaží překonat při prezentaci jednotlivých kritérií cestou seskupení s celou řadou zemí. Nicméně je to velmi složité – jednak je třeba se uchýlit ke srovnání velkého množství kritérií, a také seskupení různých zemí a jejich srovnávání samo o sobě neprovede účinnou analýzu zejména ve srovnání různých systémů (Muller, Pikel, 2002).

Většina prací zahraničních vědců zkoumá spojení liberalizace, modernizace a komparace do tzv. „neoliberálního směru rozvoje“ (Nureev, 2008). Tato cesta se zdála být ideální pro všechny rozvojové země a země s přechodovou ekonomikou. Bohužel, navzdory tomuto ideálu daného přístupu, jeho všeobecné zavedení nevedlo k očekávanému úspěchu, protože se neoliberální přístup v ekonomické politice celé oblasti světa ve svém rozvoji neuplatnil.

5.1.1 Přístupy k sociálně-ekonomické transformaci v zemích Střední Asie

Po získání nezávislosti se země Střední Asie potýkaly s mnoha problémy, mezi něž patřila i otázka, jaký transformační přístup zvolit. Tyto státy byly kromě Kazachstánu chudými republikami bývalého Sovětského svazu a vývozci surovin, zejména bavlny, ropy, zemního plynu a minerálů. I přes určité podobnosti, pokud jde o zdroje a autoritářské režimy, existují mezi zeměmi také rozdíly, protože vlády zavedly vlastní strategie přechodu k tržní ekonomice.

Podle údajů *Ekonomického přehledu o problémech přechodových ekonomik* (Světová banka, 2006) byla hospodářská politika Kyrgyzstánu považována za nejlepší v regionu, ale země konkrétních hmatatelných výsledků nedosáhla. Nízká ekonomická výkonnost v 90. letech se vysvětluje prudkým poklesem životní úrovně, a to jak z hlediska spotřeby, tak z hlediska dostupnosti sociálního zabezpečení, vzdělávání a sociálních služeb. Přestože má Kyrgyzstán relativně volné tržní hospodářství, vznikly problémy z nedostatku institucí nezbytných pro účinné fungování trhu.

Výhodou ekonomiky Kazachstánu je vyšší úroveň příjmů, značný lidský kapitál a přírodní zdroje. Navzdory slabému hospodářskému růstu v 90. letech se díky výbušnému růstu produkce ropy od roku 2000 stal Kazachstán nejbohatší zemí v regionu. Ačkoli vládnoucí elita Kazachstánu získala bohatství a moc nespravedlivou privatizací, nyní usiluje o nastolení právního státu za účelem ochrany svých ekonomických „akvizic“ (Pomfret, 2006).

V Uzbekistánu probíhá ekonomická transformace pomalu. V 90. letech tento stát vykazoval nejlepší ekonomické výkony mezi bývalými sovětskými republikami, zejména díky dobré správě, na úrovni poměrně nízkých standardů regionu. Uzbecké úřady využívaly příjmy ze zdrojů ve vzdělávání a zdravotní péče efektivněji než jiné země SNS. V letech 1996–2002 se ekonomické reformy už prakticky neprováděly, a politické represe zesílily. V prvních letech nového století se ekonomická situace zhoršila, ekonomické ukazatele Uzbekistánu se zhoršily a také se snížila podpora vlády ze strany obyvatel.

Špatná ekonomická situace v Tádžikistánu byla způsobena občanskou válkou, která trvala pět let od roku 1992 do roku 1997. Rychlý hospodářský růst od roku 1999, pokrok v reformách a posílení vnitřní bezpečnosti byly známkami zlepšení situace. Tádžikistán je však i nadále nejchudší zemí ve Střední Asii. Ekonomika země je závislá hlavně na vývozu hliníku a bavlny. Jediným významným alternativním zdrojem deviz je vodní energie. Institucionální změny probíhaly pomalu a centrální státní správa zůstává slabá. Fyzická infrastruktura zničená během občanské války je stále ve špatném (zničeném) stavu.

Turkmenistán má pověst jednoho z nejrepressivnějších režimů 21. století. V Turkmenistánu se navzdory přírodním zdrojům (jedny z největších ložisek zemního plynu na světě) ukázalo, že hospodářská politika vedení je vůči progresivním změnám zcela imunní. To příliš nemění ani skutečnost, že nová vláda značně investovala do infrastruktury a zvýšila výdaje na zdravotnictví a vzdělávání (Bor, 2016).

Tyto středoasijské země byly postaveny před volbu: rozvíjet se podle zkušeností z Číny a Vietnamu a pomalu provádět liberalizaci tržních mechanismů při zachování pevné síly státu nebo použít metodu „šokové terapie“, úspěšně završenou v zemích centrální a východní Evropy, nebo si vybrat vlastní cestu rozvoje. Podle ruského ekonoma Popova (2005) měly Čína a Vietnam do značné míry podobné počáteční podmínky a dosáhly

přibližně stejných výsledků (okamžitý počátek ekonomického růstu bez transformačního propadu), a to navzdory skutečnosti, že implementovaly různé reformní strategie. Zatímco čínské reformy jsou obvykle považovány za klasický příklad gradualismu, reformy ve Vietnamu v roce 1989 byly provedeny podle scénáře šokové terapie (současná deregulace převážné většiny cen a zavedení směnitelnosti národní měny) také zajistila stálý růst produkce po celou dobu transformace.

Dále se budeme podrobněji zabývat pojmy *sekvenční* a *radikální přechod*.

Sekvenční (evoluční) přechod spojoval existenci administrativní a řízené ekonomiky (centralizovaná plánovaná ekonomika) a zavedení tržních mechanismů cestou postupných systémových ekonomických reforem. Gradualisté (zastánci této teorie) byli znepokojeni tím, že neexistence institucí může vést ke strmému pádu výroby. Upřednostňovali čínskou zkušenost „vyrůstání ze socialismu“ s aktivní účastí státu na ekonomice země. Co mohlo přivést ekonomy k této strategii přechodu? Zprvce propad průmyslové výroby, který je vlastní zemím procházejícím etapou transformace, nezískává katastrofické rozměry, jestliže skutečně došlo k tomuto propadu (v Číně, ani ve Vietnamu k němu nedošlo). Na druhou stranu, jak označoval Wang (2010) ve své práci „Velká transformace: dvojí hnutí v Číně“, čínští politici odmítli zaměření na základní blahobyt a rovnost obyvatelstva, dávají přednost ekonomickému růstu.

Koncepty jako rovnost, zaměstnání, práva a zájmy zaměstnanců, zdravotní péče, životní prostředí, národní bezpečnost byly opuštěny a byly použity pouze k vyřešení hlavního (ekonomického) problému.

Podle keynesiánského názoru nastává průmyslový propad z důvodu přílišného snížení poptávky při deregulaci cen, zavedení konvertibility a při makroekonomické stabilitě. Velmi silná finanční a monetární politika v období transformačního přechodu zvětšuje propad, jestliže není jeho hlavní příčinou (Mavlanova, 2018). Tímto způsobem vliv faktorů poptávky na zkrácení výroby je mnohem významnější, než vliv faktorů ležících na straně nabídky. Zadruhé – při postupné liberalizaci nebyly kritické negativní následky v sociální sféře jako nerovnost důchodů, pád úrovně sociální záchranné sítě, nezaměstnanost a politická nestabilita. Nicméně postupný přístup má negativní následky – jde o dlouhé zachování silného vlivu státu ve všech sférách činnosti obyvatel země.

Radikální přechod – „šoková terapie“ byla úspěšně použita zeměmi centrální a východní Evropy, které prošly rozsáhlými ekonomickými reformami. Tyto reformy fungovaly jako nenávratné likvidace plánovaného hospodářství a vznik liberalizace trhů, vnitřních i zahraničních. S přihlédnutím k nezdařilé mírné systémové reformě v SSSR se nová západní zkušenost šokové terapie ukázala mnohým ekonomům jako jediná možná metoda přechodu hospodářství na tržní ekonomiku. Mezi pozitivní důsledky radikálního přechodu je možné jmenovat rychlé zřeknutí se zastaralých institucí, a také okamžitý přechod na tržní mechanismus. Nicméně takový rychlý skok měl i negativní následky: propad výroby, finanční nerovnováha, nezaměstnanost a nízká úroveň sociální ochrany. V souvislosti s tím mnozí vědci zkoumající problémy transformace zpochybňují správnost cesty ekonomického rozvoje, vybrané zeměmi centrální a východní Evropy – cesty šokové terapie jako jediné možné k zavedení tržního hospodářství během tohoto období (Khudokormov, 2009: 652).

Dlouho před rozpadem SSSR vychází monografie švédského vědce, profesora stockholmské školy, Karla Gunnara Myrdale „Asijské drama: Průzkum chudoby národů“ (Myrdal G. Asian drama: An Inquiry into the Poverty of Nations, 1968), ve které Myrdal kritizuje západní přístup k analýze zemí „třetího světa“. Metodologické selhání tohoto přístupu spočívá podle Myrdala v tom, že se snaží přenést realie rozvinuté společnosti do málo rozvinuté společnosti. To pak následně vede k zesílení technologické závislosti, k dezintegraci hospodářství (rozpadu celku na základní části), k růstu korupce a státní byrokracie (Rajnert, 2010). Myrdal objektivně poukazuje na význam národních a regionálních specifíků, která hrají důležitou roli ve věci přijetí, zavedení a uchování nových mechanismů.

V souvislosti s tím, že státní programy zemí regionu Střední Asie byly financovány hlavně západními mezinárodními finančními organizacemi a zahraničními vládami, jejich role v určení ekonomických programů vlád zemí regionu se stala nespornou. Nakonec představitelé západní ekonomické a politické elity, a také západní státy a státy nacházející se pod kontrolou mezinárodní ekonomické organizace, které poskytovaly finanční pomoc státům regionu, doporučovaly schéma přechodu z řídicí a administrativní formy

hospodaření k tržním vztahům, založeným na neoliberální teorii. Nabízené schéma se skládalo ze třech následujících kroků:

1. Privatizace
2. Liberalizace
3. Formování tržních institucí

Privatizace předpokládala rozbití státní monopolní ekonomiky, určení zákonného rámce pro podporu základních forem a metod privatizace. Privatizace probíhala ve dvou etapách: první etapa variabilně probíhala v letech 1991/2–1996, druhá v letech 1996–1998 (Buzgalin, Kolganov, 1998). Během první vlny privatizace přecházely do soukromých rukou malé a středně velké podniky, některé objekty velkého průmyslu, a také se částečně privatizovalo zemědělství. Výsledkem bylo, že se v roce 1996 podíl nestátního sektoru ve výrobě na HDP pohyboval mezi 15–20 % v Turkmenistánu a Tádžikistánu, do 60 % v Kyrgyzstánu a Uzbekistánu. Program privatizace v letech 1996–1998 byl postaven na situaci již započaté etapy takzvané privatizace založené na individuálních projektech. Fakticky program předpokládal předání nejen státních podniků s běžnými produkty, ale i podniků jednoznačně strategického významu. Na začátku druhého milénia byly z velké části privatizovány základní fondy republik určené k privatizaci. Dle údajů statistických výborů k roku 2010 činil objem privatizovaných fondů 85 % v Kazachstánu, 70 % v Kyrgyzstánu, 61 % v Uzbekistánu, 44 % v Tádžikistánu a 36 % v Turkmenistánu.

Liberalizace hospodářské činnosti přinesla otevření trhů kapitálu a práci, vznik konkurenčního prostředí, oslabení státní kontroly nad podniky, odstranění omezení v zahraničním obchodu a devizové (valutové) sféře, liberalizaci cen. Nicméně liberalizace stejně jako privatizace měly v bývalých sovětských republikách rozdílnou intenzitu.

Například v Uzbekistánu proces liberalizace procházel poměrně pomalu a jeho vrchol byl v letech 1997–1998. Od začátku roku 2000 lze zaznamenat odchod z liberálních konceptů a zesílení administrativní regulace. Devizová liberalizace zahrnující například plnou směnitelnost měny v Uzbekistánu a Turkmenistánu neproběhla fakticky dodnes. Administrativní kontrola začala převládat zejména v takových strategických sférách jako zahraničně-ekonomická činnost, zemědělství, ale také energetika.

Podobná situace se vyvíjela i v Turkmenistánu, kde vedení země dodržovalo tvrdou kontrolu nad hospodářským životem země. Obzvláště se to týkalo (a týká se dodnes) ropného a plynárenského průmyslu, zatímco proces liberalizace v zemědělství dostatečně postoupil vpřed. Trochu jiné problémy vznikaly při hodnocení mezinárodními organizacemi stupně liberalizace ekonomiky Kazachstánu. Téměř všechna odvětví hospodářského života byla podrobena odstátnění, kromě železnic. Některé podniky sektoru paliv a energetiky se nachází ve společném státním a soukromém vlastnictví.

Vůči jižnímu sousedu Kazachstánu – Kyrgyzstánu – měly nároky MMF i jiných organizací jiný charakter a spočívaly zejména v tom, že stát pokračoval v dotacích do zemědělství, i když šlo o nulovou efektivitu daného sektoru ekonomiky. Tádžikistán byl během prvních let nezávislosti zasažen občanskou válkou, a proto na prvním místě stály otázky politicko-sociálních změn, nikoliv ekonomická transformace.

Vytváření institucí tržní ekonomiky. Proces vytváření institucí tržní ekonomiky probíhal současně s politickými reformami i privatizačním procesem. Právní rámec tržních ekonomik zemí regionu Střední Asie vznikal nejintenzivněji v období let 1992–1996. Během těchto let byla přijata celá série zákonů o vlastnictví, podnikání, podnicích a jejich právních formách, vztazích k půdě, bankách a bankovní činnosti, zahraniční hospodářské činnosti v podmínkách trhu (Buzgalin, Kolganov, 1998). V letech 2000 právní základ pro rozvoj současné tržní ekonomiky byl prakticky v plné míře sestaven a schválen. Tak např. v Uzbekistánu byly přijaty nové zákoníky – občanský, daňový a pozemkový, v Kazachstánu byl přijat nový zákon o akciových společnostech. V Kyrgyzstánu byla také přijata celá řada zákonů definujících podmínky činnosti podniků ve sféře pojišťovnictví a bankovníctví a ve sféře služeb.

V této době také pokračovalo zlepšení tržní infrastruktury, byly založeny její nové instituce. V Uzbekistánu byly např. vytvořeny státní instituce pojištění obchodních transakcí, byla posílena instituce zástavního práva. V Kyrgyzstánu se začala vytvářet instituce hypotečních půjček. V tomto období posílila i infrastruktura obchodního zprostředkování – vznikaly velkoobchodní trhy, burzy atd. Na začátku roku 2004 činil burzovní obrat v Uzbekistánu, Kyrgyzstánu a Kazachstánu z 90–100 % obchodování

s cennými papíry a zahraniční měnou. Navíc pod modernizaci spadá i infrastruktura obchodních dohod a vytvoření systému elektronických účtů.

Důležitým krokem na cestě modernizace a zdokonalení tržních vztahů se stalo zlepšení makroekonomické politiky zemí regionu, což umožnilo snížit celkové náklady zemí Střední Asie v reálném vyjádření, a také v poměru k HDP (i díky plnému nebo částečnému zastavení používání státních prostředků pro podporu ekonomiky při obehítí rozpočtového systému).

5.1.2 Politická transformace v zemích Střední Asie

Kromě ekonomické transformace – záměny plánovaného hospodářství na tržní vztahy – musely všechny bývalé sovětské republiky včetně zemí Střední Asie také provést přeměnu politických institucí. Kyrgyzský politolog Pavlov (2008), se ve svém pohledu opírá o klasické teorie politického systému Gabriela Abrahama Almonda (1966) a Davida Eastona (1965). Politické systémy středoasijských států definuje jako „otevřené“ a „uzavřené“. Tato definice umožňuje charakterizovat jejich specifickou a aktuální vývoj, určit směry a dynamiku procesu modernizace, postoj k demokratickým transformacím a demokratickému přechodu. Dle Pavlova „otevřené“ politické systémy Kazachstánu a Kyrgyzstánu spojuje množství politických aktérů a dynamiku jejich strukturování. Chování těchto systémů se však navzájem liší: Kazachstán je zaměřen na transformaci, modernizaci vnitřního prostředí (ekonomické a politické reformy) a Kyrgyzstán na přizpůsobení vnějšímu prostředí (vícevektorová zahraniční politika).

Společným rysem formování a fungování „uzavřených“ politických systémů ve státech Střední Asie (Turkmenistán, Tádžikistán, Uzbekistán) je omezení vlivu globalizačních procesů (vnější prostředí) a přísná hierarchie vnitřních politických aktérů. Zároveň je různá intenzita těchto procesů, protože systém v Turkmenistánu je definován jako autarkistický model (politika národní soběstačnosti a nespolehání se na dovoz nebo hospodářskou pomoc) a v Tádžikistánu a Uzbekistánu je tradicionalistický model (Pavlov, 2010).

Podle výše uvedeného popisu modelů politických systémů se ne všem středoasijským státům daří postupovat demokratickou cestou vývoje. Navíc všechny

principy demokratického státu se nemohly projevit ve všech státech regionu, protože kromě zavedení ústavních norem, maximálně se přibližujících k všeobecně přijatým principům a normám mezinárodního práva, byla posílena vertikální síla ve formě vlády prezidenta – fakticky ve všech středoasijských státech vznikly velmi silné prezidentské republiky. Pouze v Kyrgyzstánu dochází v posledních letech k deklaraci, ale i faktické realizaci výrazného posílení pravomocí parlamentu na úkor prezidenta.

Navzdory podobně stanoveným úkolům a cílům zemí Střední Asie se cesty jejich realizace podstatně liší. K vysvětlení tohoto jevu neslouží ani tak velmi odlišný ekonomický potenciál každé republiky, ale vzniklá politická situace ihned po získání nezávislosti. Mimo to velký vliv na rozvoj zemí regionu mají přímí aktéři (státní činitelé) a nepřímí aktéři (politická elita nebo politická seskupení), ale také různé historicky vzniklé tradice.

V Kyrgyzstánu tak politický život charakterizuje několik vzájemně propojených procesů: přítomnost protichůdných politických sil – výkonné moci a opozice a boj zájmů regionálních lídrů. Výsledkem toho je oslabení centrální moci, což dále vede k politické a sociální nestabilitě, ale také k formování na sobě nezávislých sil majících vliv na politický proces. V souvislosti s tím je nutné zmínit následující tendenci: politické elity, které vytvářejí politický systém, se čím dál více orientují na pomoc ze strany konkrétních administrativně-teritoriálních oblastí, což vytváří podmínky pro vznik stabilních skupin v rámci neformálního spolčování vlivných lidí a rodin v oblasti, svázaných mezi sebou sociálními, ekonomickými a administrativními vztahy (Sotrudničestvo i bezopasnost' v Central'noj Azii: sostojanije i perspektivy, 2008).

Politickou transformaci v Tádžikistánu je možné charakterizovat jako pomalou a nacházející se v počátečním stadiu změn. V současné době v souvislosti s hrozbou vnitropolitické a sociální destabilizace v zemi (nebezpečí opakování se událostí ze začátku 90. let, které vedly k občanské válce) se vládnoucí politická elita těší podpoře tádžické společnosti. Nicméně změna politického režimu v podmínkách regionálních rozdílů a kvůli náboženskému faktoru dále přetrvává. Vládnoucí politická elita se snaží posílit centralizaci moci cestou dostupných administrativních zdrojů. Existuje tendence nárůstu vlivu proprezidentských skupin a oslabení politické opozice. Spolu s tím je možné poznamenat,

že se vláda Tádžikistánu snaží o liberalizaci ekonomických vztahů, nicméně geografické oddělení jednotlivých regionů a celková izolovanost země zabraňuje tomuto procesu kvůli ztížené základní komunikaci mezi regiony a se světem.

V Uzbekistánu je celková politická situace jiná, i když existují jednotlivé shody se sousedními zeměmi regionu v ekonomickém, politickém a sociálním aspektu. V dané etapě rozvoje se Uzbekistán potýká s celou řadou složitých politických, ekonomických a sociálních problémů. Vláda Uzbekistánu čelí dilematu: provést rozsáhlé sociálně-ekonomické reformy, nebo zachovat proces liberalizace. Z jedné strany by uskutečnění reformem pomohlo řešit existující ekonomické a sociální problémy (vysokou míru nezaměstnanosti, nízkou životní úroveň, vysoký podíl státní účasti na ekonomice, pomalý rozvoj průmyslu). Nicméně vzniká řada překážek v osobě samotné společnosti, která je ve své podstatě agrární, s hluboce zakořeněným tradičním a náboženským světonázorem, a je nepravděpodobné, že by s porozuměním přijala kurz k aktivní modernizaci (Sotrudničestvo i bezopasnost' v Central'noj Azii: sostojanije i perspektivy, 2008). Na druhou stranu odmítnutí reformy systému by ještě více zhoršilo sociálně-politickou situaci země. Co se týče liberalizace politického systému, obavy vyvolává možné zhoršení regionálních a náboženských rozporů. Nicméně bez ohledu na zachování procesu liberalizace je uzbecká společnost spíše naladěna na očekávání příštích změn, než na násilnou změnu kurzu.

Situace v Turkmenistánu se podstatně liší. V průběhu dlouhé doby od rozpadu SSSR tato země zůstala pro výzkum uzavřena. I když lze poznamenat, že se změnou turkmenského lídra se situace v zemi alespoň trochu zlepšila, tato změna byla pouze dočasná. I přes zavedený politický systém během let vlády prvního prezidenta země S. Nijazova, který zůstává funkčním i dnes, jde zde patrně monopolní vlastnictví strategických zdrojů země úřednickou třídou a vyhýbání se úsilí osobních a skupinových nároků v neprospěch korporátních zájmů hospodářské a politické nomenklatury (Sotrudničestvo i bezopasnost' v Central'noj azii: sostojanije i perspektivy, 2008). Dodnes je deklarovaným úkolem vlády Turkmenistánu přizpůsobení politického režimu realitám jeho geopolitické situace. To znamená především zvýšit svůj vliv tak, aby odpovídal rozsáhlému nerostnému bohatství, zejména zemního plynu.

Proces transformace politického systému Kazachstánu na základě liberalizace společensko-politického života začal prakticky ihned po získání nezávislosti. Nicméně důraz byl přitom kladen zejména na postupné ekonomické reformy se zachováním velké části sociálních jistot, což v budoucnu sehrálo pozitivní roli v rozvoji Kazachstánu. Kromě toho si vláda Kazachstánu vytyčila cíl nejen provést transformaci výhradně podle západního modelu, ale také ji přizpůsobit místním specifikům. Je nutné poznamenat, že důležitým jevem politických reforem se stala takzvaná strategie „Kazachstán 2030“, jejíž podstata spočívala především v uskutečnění svobodných voleb, propagace růstu a upevnění politických stran, zajištění udržitelnosti a kontinuity moci, posílení role nevládních organizací, formování nezávislých soudů, svobodného tisku a kladení důrazu na genderový aspekt. Novým obratem demokratických změn v politickém systému Kazachstánu byla ústavní reforma, která položila základy pro přechod od prezidentského systému k parlamentní formě vlády. Nicméně termíny „přechodu“ zůstávají ze subjektivních příčin dočasné. Proto má Kazachstán potřebu dalších politických změn pro přechod na nové stadium rozvoje politického systému.

S ohledem na problémy s formováním politických systémů republik je třeba obrátit pozornost na nevládní nebo nepřímé, ale přitom vlivné subjekty, jako je politická elita nebo politické seskupení, které sehrály a stále sehrávají roli provozních manažerů státních aktiv, ale také roli majitelů strategických objektů.

Tímto způsobem proces transformace v republikách Střední Asie celkově odpovídal těm požadavkům, které byly nominovány mezinárodními finančními a ekonomickými organizacemi při realizaci tržních mechanismů a demokratických změn. Nehledě na skutečnost, že ekonomické a politické transformace probíhaly v různé intenzitě, se některým zemím podařilo dosáhnout jisté úspěchy v těchto oblastech. Kromě toho na dané úrovni rozvoje tyto země dále pokračují v transformaci, který nyní spočívá v posílení a zdokonalení již existujících mechanismů.

5.2 Přístupy k výzkumu domácností

Než přistoupíme k popisu přístupů výzkumů domácností, je nutné krátce popsat pojem „rodina“. Nových definic tohoto pojmu se v současnosti objevuje celá řada, i kvůli zpochybňování tradiční role rodiny, případně toho, kdo rodinu tvoří.

Pro potřeby této práce (a zohlednění podmínek ve výzkumném prostředí) lze použít Harčevovu definici rodiny, podle které se jedná o historicky konkrétní systém vzájemných vztahů mezi rodiči a dětmi jako malé skupiny, jejíž členové jsou svázáni manželskými nebo sourozeneckými vztahy, společným životem a vzájemnou morální odpovědností, a také sociální nutností, která je podmíněná potřebou společnosti ve fyzické i duševní reprodukci („reprodukcí populace“) (Harčev, 1979: 356).

Když mluvíme o domácnosti, je třeba poznamenat, že domácnost může vést i jeden člověk – jeho činnost pro zabezpečení v rámci jeho hospodářství je také možné zahrnout do pojmu domácnost. Protože domácnosti lze převážně analyzovat jako řízené rodinami, výzkum domácností se v mnohém opírá o práce ze sociologie rodiny. Prakticky všechny výše uvedené přístupy se vztahují k rodině, jedna z jejích funkcí je také vedení domácnosti. Nicméně pojem „domácnost“ se od pojmu „rodina“ liší.

Domácnost stejně jako stát, podniky (firmy) – vystupuje jako jeden z účastníků ekonomické činnosti, její finance jsou významnou součástí finančního systému a ukazatelem stavu společnosti, odpovídá za zabezpečení materiálních a sociálních podmínek života členů domácností a jeho reprodukce. Domácnost je brána také jako základní jednotka v sociálně-ekonomických výzkumech.

Ekonomická teorie zkoumá domácnost jako „zvláštní typ ekonomiky, působící na ekonomické vztahy v zemi, jako subjekt ekonomické činnosti účastníci se důležitých ekonomických procesů“ (Hotinskaja, 2005). Přitom ekonomické vztahy na této úrovni jsou úzce svázány se sociálními vztahy, závisí na psychologických, historických a dalších faktorech určujících ekonomickou činnost lidí. Rozpočtová omezení, toky běžných peněžních příjmů a peněžních úspor, které má k dispozici domácnost, jsou důležitým faktorem, který určuje výběr strategie přežití.

Domácnost patří k počtu nejvýznamnějších a nejméně zkoumaných subjektů hospodářství (řízení hospodářství), přičemž v první řadě se na domácnosti klade ohromná

zátěž komplexního přechodu k tržní ekonomice. Úroveň jejich adaptace na tržní podmínky řízení hospodářství se projevuje jak ve výsledcích jejich činnosti, odrážejících se především v sociální péči, tak i v sociálně-ekonomických změnách, které získaly oporu v transformující se společnosti.

V současné době se objevila řada podnětných výzkumů domácností, ve kterých se tato analýza vytváří s přihlédnutím ke vzniku a rozvoji nových koncepcí jak v sociologii, tak v ekonomické teorii.

Dle Organizace spojených národů (1993) je pojem domácnost definován jako *okruh osob, vedoucích společně jeden podnik (pod jednou střechou), který nabízí společnou výrobu zboží, jeho směnu, distribuci a spotřebu.*

Z jedné strany máme při výzkumu domácností co do činění s ekonomickými kategoriemi (výroba, směna, distribuce, spotřeba), které se v ekonomických vztazích projevují jako pojmy související s racionalitou a efektivitou. Na druhé straně se nacházíme ve specifické organizaci jako je rodina, kde mnohé principy ekonomických vztahů nefungují. Tudíž studium domácností se musí opírat o znalosti jak sociologických, tak ekonomických koncepcí. Důležitá je analýza domácností jako samostatného subjektu ekonomických vztahů, a současně je třeba brát v úvahu zvláštnosti interakce členů domácnosti mezi sebou a zkoumat je z pohledu jejich sociální struktury.

Z pohledu sociologie je předmětem výzkumu domácností zkoumání zvláštností v chování domácnosti v různých typech sociálně-ekonomického zřízení. Domácnosti, které fungují v rámci centralizované ekonomiky s nedostatkem zboží, se liší od domácností v tržní ekonomice, kde je nutná orientace na velkou různorodost zboží, a domácnost se stává všestranným obráncem individuality ve spotřebě (Barsoukova, 2003). Na základě výše uvedeného je při analýze domácností možné použití následujících sociologických a ekonomických teorií:

- *Obecná sociologie.* F. Tönnies (1887) přichází s doktrínou o společenství a společnosti „Gemeinschaft a Gesellschaft“ – tyto pojmy jsou nejčastěji překládané jako pospolitost a společnost. Podle hlavní Tönniesovy koncepce zahrnuje společnost různé vztahy a sdružení lidí, a je tedy produktem lidské vůle.

- *Sociologie rodiny*. V roce 1855 napsal Frédéric Guillaume Pierre Le Play knihu „Les ouvriers européens“ (Evropští dělníci), kde se věnoval životu dělnických rodin. Porovnával více než 40 typů rodin v Evropě a jako hlavní kvantitativní metodu ve svých studiích zvolil analýzu rodinného rozpočtu. Rozpočtový výzkum je založen na studiu rodin klasifikovaných podle několika ukazatelů, které jsou zvažovány od vzniku po rozpad. Le Play tedy definoval koncept životního cyklu rodiny jako malou skupinu.

- *Strukturální funkcionalismus*. Talcott Parsons (1937) považuje společnost za sociální systém s vlastní strukturou, jejíž každý prvek plní svou vlastní funkci. Georges Caspar Homans v knize „Teorie sociální směny“ pohlíží na sociální akci jako na proces výměny, jejíž účastníci se snaží maximalizovat výhody (hmotné i nehmotné) a minimalizovat náklady; toto ustanovení se vztahuje na veškeré lidské chování včetně rodiny.

- *Ekonomická sociologie – síťový přístup*. Síťový přístup se zaměřuje na struktury interakce mezi jednotlivci a mezi organizacemi. V širokém smyslu pro vytváření sítí lze vztahy v rámci firmy nebo domácnosti představovat jako síť. Účastníci vztahů si zároveň zachovávají relativní nezávislost ve vztahu k sobě navzájem (Mark Granovetter, Harrison Colyar White).

- *Nový institucionalismus*. Ekonomická teorie konvencí navržená vědci zvažuje několik hodnotových řádů (orders of worth) spojených s různými „světy“. Celkem existuje šest takových světů – tržní, průmyslový, domácí, občanský, svět názoru a svět inspirace (Laurent Thévenot, Luc Boltanski).

- *Ekonomická teorie*. V neoklasické ekonomické teorii jsou domácnosti analyzovány jako „nástroje maximalizující užitek“, které mají stejně jako klasické podniky zdroje jako vstupy a produkty jako výstupy (Garry Stanley Becker).

- *Neinstitucionální ekonomická teorie* – Robert A. Pollak (1985). Pollak studuje rodinu a domácnosti prostřednictvím transakčního přístupu. Transakční přístup rozšiřuje a zobecňuje novou ekonomickou teorii domácnosti a uznává důležitost vnitřní struktury a organizace.

5.2.1 Obecná sociologie – doktrína o společenství a společnosti

Ferdinand Tönnies (in Borisov, Marasinova, 2002) určil dva typy vzájemných vztahů ve společnosti – podle typu společenství a podle typu společnosti. Podstata společenství spočívá v tom, že vztahy v něm se berou jako organické, nikdo je nelimituje, není konkurence, „činnost je jednotná ve svém vnitřním i vnějším směru“, jsou to vřelé, zpravidla blízké vztahy: „Celkově se svými blízkými jsme od narození svázáni v bídě a v radosti. Do společnosti vcházíme jako do cizí země“, „společenství je živý organismus a společnost je mechanický agregát“.

Tönnies řadil rodinu a domácnost ke strukturám, kde se vztahy budují podle typu společenství. V rodině působí princip organických svazků, založený na příbuzenství, na společném původu a na zvyku žít společně. Rodina je svázaná jak společnou krví, společným místem (společné soužití, na tomto základu je postaveno společenství sousedské, malé vesničky), tak společenstvím ducha (ne vždycky, ale často základem tohoto společenství je přátelství). Soustředěním příbuzenských vztahů dle Tönniese (in Borisov, Marasinova, 2002: 50) je dům. Zde všichni žijí pod jednou střechou, vlastní společné dobro, jedí ze stejných zásob, za jedním stolem.

Dům v ekonomickém slova smyslu je domácnost. V domácím hospodářství krb a stůl získávají podle Ferdinanda Tönniese symbolický význam. „Stůl – to je samotný dům a každý u něj má své přidělené místo a správné sdílení. Jestliže doposud soudruzi ze společné práce byli odděleni a odtrženi jeden od druhého díky jejímu splnění, pak teď dochází k jejich spojení díky správné distribuci a spotřebě“ (in Borisov, Marasinova, 2002: 83). Společenství (komunita) – je důležitá charakteristika rodiny, která je odzrcadlena i v řízení domácnosti, jakoby „změkčuje“ ekonomické zákony vhodnosti procesů výroby, distribuce a spotřeby.

5.2.2 Sociologie rodiny – analýza rodinného rozpočtu

Francouzský inženýr, ekonom, zakladatel sociologie manželství a rodiny Frederic Pierre Guillaume Le Play postavil rodinu do středu zájmů celé sociologie a udělal z ní nezávislou proměnnou ve vztahu k dalším sociálním jevům a procesům. Za hlavní faktor společenského života považoval rodinu založenou na autoritě otce a tradiční náboženské

morálce. Vyjádřil myšlenku vývoje rodinné struktury: od patriarchální (velkou) po nukleární (malou). V nukleární rodině je málo dětí, není v ní žádná spřízněná solidarita, a proto je nestabilní. Vědec nesmírně přispěl k rozvoji empirické sociologie a jejích metod. Je autorem monografické metodiky pro studium rodiny. Věřil, že „nejhlubší a nejoriginálnější“ zdroj prosperity a úpadku národů se skrývá v rodinách. Pro pochopení musí výzkumník ve svém bezprostředním okolí studovat pouze dva různé typy rodiny: rodinu jako model světa a rodinu jako model sváru. Taková pozorování a srovnání vysvětlují povahu rodiny. Ve slavné knize „Evropští dělníci“ (1855) popsal 57 rodin, které se mu zdály typické svými příjmy a výdaji. Pod dělníky rozuměl všechny lidi, kteří se zabývali manuální prací. Informace o rodinách shromažďoval prostřednictvím rozhovorů.

Hlavním předmětem jeho vědeckého zájmu byly rodinné rozpočty a výdaje. Rodinné rozpočty považoval za vyjádření úrovně a životního stylu rodiny, jehož studiem je možné pochopit, co brání nebo přispívá k růstu rodiny v sociální hierarchii. Výsledkem této studie byla klasifikace rodin, popis jejich typů. Byly vyznačeny tři typy rodin:

1. patriarchální rodina jako nejtrvalejší, nedělitelná jednotka, původem z rolnického prostředí;
2. moderní nukleární rodina jako nestabilní, proletářská, vtažená do industrializace a urbanizace, tj. s rozptýlenou existencí rodičů a dětí, s oslabením otcovské autority, což vede k dezorganizaci společnosti;
3. domorodá (nebo kořenová) rodina – mezi typ, ve kterém jeden z manželských synů zůstal v rodině otce, a ostatní děti získaly určitý podíl z dědictví.

Konzervativní postoje tohoto sociologa spočívají v jeho touze posílit rozpadající se patriarchální typ rodiny. Je jediným sociologem 19. století, který se vzbouřil proti liberálně demokratické ideologii individualismu.

5.2.3 Strukturální funkcionalismus

Ve strukturálním funkcionalismu jsou rodina a domácnost zkoumány v kontextu jimi vyplňujícími funkcemi ve společnosti. Funkce socializace je jednou z důležitých funkcí rodiny. Socializace podporuje udržitelnost sociálního systému, podporuje systém pravidel přijatých ve společnosti. Stanovené zásady není lehké měnit, a jestliže se mění, pak

ohrožují udržitelnost celého sociálního systému. Strukturálním funkcionalismus byl vybrán proto, že se zaměřuje na funkce jednotlivých institucí (včetně rodiny, a tím i domácností) na rozvoj společnosti.

Parsons (1955) při analýze principů fungování průmyslové společnosti dospěl k závěru, že nejlepší formou rodiny jako podsystemu průmyslové společnosti je nukleární rodina, ve které se budují vztahy na patriarchálním (tradičním) základě, a následně také rozdělení práce v domácím hospodářství je postaveno na stejném základě. Ve strukturálním funkcionalismu je rodina zkoumána jako instituce, nicméně rodina mimo instituci představuje malou skupinu. Analýzu chování se v rodině a rozdělení zodpovědností v ní je možné postavit na základě teorie směny (Teorie sociální směny G. Homanse), podle které interakce lidí je podřízená určitým principům, založených na behaviorismu. Podle principů psychologického behaviorismu se vždy úspěch stává stimulem, který se bude pořád opakovat a konsolidovat do hodnoty. Nicméně člověk častěji dostává jedno a to samé ocenění, které se pro něj stane cenným i v budoucnu. A když člověk vůbec není oceněn nebo potrestán, stane se agresivním.

Vztahy mezi manžely v domácím hospodářství často podléhají napětí, což znamená, že existuje určitá agrese ve vztahu sfér vlivu, které jsou těsně svázány s dostupnými zdroji, které má každý ze členů domácnosti: „Zdroje, kontrolované mužem a ženou, určují jejich vztahy vlivu na většině rozhodnutí“ (Velzen, 1994). Jestliže ocenění vynaloženého úsilí v chodu plnění domácích povinností neodpovídá vnitřnímu systému hodnot, pravděpodobně dojde ke konfliktní situaci.

5.2.4 Ekonomická sociologie – síťový přístup

Zkoumání domácností v rámci síťového přístupu, který se aktivně používá v ekonomické sociologii, dovoluje vyzdvihnout neformální příčiny budování vztahů v domácím hospodářství. Síťový přístup dává velký význam neformálním vztahům, které přivádí jednotlivce do zvláštní sítě. Začátek síťové analýzy byl položen v pracích Harrisona Whita a jeho žáka Marka Granovettera (1973), kteří ukázali roli sítí ve fungování trhu práce.

Domácnosti mohou vytvářet sociální síť, v rámci které bude chování mít určité příznaky. V takových sítích se vztahy často budují na principu reciprocity. Reciprocita označuje

transakci mezi dvěma stranami, kdy dochází k přenosu majetku a služeb. Účastníci směny mají symetrický sociální vztah, což znamená, že jsou navzájem rovnocennými směnnými partnery, což předpokládá, že ve vztazích mezi lidmi má místo vzájemnost, tj. vztahy se nebudují na přísných principech formální směny. V procesu reciproční směny si jednotlivci nestanovují početná pravidla a povinnosti, často tato směna nepředpokládá použití peněz. Čím blíže se cítí lidi jeden k druhému, tím je pravděpodobnější budování vztahů na principu reciprocity. Podle Karla Polanyiho (1944) reciproční chování se neuskuteční samo o sobě, může vzniknout jenom díky určitým strukturám, v domácím hospodářství – je to symetrický systém příbuzenských skupin.

5.2.5 Nový institucionalismus

Nový institucionalismus je další poměrně nový směr v ekonomické sociologii, který zkoumá „domácí svět“ a zvláštnosti jeho regulace se systémem regulací dalších „světů“. Francouzští sociologové Laurent Thévenot a Luc Boltanski (2002) vymezují několik „světů“, které se řídí různými systémy hodnot. Jedním z nich je „svět domácí“, regulace, který se uskutečňuje za pomoci tradičních hodnot, založených na osobních a příbuzenských vztazích a lokalitě. Domácí řád byl vybudován na důvěře, která se skládala ze tří součástí: času (předchozí zkušenosti), výroby (místní blízká vzdálenost) a hierarchii (autorita).

V ekonomické teorii zkoumání domácnosti se klade důraz na zjevné zákonitosti chování domácnosti. I když v nových proudech ekonomické teorie (neoinstitucionální ekonomická teorie) se více pozornosti uděluje vlivu ekonomických institucí, tj. vnějším podmínkám a procesům probíhajícím v domácím hospodářství.

5.2.6 Ekonomické teorie – neoklasická ekonomická teorie

V neoklasické ekonomické teorii je domácnost zkoumána v rámci pozorovaných jevů, a následně proč ty nebo jiné jevy probíhají v domácím hospodářství, jevy jsou studovány jako „černý šuplík“ nebo jsou vysvětleny za pomoci principu racionálnosti (G. Becker). Princip racionality funguje i v domácím hospodářství, kdy povinnosti v rodině plní ten, pro koho je racionálnější je splnit z ekonomického pohledu. Sociokulturní aspekty se přitom nezkoumají, to není oblast ekonomické teorie. Prostě se konstatuje fakt o větší nebo menší

užitečnosti toho nebo jiného dobra. Takže v neoklasické ekonomické teorii jsou domácnosti analyzovány jako „maximální užitečnost“ (maximalizátor), které mají jako klasické podniky při vstupu zdroje a při výstupu výrobky (G. Becker). Předpokládá se, že „členové domácnosti „maximalizují užitečnost“ cestou optimalizace času, potřebného na práci v domácím hospodářství a na trhu práce (Barsukova a Radaev, 2000).

Proud neoinstitucionalismu v ekonomické teorii zkoumá rodinu jako dlouhodobou smlouvu, ve které se každý z partnerů snaží minimalizovat transakční náklady, a vzhledem k tomuto faktu se pak chová i v domácím hospodářství. „Transakční náklady“ – to jsou výdaje na sběr a zpracování informací, náklady na provedení jednání a přijetí rozhodnutí, náklady na kontrolu, na právní ochranu splnění smlouvy“ (Coase, 1960). Instituce (vzory chování, podmíněné praktiky chování) mohou snížit nebo zvýšit transakční náklady.

V rodině se vytváří zvláštní, dlouhodobé vztahy, které mají významné hodnoty, především jde o hodnoty stability vztahů. V tradičním přístupu se analyzuje role různých institucí v procesu budování dlouhodobých vztahů. Domácnost je zajímavá pro tradiční přístup z pohledu organizace vnitřní struktury, což ústí v důvěru, kterou nelze dosáhnout ve strukturách organizací. Pozornost se zaměřuje na schopnosti rodiny vytvářet motivaci a kontrolovat chování, a také na to, jak tyto schopnosti rozlišit v závislosti na typu společnosti. „Jednotlivci se snaží zachovávat dlouhodobé rodinné vztahy, aby vybudovali stabilní prostředí pro život a výchovu dětí, a také pro to, aby se zmenšilo riziko spojené s akumulací různých typů specifického rodinného kapitálu, řečeno slovy Beckera“ (Pollak, 1985: 581–605).

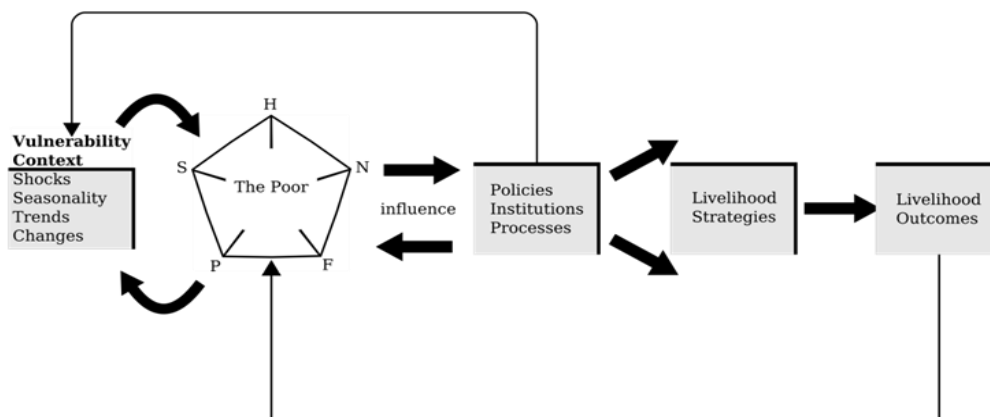
Výzkum domácnosti potřebuje syntézu různých přístupů, ale především přístupů sociologických a ekonomických. Je to podmíněné faktem, že domácnost je z jedné strany jevem sociálním a z druhé strany v tomto sociálním jevu se jasně projevují ekonomické vztahy směny, distribuce, výroby a spotřeby, které se v ekonomické teorii vždy zkoumají v kontextu vlivu na jejich princip maximalizace nebo racionality budování vztahů. Zkoumat vztahy v domácím hospodářství je nutné, ale také je zároveň potřeba přijímat ekonomické koncepce, kde jsou ekonomické jevy dobře prozkoumány. Nicméně sociologická analýza domácnosti předpokládá výzkum vlivu kulturních tradic a hodnot konkrétní společnosti, sociální struktury rodiny, životního cyklu rodiny, genderových

zvláštností vzájemných vztahů, principu reciprocity, důvěry a vzájemnosti v rodinných vztazích. Jenom tato syntéza znalostí dovolí získat nejen početní, ale i kvalitní obraz analýzy domácnost.

5.2.7 Přístup udržitelného živobytí

Přístup udržitelného živobytí (angl. Sustainable Livelihoods Approach), dále jen SLA, byl vyvinut pro lepší porozumění a rozložení úsilí chudých vydělávat si na živobytí a jejich dlouhodobé strategie přežití. Tento koncept vznikl jako nový přístup především ke zmírnění chudoby také pro výzkum možností reprodukce a potenciálu lidí, blížících se hranici chudoby a vržených do rychlých změn ve světovém měřítku. Koncept integruje následující témata: **aktiva, udržitelnost a zranitelnost**. SLA představuje vazby mezi některými vybranými faktory v analytickém rámci. Aktiva (z hlediska kapitálu) považuje za zásadní pro analýzu živobytí. Dále zdůrazňuje struktury (nebo organizace) a procesy (společenské normy, pobídky, politiky a zákony), které ovlivňují přístup, kontrolu a využívání aktiv (Scoones, 1998). Níže je uvedeno grafické znázornění tohoto přístupu.

Graf 1 Schematické znázornění přístupu International Fund for Agricultural Development (IFAD) na SLA

Zdroj: IFAD, 2007 (in Dittrich a Schrader, 2016).

Chambers a Conway (1992) uvádí, že SLA byl definován jako „živobytí závisící na schopnostech, aktivech a činnostech, které jsou vyžadovány pro životní prostředky. Živobytí osoby nebo rodiny je **udržitelné**, když se dokáže vyrovnat se stresy a šoky a

zotavit se z nich, udržovat nebo posílit jejich schopnosti a výhody jak nyní, tak v budoucnosti, aniž by došlo k narušení environmentálních zdrojů “.

Tento přístup staví lidi do centra rozvoje a poskytuje rámec pro pochopení příležitostí a aktiv, které mají lidé k dispozici, a zdrojů jejich zranitelnosti, jakož i dopadu na ně externích organizací, procesů a politik. Přístup SLA kombinuje mikroúroveň (domácnosti) a makroúroveň (politika a instituce) a navazuje spojení mezi lidmi a okolní realitou, která má vliv na konečnou strategii zajištění zdrojů obživy. SLA se zakládá na vlastních pro lidi potenciálních dovednostech, sociálních kontaktech, přístupu k materiálním a finančním zdrojům a schopností ovlivňovat klíčové instituce. Původně SLA byl použit jenom v zemědělských oblastech a zcela nedávno se začal používat v analýze městského života (Asian Development Bank 2008).

Zákonodárná regulace a společenské normy se změnily, zavedená praxe se také změnila nebo se transformovala pravidla. Přístup SLA spojuje mikroúroveň s makroúrovní, jelikož strategie domácností (strategie přežití) jsou spojeny s jejich zdrojovou základnou, makrokontextem (sféra činnosti institucí a praktická činnost) a zkoumají se v kontextu **zranitelnosti** (Moser, 1996). **Úroveň zranitelnosti** je obzvlášť vysoká, když domácnosti v souvislosti s nepříznivými podmínkami a nepředvídanými problémy, událostmi na národní a mezinárodní úrovni (nepokoje, občanské války, mezinárodní ekonomická krize atd.) jsou zranitelné a následně neschopné zavést bezpečnost svých zdrojů pro existenci tak, jak to dělali předtím.

S ohledem na základní zdroje domácnosti je přístup SLA úzce spojen s koncepcí, kterou prezentuje Bourdieu (1986) – formami kapitálu. Pojem „udržitelné živobytí“ se dotýká kapitálu – fyzického (P–Physical Capital), finančního (F–Financial Capital), lidského (H–Human Capital), sociálního (S–Social Capital) a přírodního (N–Natural Capital). Tyto formy kapitálu poskytují „prostředky“ domácím hospodářstvím nebo určité skupině domácností v konkrétním odvětví. V jisté míře se výše uvedené formy mohou zaměnit z jedné na druhou v případě, že jsou nedostatečné (Brad, 2008). V této souvislosti je vhodné uvést definici pěti různých forem kapitálů:

Přírodní kapitál je důležitou součástí v kontextu soukromé výroby, především na zemědělském území: všechny přírodní zdroje, ke kterým má přístup domácnost (voda,

dřevo, zemědělské výrobky), mají zásadní význam pro „domácí výrobu“. Stanovený kapitál umožňuje snížit náklady domácností na zakoupení potravin a zvýšit jejich zisk za pomoci obchodu/směny výrobků domácností přímo od výrobce.

Fyzický kapitál je infrastruktura (doprava, ulice, budovy, zásobování vodou, lékařské služby, napojení na elektřinu a telekomunikace) a technologie (nástroje, výrobní podmínky, technické vybavení). Fyzický kapitál hraje důležitou roli v obci/měště ve srovnávacím aspektu.

Sociální kapitál je kombinace činných a potenciálních zdrojů, vzájemně spojených mezi sebou přítomností stálých sítí prostřednictvím více nebo méně institucionalizovaných (ustanovených v právní a organizační oblasti) vztahů založených na vzájemném uznání. Podobné sítě se obvykle zakládají na tom, že patří ke konkrétní skupině. Místo, které zastávají ve skupině, závisí od pravomocí a možností s cílem přijímat jakékoliv akce. To znamená, že postavení jedince v sociální struktuře určuje zejména k jakým pravomocím a možnostem on/ona mají přístup. Sociální kapitál v tomto případě znamená přidělení potenciální výhody v závislosti na příslušnosti k nějaké konkrétní skupině (např. náboženské, příbuzenské, sociální atd.). Velikost sociálního kapitálu závisí na rozšíření sítě vzájemných vztahů, kterou domácnost nebo jedinec v domácím hospodářství může zmobilizovat, a také na velikosti (fyzického, přírodního, ekonomického, kulturního) kapitálu, se kterým tento jedinec společně koná (Richardson, 1986).

Lidský kapitál může mít dvě formy. Forma trvalé identity: získaný kulturní kapitál, vyjádřený jako nabytí vědomostí a důvěryhodnosti (zakončení středoškolského vzdělání, obhájení diplomu, absolvování profesních zkoušek, různé certifikáty) ve smyslu institucionálních forem. Tato forma je nutná k získání „diplomu“, v každém případě, když je nutné vést byznys (Richardson, 1986: 242).

Finanční kapitál – (ekonomický kapitál podle Bourdieua) – v širokém pojetí může být vyjádřen penězi nebo vlastněným majetkem. Majetek se vyjadřuje peněžní směnou a formou zařízení v podobě zboží, nástrojů a strojního vybavení. Tento typ kapitálu přímo konvertuje do peněz a obzvlášť se hodí pro institucionalizaci forem dlouhodobých vlastnických práv.

Bourdieu (1986) ve své koncepci považuje konvertibilitu (transformaci, reverzibilitu) různých forem kapitálu za základní. Mezi prostředky, které vlastní domácnost, nedostatek jednoho z kapitálů na určité úrovni může být kompenzován jiným druhem kapitálu, což má za následek nutnost výběru a je doprovázeno rizikem. Přírodní kapitál na určité úrovni může být kompenzován nedostatkem finančního kapitálu. Nicméně zranitelnost domácnosti může být velmi často současně doprovázena nedostatkem několika druhů kapitálu, a v této souvislosti možnost substituce se stává nereálnou. Zemědělské domácnosti, které mají nedostatek finančního kapitálu vzhledem k jejich poloze v zemědělské krajině, mohou pociťovat nedostatek lidského kapitálu, a proto v dlouhodobém horizontu vzniká v budoucnosti nutnost finančního kapitálu. Tato okolnost způsobuje, že domácnosti jsou ještě zranitelnější.

Domácnosti zpravidla kombinují několik forem kapitálu s cílem zabezpečit a ochránit vlastní zdroje existence. S ohledem na odlišnosti domácností v zemědělských oblastech a ve městech, a také kvůli různé věkové kategorii skupin a makropodmínek, mohou mít jejich kombinace různé výrazy. Takové ukazatele jako postavení a úroveň vzdělání členů domácností, struktura domácností a sestavení příjmů (formální a neformální příjmy, a příjmy z vlastní výroby), majetkové vztahy a síťové svazky domácností (osobní vztahy a vztahy institucí mezi sebou) dodají informaci o jejich udržitelnosti a povolují dostatečným způsobem zanalyzovat minulé strategie, které je dovedly k dnešnímu stavu získání prostředků k jejich vlastnímu přežití. Zmíněné strategie mohou také sloužit jako teoretické osnovy pro jejich nastavení nebo zlepšení jejich situace. To se týká také nutnosti předem plánovat, předvídat krize, nemoci, pokročilý věkový faktor, sociální události jako svatby a pohřby, investice do lidského kapitálu např. do vzdělání dětí atd.

Předkládaná práce používá přístup udržitelného živobytí (SLA) k analýze kyrgyzských městských domácností s průměrným příjmem, žijících v Biškeku. Tento přístup se aplikuje ke studiu role vnějších i vnitřních faktorů v domácnosti, takových jako je soužití několika generací v jedné domácnosti (včetně věkové struktury domácností, které se skládají z jedné osoby, mladých lidí a důchodců, domácností s dětmi nebo bez dětí).

V daném výzkumu, který je zaměřen na střední třídu kyrgyzských obyvatel, se nezkoumají otázky chudoby, hlavní důraz je kladen na procesy transformace. V této

souvislosti výzkum zjišťuje, jakým způsobem představitelé domácností střední třídy přivádějí hospodářství do stabilní normy nebo zda mohou hospodářskou situaci stabilizovat v budoucnosti.

5.2.8 Životní strategie domácností

V sociologickém aspektu je koncept „strategie“ považován za způsob racionálního plánování a budování života jednotlivce cestou postupné formace budoucností (Reznik a Smirnov, 2002: 72).

Tradiční typologie strategií zvládnání založená na odpovědích respondentů z předchozích studií (Bidani et al., 2012; Clarke, 2002; Fiszbein et al., 2003; Gerasimova 2005; Gerry a Li, 2010) implikuje rozdělení do tří velkých skupin:

První skupina zahrnuje **aktivní strategie** – aktivní využívání fyzického, finančního nebo lidského kapitálu. Jedná se o hledání a nalezení další práce, prodloužení pracovní doby na stávajícím pracovišti, otevření nového podnikání, získání dalšího vzdělání, prodej majetku nebo přesun na nové místo. Takové aktivní strategie pomáhají domácnostem udržovat nebo dokonce zvyšovat příjem a pomáhají udržovat dosaženou úroveň blahobytu během ekonomických šoků.

Druhá skupina se opírá o využívání **strategií sociální ochrany**. Tato skupina spoléhá na vládní pomoc. To znamená obracet se s žádostí o pomoc na stát (programy sociální pomoci související s bydlením, dětmi; podpora v nezaměstnanosti a půjčování finančních prostředků od jednotlivců prostřednictvím formálních a neformálních struktur). Tato strategie je chápána jako „sdílení rizik“ (Notten a de Crombrughe, 2012).

Třetí skupina jsou **pasivní (vyčerpávající) strategie**. Tento typ strategie zahrnuje snižování nákladů nebo získání půjčky. Snižují se výdaje na základní zboží, volný čas, zdravotní péči, vzdělávání a komunální služby a také se neplní kreditní a úvěrové závazky. Dochází k odkladu výdajů na komunální služby, telefon, internet a splácení půjčky. Takové pasivní strategie jsou klasifikovány jako neúčinné nebo oslabující, protože jsou spojeny s udržováním chronické chudoby (Cleaver, 2005; Habibov a Afandi, 2015).

Jak domácnosti obecně, tak i jednotlivci v domácnostech jsou schopni přijímat řešení a mít možnost získávat zkušenosti. Jako sociální aktéři mají dostatečné praktické znalosti,

aby je mohli aplikovat, jak uznají za vhodné.

Při studiu problematiky adaptace je také nutné vzít v úvahu vnější i vnitřní faktory.

Mezi **vnější faktory** patří formální a neformální příležitosti poskytované sociálním systémem, včetně různých možností zaměstnání, změn forem vlastnictví, odmítnutí předchozího systému rozdělení zdrojů a poskytování sociálních záruk.

Nahrazení správních mechanismů pro alokaci zdrojů tržními mechanismy způsobilo změnu v odpovědnosti státu a jednotlivého člena společnosti za zajištění hmotného blahobytu. To vyžadovalo větší zaměření lidí na jejich vlastní úsilí při podpoře života. Míra změn u různých sociálně-demografických skupin je však odlišná. Někteří rychle a snadno mají schopnost přijímat nové podmínky, zatímco jiní mají nejen omezené schopnosti, ale také nemají potřebné informace, což vede k bolestivému přizpůsobování lidí změnám.

Mezi **vnitřní faktory** patří hodnoty, normy, obvyklé vzorce chování. Stejně jako sociální a materiální zdroje (použité a potenciální) dostupné v domácnosti nebo u jednotlivce. Materiální zdroje jsou majetek, nemovitosti, dopravní prostředky (auto, motocykl atd.), úspory. Sociální zdroje zahrnují vzdělání, profesní dovednosti, rodinné vazby a vazby vytvářené v procesu života (kolegové, přátelé, známí), sociální normy, pravidla chování.

5.3 Domácnosti v kontextu sociálních změn

Ekonomická a politická krize velkého postsovětského prostoru po transformačních změnách měla ve středoasijském regionu významný dopad na každodenní život domácností. V důsledku přechodu na tržní ekonomický systém čelily domácnosti rozporům v hodnotách a sociálním chování. Pokud v předchozí plánované ekonomice stačilo domácnostem podnikat a nemyslet na svou budoucnost, pak nové tržní zákony s individuálními hodnotami vyžadovaly od domácností větší ekonomickou aktivitu a nezávislost při přijímání důležitých rozhodnutí od plánování rodinného rozpočtu po otázky zaměstnanosti a migrace (Attwood, 1995).

V Kyrgyzstánu, jako v zemi s orientální mentalitou, hrají důležitou roli tradice, které do značné míry odrážejí kolektivní psychologii a zájmy příbuzenských a klanových vztahů

(Gorborukova, 2005). Pokud měl v sovětských dobách kyrgyzský tradicionalismus společný ideologický základ s dominantním ekonomickým systémem, pak během transformačního období musely domácnosti podniknout úplně jiná ekonomická opatření. Jedinečnost přechodu domácností spočívá také v postupné změně struktury domácností z vícegeneračních na nukleární, v genderových změnách i v odlišném přístupu ke spotřebě a tržním hodnotám.

Protože se tradiční ekonomické a každodenní praktiky v domácnosti mění, vznikají v této souvislosti následující otázky: odpovídají nové modely ekonomického chování domácností obecně přijímanému chování lidí v tržních podmínkách? Jsou kyrgyzské domácnosti racionální ve svém ekonomickém chování?

Na základě pohledu Weberova konceptu „racionality“ lze předvídat schopnost domácností provádět propočty svých dalších ekonomických aktivit (in Ritzer a Goodman, 2003). V tomto případě se racionalita chápe jako aktivita aktéra usilujícího o maximalizaci svého kapitálu. Kromě M. Webera se na místní realitu vztahují i myšlenky ekonoma J. Akerlofa, jehož argumenty jsou následující: lidé se většinou nesnaží myslet na budoucnost a šetřit, protože naslouchají různým signálům v podobě aktivit a názorů lidí okolo (Akerlof a Shiller, 2010). Každá racionální aktivita dle Akerlofa má iracionální začátky, tj. sociální a psychologické podmínky pro tuto aktivitu. V důsledku toho je každá racionální aktivita domácností prováděna v kontextu sociálního kapitálu a vazeb této domácnosti. Abychom vysvětlili přizpůsobení kyrgyzských domácností tržním podmínkám, měli bychom také odkázat na myšlenky Pierra Bourdieua. Tento badatel v procesu studia tradičních postojů obyvatel Alžírsko v důsledku transformace ekonomiky a vzniku nových tržních institucí dospěl k závěru, že tradiční společnost transformuje své každodenní činnosti ve směru rostoucí racionalizace, kterou nazývá „racionální ekonomická kalkulace“. Na základě zjištění Bourdieua o alžírském případě je třeba poznamenat, že se vznikem tržních institucí a rozvojem pouličního obchodování klesá role tradiční agrární ekonomiky (zemědělství) a tradičních kolektivních hodnot ve společnosti, podle Bourdieua se jedná o takzvané „dispozice cti“ (honor dispositions).

Nové tržní instituce vznikají ve velkých městech a stimulují aktivní rozvoj ekonomické aktivity mezi obyvatelstvem, jakož i využívání kalkulačního chování

obyvatel, kteří se dříve řídili tradičními „postoji smyslu pro čest“. Ve městech lidem nabízejí, aby pracovali pro sebe, individualizovali se a vymanili se ze starých tradičních omezení. Tento proces je doprovázen interní migrací. Obyvatelé dobře vybavených domů používají kalkulační nastavení rychleji, protože životní podmínky nových komplexů přispívají k nezávislosti, nuklearizaci domácností a ke ztrátě kolektivní interakce jednotlivců. Důvody pro úspěšné kalkulační chování ve městě jsou podle Bourdieua následující:

1. v sociálně-teritoriálních podmínkách města nemusí návštěvník znát nikoho z okolních lidí;
2. moderní město, nové obytné komplexy se samostatnými byty přispívají k nuklearizaci městských domácností.

Bourdieu (in Kulejmenov, 2013) konstatuje, že určité životní podmínky vyžadují, aby domácnost jednala určitým způsobem. V komfortních domech se lidé snaží více vypočítávat své výdaje kvůli vysokým platbám nájemného a se sousedy mají pouze symbolickou a povrchní komunikaci. Pozorujeme tedy, že velké komunity se rozpadají v městském prostředí. Strategie přežití pro mnoho venkovských domácností během transformačního období byly budovány migrací do měst, migrací mladší generace do města nebo zaměstnáváním jednotlivých členů domácnosti v městských oblastech. Toky vnitřní migrace a urbanizace obyvatel byly ovlivněny emigrací představitelů ruských, ukrajinských a německých etnických skupin, kteří žili převážně v městských oblastech. Volné místo v městském prostoru se začalo zaplňovat obyvateli z vesnic a dalších provinčních měst, ve kterých žili převážně představitelé kyrgyzského etnika (Kulejmenov, 2013: 380).

Nejatraktivnějšími městy pro vnitřní migranty v Kyrgyzstánu jsou velká města jako Biškek a Oš. I přes nestabilní dynamiku lze zaznamenat nárůst počtu obyvatel venkova i měst. Městská populace se zdvojnásobila za 30 let a venkovská populace za 40 let. Do roku 2016 bylo tempo růstu městského obyvatelstva 186 % a venkovského 168 % (Demografické ročenky Kyrgyzské republiky, 2010–2016).

Ze zprávy Světové banky (2011): „Vnitřní migrace hraje důležitou roli v blahobytu domácností. Dvacet šest procent osob domácností tak migrovalo z jiných regionů země.

Bylo poznamenáno, že již přerozdělování chudoby v souladu se zásadou „město-venkov“ ukazuje příznivější ekonomické vyhlídky ve městech. To je jeden z možných důvodů migrace z vesnic do měst.

Podle statistického průzkumu Světové banky *Profil a dynamika chudoby a nerovnosti 2011*, v Biškeku a Čujské oblasti je nejvyšší podíl osob domácností narozených v jiných regionech (71 % a 60 % resp.); v regionech Jalal-Abad a Batken je podíl osob domácností narozených v různých regionech nejnižší (1 % a 4 % resp.). Data ukazují, že v souladu s růstem spotřeby na obyvatele roste také počet osob domácností migrujících z vesnic do měst (zejména do Biškeku). To však neznamená, že vnitřní migrace z venkova do měst souvisí s nižší mírou městské chudoby. Lze však předpokládat, že vnitřní migrace z vesnic do měst je strategií chudých rodin k překonání krize a hledání příznivějších životních podmínek.

Následující kapitola na základě studia strategií kyrgyzstánských domácností popisuje empirické studium domácností ruských a kyrgyzských etnických skupin v Biškeku.

6 Praktická část

Nejprve se tato kapitola věnuje charakteristice Kyrgyzů a Rusů v historickém kontextu, poté je představen regionální profil Kyrgyzstánu a vybrané statistické údaje. Podkapitoly 6.3 *Ekonomická součást strategií* a 6.4 *Sociální součást strategií* obsahují důležité a problémové oblasti kyrgyzských a ruských domácností při adaptaci na měnící se podmínky. Podkapitola 6.5 *Deskriptivní statistika vybraných proměnných domácností* popisuje výsledky vytvořených trendů, provedenou regresní analýzu včetně deskriptivní statistiky vybraných proměnných domácností.

6.1 Historický kontext

6.1.1 Původ Kyrgyzů

Z komplexu etnografických pramenů vyplývá, že definice etnické skupiny „Kyrgyz“ začala v 6. století našeho letopočtu, souvislost s dnešními Kyrgyzy je ovšem spíše sporná (Kokaisl et al., 2008). Historici doložili existenci etnických komunit se stejným názvem „Kyrgyz“: v dřívějším období na jižní Sibíři a na Jeniseji, později ve východní části střední Asie, v pohoří Ťan-šan a Pamíro-Alaj. Když mluvíme o formování kyrgyzské národnosti, Ambramzon (1971) uvádí, že začátek tohoto složitého procesu sahá do 14. a 15. století, ale intenzivněji tento proces probíhal v 16. a 17. století.

Etnické složení kyrgyzské národnosti úzce souvisí se stávajícím systémem kmenového rozdělení. Důležitou etapou formování kyrgyzské národnosti bylo sjednocení všech kyrgyzských kmenů do dvou křídel: Ong kanat – pravé křídlo, Sol kanat – levé křídlo (Baktygulov a Mombekova, 2001). Etnograf Valichanov zmiňuje skupinu Ičkiliků, která se k nim připojila (Kokaisl a kol. – Pargač, 2006).

Pravé křídlo zahrnovalo kmeny jako Avat, Azyk, Bagysh, Basyz, Bugu, Besh Tamga, Sary-Bagysh, Saruu, Sayak, Solto, Kytai, Kushču, Mongoldor, Munduz, Čerik. Obsazovali hlavně území severního Kyrgyzstánu. Levé křídlo zahrnovalo kmeny: Adygine, Akchtači, Bagysh, Bargy, Boston, Žediger, Kara-Bagysh, Karategin, Kydyrša,

Kypčak, Kesek, Munduz, Najman, Čon-bagysh. Obsazovali území jižního Kyrgyzstánu (Mokrynin a Ploskikh, 1995). Někteří Kyrgyzové se tohoto rozdělení drží dodnes.

Kočovní chov dobytka a patriarchální klanový život ovlivnily kulturu Kyrgyzů. Obydlí – jurta, tradiční oblečení, jídlo – to vše bylo určeno potřebou častého pohybu. Před tím, než Kyrgyzové vstoupili do Ruské říše, hlavním typem osídlení byly auly, navíc se díky jejich nomádkému životnímu stylu auly mohly pohybovat z místa na místo.

Když mluvíme o velkých kyrgyzských rodinách té doby, je třeba poznamenat, že se vyznačovaly známkami patriarchálních komunit. Tyto rodiny se skládaly ze tří generací (někdy i více než tři), měly společnou domácnost; počet členů v těchto rodinách dosahoval několika desítek lidí (Ambrazon, 1971). Hospodářská zvířata byla hlavním bohatstvím nomádů a byla považována za společný rodinný majetek, zásoby potravin i jídlo byly běžné. Později vlivem kapitalistických vztahů dochází k rozpadu komunit s velkými rodinami. Malé rodiny se zároveň nestávají izolovanými, ale vytvářejí skupiny spřízněných rodin, které spojuje vědomí jejich původu od společného předka, jakožto i úzké ekonomické, domácí a ideologické vazby.

6.1.2 Rusové na území Kyrgyzů. Vztahy mezi Kyrgyzy a Rusy

Kyrgyzsko-ruské kontakty a velvyslanecké vztahy se začaly navazovat na konci 18. století – první třetiny 19. století. Přesídlení Rusů na území Kyrgyzů začalo kolem poloviny 19. století (první kyrgyzské kmeny přijaly ruské poddanství v roce 1855) a po připojení hlavní části dnešního Kyrgyzstánu k Ruské říši (1861–1876), příliv ruských osadníků výrazně vzrostl.

Usedlé kyrgyzské osady se vytvořily na severu moderního Kyrgyzstánu (Biškek a Čujská oblast) na konci 19. století, jejich vznik byl výsledkem nových sociálně-ekonomických podmínek, způsobených vstupem severní části Kyrgyzstánu do Ruska v důsledku pozitivního vlivu ruských rolnických osadníků, kteří se zde objevili (Abramzon, 1990).

Celkově nebyly vztahy Rusů s domorodým obyvatelstvem špatné. První ruské chrámy byly umístěny v jurtách Kyrgyzů a bohatí Kyrgyzové poskytovali dary na stavbu pravoslavných chrámů (Muksinov a Sagynbaeva, 2017). V tomto ohledu je třeba

poznámenat, že v podmínkách etnické rozmanitosti těchto území se Kyrgyzové charakterizovali národní a náboženskou tolerancí. Avšak rozdíl v kulturách a mentalitách, interakce stereotypů chování s různými etnokulturními základy, vedly k obtížně překonatelné hranici mezi Kyrgyzy a Rusy a později i ke konfliktům (povstání v roce 1916).

Před vstupem do ruského poddanství dominovalo v kyrgyzské ekonomice soběstačné zemědělství. Po přistoupení se začaly objevovat různé průmyslové podniky bavlnářského, kožedělného, pivovarského průmyslu, továrny na výrobu olejů, těžební doly atd.

Při hodnocení vztahů mezi Rusy a Kyrgyzy je třeba poznámenat, že po připojení k Rusku se kyrgyzský lid stále více angažuje v kultuře ruského lidu. Tuto rozvinutější kulturu přinesli do Kyrgyzstánu především ruští zemědělní osadníci, ruští dělníci a ruská vyspělá inteligence.

Na počátku 20. století se v Kyrgyzstánu začaly objevovat školy se světským vzděláním (dříve Kyrgyzové získávali pouze duchovní vzdělání), ve kterých kyrgyzské děti mohly komunikovat s pokrokovými ruskými učiteli, studovat ruštinu a ruskou literaturu. Ve stejnou dobu progresivní osobnosti veřejného života a přední ruští vědci organizovali vědecké společnosti a kroužky, které studovaly mnoho důležitých otázek ekonomiky a kultury, historie a geografie, medicíny a umění atd. (Imankulov, 2014).

V dobách SSSR do republiky už nepřicházeli rolníci, ale odborníci: učitelé, lékaři, inženýři, vysoce kvalifikovaní pracovníci. Počet ruské populace v Kyrgyzstánu obzvláště rychle vzrostl v 60. letech. Během tohoto období se každoročně zvýšil o třetinu. Ale již v polovině 70. let začala postupná zpětná migrace – návrat Rusů do evropské části SSSR. V 80. letech byla příčinou rychlého poklesu ruské populace nízká porodnost, vysoká úmrtnost a pokračující vysoká míra migrace. Současně došlo k rychlému nárůstu počtů kyrgyzského a dalšího domorodého obyvatelstva. V době rozpadu SSSR, podle sčítání obyvatel z roku 1989, žilo na území Kyrgyzstánu 917 tisíc Rusů, což tvořilo 21,5 % z celkového počtu obyvatel republiky (Národní statistický výbor Kyrgyzské republiky, 2019).

V letech 1990–2000 došlo k masivní emigraci ruského obyvatelstva, zejména mladého a středního věku. Jen v letech 1989–1999 činil migrační odliv Rusů z republiky

224 278 lidí. Po rozpadu SSSR Rusové najednou silně pocítili postavení národnostní menšiny, na kterou byli evidentně psychologicky nepřipravení (Gorborukova, 2005).

6.2 Regionální profil

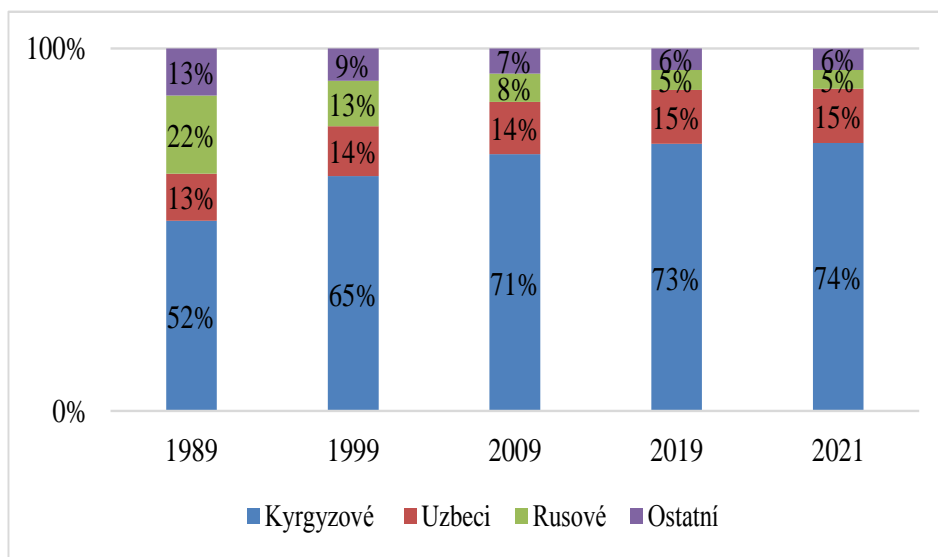
Kyrgyzstán je hornatou zemí o celkové ploše zhruba 200 000 km². Horský hřeben Ťan Šan zabírá přibližně 95 % povrchu. V roce 2020 dosáhl počet obyvatel 6,6 mil., z toho 73 % Kyrgyzů, přičemž podíl Kyrgyzů se zvyšuje každým rokem. Země hraničí na východě s Čínou, na severu s Kazachstánem, na západě s Uzbekistánem a na jihu s Tádžikistánem.

Hlavním městem Kyrgyzstánu je Biškek (bývalé Frunze), dle předběžných údajů Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky 2020, má 1 053 900 obyvatel. Další významná města jsou Oš, Džalal-Abad, Čolpon-Ata a Karakol. V Kyrgyzstánu se používají dva jazyky, kyrgyzština jako státní jazyk a ruština jako úřední jazyk. Kyrgyzstán má poměrně málo přírodních zdrojů. Můžeme zmínit hydroenergii, zlato a kovy vzácných zemin, v některých oblastech se těží uhlí, ropa a přírodní plyn, jsou zde ložiska nefelínu (tektonosilikát sodíku a draslíku ze skupiny foidů), rtuti, vizmutu, olova a zinku.

Národní měnou je kyrgyzský som (KGS). Podle kursu k začátku roku 2018 (doba provedení výzkumu), 1 USD = 69,8 somů, 1 EUR = 83,5 somů. Podle kursu k 1. lednu 2020, 1 USD = 82,7 somů, 1 euro = 101,8 somů.

Pro samostatný Kyrgyzstán (od devadesátých let 20. století) je typické snižování podílu tzv. evropských národů – kromě Rusů patří mezi národy, jejichž příslušníci přestali spojovat svoji budoucnost s Kyrgyzstánem, zejména Němci (v Kyrgyzstánu zůstalo pouze 9 % Němců z počtu, který tvořili v roce 1989), Židé (11 %) a Bělorusové (15 %). Pokles počtu příslušníků těchto etnik je v přímé korelaci s hospodářskými problémy a transformačními ekonomickými otřesy – Kyrgyzstán (spolu s Tádžikistánem) patří podle hrubého domácího produktu na obyvatele mezi nejchudší středoasijské země. Dle údajů z počátku roku 2021 žije v Kyrgyzstánu 341,4 tisíc Rusů (5 %), přičemž jsou po Kyrgyzech a Uzbekích třetím největším obyvatelstvem v zemi. Graf 2 ukazuje dynamiku počtu významných národností v Kyrgyzstánu od získání nezávislosti.

Graf 2 Dynamika počtu významných národností v letech 1989–2021

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 1989–2019

Zároveň se jedná o stát, kde většina obyvatel (66 %) žije na venkově. Podle Národního statistického úřadu v roce 2019 žila naprostá většina Rusů ve městech (65 %), zatímco u Kyrgyzů tomu bylo naopak (30 % městského obyvatelstva) (Kokaisl, 2018).

Podle posledního sčítání z roku 2009 je v Kyrgyzstánu průměrná velikost domácnosti 4,7 osob (ve městech 3,8 a na vesnicích 5,2) (Nacional'nyj statisticheskij komitet KR, 2005–2018).

Úroveň nezaměstnanosti se po rozpadu SSSR v době od roku 1993 do roku 2018 pohybovala od 1,47 % do 6,2 %, průměrně dosahovala výše 7,08 %. Na začátku 2021 roku míra nezaměstnanosti činila 3 %.

Index lidského rozvoje (angl. Human development index, HDI), zahrnuje ukazatele charakterizující úroveň naděje dožití, vzdělání a úroveň příjmu, počítané na základě hrubého domácího produktu (HDP) na obyvatele v paritě kupní síly v amerických dolarech. V Kyrgyzstánu tento index v roce 1990 činil 0,618 bodu a v roce 2019 – 0,69 bodu. Ze 189 zemí, které se hodnocení zúčastnily, obsadil Kyrgyzstán 122. místo.

6.3 Ekonomická součást strategií domácností

Tato podkapitola se zaměřuje na ekonomickou součást strategií domácností. Zde jsou uvedeny odpovědi respondentů týkající se příjmů a výdajů domácností. Je popsána role sociálních sítí pro kyrgyzské i ruské domácnosti, postoje k půjčkám a úsporám.

6.3.1 Zaměstnanost. Příjmy domácností

V podmínkách plánované ekonomiky ovlivňoval činnost domácností významným způsobem stát. Formálně nebylo možné nemít práci (stát pronásledoval „povaleče“ i prostřednictvím trestně-právních postihů), ale výběr pracovní činnosti byl omezován (zákaz soukromého podnikání, téměř veškerý obchod mimo státní struktury byl nelegální). Kromě toho prostřednictvím společenských organizací a kolektivů (odborové organizace, stranické a komsomolské orgány atd.) stát přímo působil na osobní život domácností (např. konání soudružských soudů). Chování člena společnosti muselo být v souladu s chováním „sovětského člověka“ – jeho vlastnosti byly oficiálně popsány sovětskou ideologií: na prvním místě byla pracovitost, dále neomezená oddanost sovětské vlasti; zapojení v kolektivu; neustálý zájem o život sousedů (od sousedů v domě až po sousedy v celoplanetárním měřítku). Stát se o tohoto člověka zároveň po všech stránkách plně stará. Loajální sovětské obyvatelstvo mělo tedy zajištěnou základní sociální jistotu – stabilní práci a mzdu, která většinou postačovala (v různé míře) k zajištění základních potřeb.

V tomto výzkumu je pojem *příjmy obyvatel (domácností)* chápán jako součet všech peněžních příjmů z různých zdrojů: mzdy zaměstnanců, příjem z podnikatelské činnosti, důchody, dávky, stipendia a další sociální platby, příjem z majetku (ve formě úroků z vkladů, výnosu z cenných papírů, dividendy) a další výnosy z činností, které mohou být i mimo oficiálně podchycenou ekonomiku.

V prvních letech po rozpadu SSSR (1991–1995) se stále udržoval sovětský přístup k zaměstnání. Příjmy domácností (platy, důchody, stipendia) byly většinou formálně zachované, ale současně docházelo k prudkému propadu reálné úrovně mezd, a navíc docházelo k mnohaměsíčnímu zpoždění jejich plateb.

Z výzkumného vzorku vyplynulo, že mezi mladými domácnostmi do 35 let je

hlavním zdrojem příjmů příjem z jejich vlastního podnikání nebo práce na plný úvazek. V tomto ohledu jsou si ruské a kyrgyzské mladé domácnosti podobné. Pouze v jedné domácnosti kyrgyzského etnika pracuje živitel ve velké korporaci.

Zde o tom respondenti hovořili takto: *Neuměl jsem nic udělat, všemu jsem se sám naučil. A nyní pracuji jako ředitel. Mám svůj podnik na zpracování dřeva.* (Muž, 1983, Rus)

Všechno jsem se naučil od svého otce. Když bylo potřeba, pomáhal jsem. Vyřizoval jsem objednávky. Pak to přerostlo do založení vlastního podniku, vyrábím nábytek. (Muž, 1984, Rus)

Stále častěji se o vlastní malý podnik začínají zajímat mladé ženy jak v ruských, tak i kyrgyzských rodinách do 35 let. Motivací je pro ně nejen pomoc manželovi, ale také uspokojení svých vlastních ambicí. Nechtějí se stát jenom „ženou v domácnosti“.

Manžel mi věřil, dal mi peníze na první objednávku. Bylo to dětské oblečení, prodávám přes internet. Zpočátku se samozřejmě zlobil, ale já jsem to dokázala. Nyní má k mé činnosti lepší vztah než dříve. (Žena, 1993, Ruska)

Myslela jsem si, že si otevřu malý podnik, abych nemusela synovi nic odpírat a měli jsme všeho dostatek. Chtěla jsem se zabývat politikou, ale přehodnotila jsem své ambice, protože si myslím, že se tato činnost pro ženy nehodí. Musím si najít nějaké „ženské“ zaměstnání. Chci se naučit šít a stát se designérkou a dělat své věci. (Žena, 1992, Kyrgyzka)

Hlavním zdrojem příjmů pro domácnosti ve skupině středního věku (35–50 let), je také zaměstnání a vlastní podnikání. V této věkové kohortě deseti dotazovaných domácností jsou hlavním zdrojem příjmů pro dvě domácnosti činnosti spjaté s veřejným sektorem. Špatně placená pracovní místa ve veřejném sektoru domácnosti kombinují s dalšími zdroji příjmů. Díky této strategii je domácnost odolnější. I přes nízké mzdy přináší práce ve veřejném sektoru řadu sociálních benefitů (možnost umístit dítě do mateřské školy, získat poukaz na dovolenou, zúčastnit se konkurzu na získání bytu, záruka důchodového zabezpečení).

U domácností ve skupině nad 50 let je hlavním zdrojem příjmů důchod. Ze zkoumaných ruských domácností mají pouze dvě domácnosti kromě důchodu další příjem

– jedná se o zaměstnání a rodinné podnikání. Pro ostatní je kromě důchodu zdrojem příjmů pomoc dětí. Ze zkoumaných kyrgyzských domácností téměř všechny domácnosti kombinují důchod a různé příležitostné práce v soukromém podnikání.

Vícegenerační domácnosti (od tří generací a výše) obvykle shromažďují svůj rodinný rozpočet na jednom místě a podle potřeby jej rozdělují mezi členy domácnosti, čímž poskytují každému členovi sociální ochranu v případě problémů se zdrojem příjmu (Pruchno et al., 1997). To lze v naší studii pozorovat u dotazovaných zástupců vícegeneračních domácností především u kyrgyzského etnika.

Jsem účetní a vydělávám slušné peníze. Na hlavním místě 25 000 somů (357 USD) a pak ještě vydělávám peníze navíc, stále pracuji jako účetní pro tři organizace a měsíčně dostávám 40 000 somů (571 USD). Sestra nepracuje, pobírá důchod 5 000 somů (71 USD), její manžel je na tom stejně. Dostáváme také 4 000 somů (57 USD) na podporu dítěte. Dávám všechny peníze své sestře, ona všechno rozděljuje. (Žena, 1960, Kyrgyzka, rozšířená třígenerační domácnost)

U ruských domácností, i když jsou rozšířené vícegenerační, je situace naprosto odlišná. I když mají jednotliví členové různé příležitosti k výdělku, rozpočty domácností zůstávají oddělené.

Můj manžel a já jsme založili vlastní podnikání, naše děti s námi spolupracují. Náš hlavní příjem je pouze z tohoto podnikání. Získané peníze zase investujeme do podnikání. Hodně stojí především opravy automobilů. Přepravujeme zboží do Ruska. (Žena, 1955, Ruska, rozšířená třígenerační domácnost)

Nukleární nebo dvougenerační domácnosti se zabývají několika činnostmi současně, aby zvýšily svůj příjem. Proto vykonávají jejich členové několik zaměstnání současně.

Manžel má kromě svého hlavního pracovního poměru i vedlejší – dělá projekty na zakázku. A tak získáváme peníze navíc. (Žena, 1998, Kyrgyzka)

Nehledě na to, že jsme vojenští důchodci, neseďme doma a nežijeme jen z penze. Když nastaly těžké časy a nedostávali jsme výplatu, pekla jsem dorty a dodávala je do bufetu. (Žena, 1972, Kyrgyzka)

Jsem zdravotní sestra. Nabízím služby až do domu, provádím různé zdravotní procedury, tak si přivydělávám. (Žena, 1970, Ruska)

V současných podmínkách v Kyrgyzstánu se pro dosažení vyhovující finanční situace pro domácnost zvýšila potřeba kombinovat formální (oficiální příjem) a neformální zdroje příjmů. Podle Mezinárodní organizace práce se „neformálním zaměstnáním“ obvykle rozumí úplné nebo částečné vyloučení z oblastí, které jsou regulovány pracovněprávními předpisy, zdaněním a nárokem na sociální zabezpečení. V Kyrgyzstánu se podle státních statistik používá koncept *neformální ekonomické činnosti*, kterou legálně provádí jednotliví producenti nebo podniky ve vlastnictví jednotlivců nebo domácností. Jejich aktivity jsou založeny na neformálních vztazích mezi účastníky výroby a mohou (zcela nebo zčásti) vyrábět zboží nebo služby pro vlastní konečnou spotřebu. Neformální činnosti jsou často založeny na sekundárním zaměstnání a jsou často neprofesionální. V této souvislosti je ovšem třeba rozlišovat legální ekonomickou činnost podléhající zdanění (obdoba rodinného podnikání v ČR) a nedaněné příjmy mimo oficiální struktury (šedá ekonomika). O tom hovoří respondent:

Měl jsem neoficiální práci. Prodávali jsme evropská auta, a za to jsme si mohli koupit byt. Potom se auta přestala dovážet, tak jsem byl nějakou dobu bez práce. Nemám stálou práci. Potom jsme otevřeli textilní cech, a zase zavřeli. Mám známé na jihu Uzbekistánu. Žádají ode mne potřebné zboží, tak jim ho dodávám, především stavební materiál. Někdy si sami pro zboží přijedou, seznamuji je s výrobou. Takovým způsobem si vydělávám. (Muž, 1975, Kyrgyz)

Neoficiální příjmy (společně s remitencemi – viz níže) mohou vysvětlit mnohdy propastné rozdíly mezi výší oficiálních příjmů a výdaji u mnoha domácností v Kyrgyzstánu.

Sociální vazby

Počátek analýzy sociálních vazeb položili ve svých pracích Harrison White (1965) a jeho žák Mark Granovetter (1973), který poukázal na roli vzájemných vztahů členů společnosti při fungování pracovního trhu.

Síť kontaktů a vazeb, které může jednatlivec (nebo domácnost) využít ke svému hmotnému či nehmotnému užítku prostřednictvím mezilidské interakce, lze považovat za specifický druh individuálního bohatství jednotlivce (Cejpová, 2018). Tyto sociální vazby

mají i mnohem širší geografický záběr, než jen domácnost a síť příbuzných ve stejné oblasti. Sociální vazby se uplatňují i v případech, kdy členové domácnosti žijí v různých městech nebo státech – pak dochází k zasílání peněz (remitence), která se může stát jedinou formou sociální ochrany dané domácnosti (Cox et al., 1997). Kyrgyzstán podle údajů Světové banky dlouhodobě zaujímá první příčky ve světě v objemu peněz, které migranti posílají do vlasti – při přepočtu na HDP. V roce 2019 tvořily remitence téměř třetinu HDP země – v podobné situaci je i sousední Tádžikistán (The World Bank Group 2020).

Při porovnávání středoasijských domácností se západními je třeba zmínit existenci sociálních vazeb, které domácnosti využívají při budování svých strategií. Sociální vazby jsou pro kyrgyzské domácnosti vhodnou možností v boji s nezaměstnaností a snižují příjmové nerovnoměrnosti ve společnosti. Sociální vazby, v nichž jsou chování a vztahy založené na principu reciprocity, který předpokládá ve vztazích mezi lidmi vzájemnost (vztahy nestojí na přísných principech formální směny), jsou typické pro vztahy mezi kyrgyzskými domácnostmi. Pro reciproční směny nejsou předepsána jasná pravidla a povinnosti, často tyto směny nejsou založeny na využití peněžních prostředků. Čím blíže k sobě lidé mají, tím s větší pravděpodobností budou vztahy postaveny na principu reciprocity. Pollak (1985: 581–605) uvádí, že *reciprocita označuje* transakci mezi dvěma stranami, kdy dochází k přenosu majetku a služeb. Účastníci směny mají symetrický sociální vztah, což znamená, že jsou navzájem rovnocennými směnnými partnery. Podle Polanyiho (Polanyi, 2012: 12) nevzniká reciproční chování samo o sobě, ale díky určitým strukturám, v domácnosti je to symetrický systém příbuzných skupin.

Ve srovnání s ruskými domácnostmi jsou sociální vazby využívány kyrgyzskou etnickou skupinou daleko více. Zde se projevuje vliv tradičního způsobu života (společnost založená na klanech a rodech), který má své kořeny v dávné minulosti. Finanční podpory nejvíce využívají domácnosti zemědělsko-městských migrantů, kteří mají sociální vazby ve městě i na vesnici a aktivně se podporují. V některých případech jsou dané strategie postaveny na vzájemné podpoře, kdy městské domácnosti finančně pomáhají příbuzným, kteří jsou zaměstnáni v zemědělství, a naopak od nich získávají produkty z domácího hospodářství.

Příbuzní pracující v zemědělství vypomáhají potravinami. To je přirozené. Jezdíme na návštěvu k rodičům, ale o nic tam nežádám, přesto odjíždíme napakovaní. Základem jsou brambory, konzervované potraviny. Když jedeme k rodičům mého muže, situace je stejná. Jsou to také lidé z vesnice. Peníze od nich dostáváme zřídka. (Žena, 1986, Kyrgyzka)

Maso kupujeme málo, dostáváme ho od rodičů z Issyk-Kulu. Chovají dobytek. Zaříznou například berana a půlku nám dají, ta nám stačí na 3–4 měsíce. (Žena, 1986, Kyrgyzka)

Bydlí u nás studenti. Synovci vyrostli a odjíždějí studovat do města. Jejich rodiče bydlí na vesnici, takže otázka, u koho budou bydlet, měla snadnou odpověď. Samozřejmě u nás. To je nepsané pravidlo. A to samé, jestli se jedná o blízké či přátele. Také u nás přespí. Vždy musím být v dobré náladě a vždy musí být připraveno teplé jídlo. (Žena, 1986, Kyrgyzka)

V ruských domácnostech taková semknutost nepanuje. Jejich vztahy mají často formální charakter.

U nás není taková semknutost s rodinami rodičů. Jsme semknuti více se svou rodinou a také uvnitř své rodiny řešíme problémy. Příbuzné o nic neprosíme a také jim nepomáháme. Oni od nás také nic nepožadují. Přátelíme se, ale vřelé vztahy mezi námi nejsou. Všechno toto je standardní, chladné. (Muž, 1988, Rus)

Z výše uvedených výpovědí lze vyvodit, že je zaměstnanost v neformálním sektoru jedním z prvních kroků vedoucích k adaptaci domácností na tržní hospodářství. Uzákonění a včlenění mnohých stínových struktur do reálné ekonomiky umožnily zvyknout si na nový pracovní trh. Mladé domácnosti do 35 let obou etnických skupin stále častěji spoléhají na svoje síly a podnikají kroky k vytvoření vlastního byznysu, aniž by se spoléhaly na pomoc státu; často je to viditelné u ruských domácností středního věku, vytvářejí si profesionální návyky k vedlejšímu (neformálnímu) výdělku s cílem zvýšit rodinný rozpočet; využívání sociálních vazeb (jak peněžních transferů, tak i vzájemné směny) je pak typické pro kyrgyzské domácnosti. Ty je využívají jako vedlejšího zdroje příjmů a slouží k řešení těžkých situací.

6.3.2 Výdaje domácností

Jedním z důležitých indikátorů ekonomického stavu společnosti jako celku a domácností zvláště jsou výdaje obyvatelstva, které ukazují na finanční možnosti členů domácnosti při nabývání potravinářského a nepotravinářského zboží, trávení volného času, uspokojování potřeb v oblasti vzdělávání, zdravotnictví a dalších sférách společenského života. **Výdaje domácností** se dělí na spotřební (nákup zboží a platba za služby), na daně a další povinné platby, na akumulaci peněz a úspory. Téměř všichni ruští a kyrgyzští respondenti uvedli, že největší část spotřebních výdajů tvoří nákup potravin.

Největší výdaje jsou za potraviny, a hlavně nejvíce utrácíme za maso. Potom za oblečení. V září vydáváme 20 000 somů (285 USD), někdy i více, za oblečení pro dvě děti. Je to jenom minimální částka. Potom ještě v polovině října kupujeme teplé oblečení na zimu. (Muž, 1975, Kyrgyz)

Na počátku našeho společného života jsme měli dva druhy výdajů: za potraviny a materiální pomoc rodičům. (Žena, 1986, Ruska)

Za potraviny. Jsou to každodenní nemalé výdaje. A jestliže se snažíme šetřit, tak v konečném výsledku to není vidět. Jestli ušetříme na potravinách, tak se peníze vloží do taxi. Na třetím místě jsou výdaje za oblečení. (Muž, 1976, Rus)

Za potraviny a také za děti. Oblékáme dvě děti. Bavit se nechodíme. Práce je dům, dům je práce. Nikam nechodíme. A když tak, tak jenom na svatbu. (Žena, 1958, Kyrgyzka)

Je třeba poukázat ještě na jednu oblast výdajů, která je typická pro kyrgyzské domácnosti. Jedná se o pořádání svateb a organizaci pohřbů. Svateb se účastní 100–250 pozvaných hostů. Mezi nimi je početné příbuzenstvo, kolegové, přátelé a spolužáci (Obrázky 5, 6).

Obrázek 5 Oslava moderní kyrgyzské svatby ve městě

Zdroj: informační agentura kabar.kg

Obrázek 6 Oslava moderní kyrgyzské svatby ve městě

Zdroj: informační agentura kabar.kg

Tyto výdaje jsou skutečně velmi vysoké. Každý z pozvaných musí (povinně) přinést v obálce 2000–10 000 somů, tj. 30 až 150 USD. Je to tzv. vzájemný systém peněžních obálek určených pro oslavu, tzv. toj.² Kyrgyzská „košumča“ je finanční výpomoc pro organizátory oslav. Navíc žena, v jejíž rodině probíhá oslava nebo rozloučení se zemřelým, si zapisuje, od koho a jak velkou částku obdržela, aby v případě reciproční události rodina věděla, jakou částkou se revanšovat. Říká se tomu „žazyp kojдум“ (z kyrg. „zapsala“).

Za pohřby a oslavy jsou výdaje stejné. Velmi velké výdaje jdou na svatbu dětí. (Muž,

² Toj – slavnost, oslava u turkotatarských národů.

1975, Kyrgyz)

Když se ženil můj syn, dostala jsem od bratra 80 000 somů (1200 USD). Další peníze přinesl ještě na svatbu. Jestli někdo někomu umře, tak se hned skládáme – až 10 000 somů (150 USD). Za část peněz se koupí kuň. Ostatní peníze – 2000 somů (30 USD) – jsou potřebné na hostinu. (Žena, 1953, Kyrgyzka)

Naše rodina má devět dětí. A jestli připočteme blízké příbuzné s jejich rodinami, tak se blížíme k číslu 50. A k tomu máme ještě známé, přátele, spolužáky, to je dalších 50 lidí. Dostala jsem 5000 somů (70 USD) a stejnou sumu musím oplatit. Mezi nejbližšími a dobrými přáteli se počítá s částkou 100 USD. (Žena, 1953, Kyrgyzka)

Kyrgyzští respondenti poukazují na vliv tradic. Pro ně je velmi důležité důstojně se rozloučit se svým příbuzným, aby ho jiní příbuzní nepomluvili. V tomto případě respondenti často používali slova „co řeknou lidé“, „jak se sluší“, „je to hrdost“.

Na pohřby vybíráme, příbuzní dají na nákup koně či krávy. Jestli je to dobře nebo špatně, nevím, ale je to náš zvyk. A to se nehodnotí. Je třeba vybírat. Jak mohu říct, že nemám peníze? Příbuzné mám, oni dají. (Žena, 1953, Kyrgyzka)

Jestli je rodina zabezpečená, musí porazit 4–5 krav nebo koní. Jestliže má rodina průměrný plat, tak porazí jednu krávu, nebo jednoho koně. Povinností je zabít jednoho až dva berany. Dnes stojí jeden kuň 75 000 somů (1000 USD). Je nutné zabíjet, hostina se musí uspořádat, jak se sluší a patří. (Žena, 1954, Kyrgyzka)

„Namys“ znamená hrdost. Copak nemohu nakrmit 200 lidí? Otce jsme pohřbili – vše platila sestra, za matku jsem už platil já. Přicházejí lidé, kteří také dají. Je třeba si pamatovat, kdo a kolik dal. Větší sumy dávají tak 3–4 lidé, může to být jak 1000 USD, tak i 500 USD. (Muž, 1973, Kyrgyz)

Pokud tedy mluvíme o výdajích domácností, pak jejich nejvyšší část připadá na potraviny, a to jak v ruských, tak i kyrgyzských domácnostech všech generací. Další větší položku tvoří pro kyrgyzské domácnosti výdaje na nejrůznější události – svatby, jubilea, pohřby atd. Tato položka je u ruských domácností významně nižší. Třetí položkou pro obě domácnosti jsou výdaje na potřeby dětí, na oblečení, komunální služby a daně.

6.3.3 Úvěry

Existují určité rozdíly ve spotřebním chování domácností jak na úrovni etnické, tak i věkové. Mezi dotazovanými mladými domácnostmi do 35 let si čerpala hypoteční úvěr jen jedna ruská rodina. Ta argumentovala tím, že si neměla od koho půjčit peníze na byt a jedinou možností byl úvěr.

Po čtyřech letech manželství jsme se rozhodli pro hypotéku. Potom jsme ji dva roky spláceli. A splatili. Když jsme řešili otázku bydlení, jedinou možností bylo vzít si úvěr, protože jsme nemohli nikoho požádat. Nedovolila nám to čest. (Žena, 1986, Ruska)

Také ve věkové skupině 35–50 let chce požádat o hypotéku jen jedna ruská rodina. Zatím však čeká na přijatelnější podmínky ze strany banky.

Ano, plánujeme, protože jinak se nám nepodaří získat byt. Jen s hypotékou. Protože jestli si od někoho půjčíme velkou částku peněz, budeme muset platit měsíčně velké úroky. V porovnání s bankou nepovažujeme tento způsob zadlužení za výhodný. Navíc je tady naděje, že si budeme moci vzít státní hypotéku, kde je úrok nižší než 10 %, někdy je dokonce nižší než 8 %. Je pravda, že musíme čekat, protože 10 % není ve srovnání s 21 %, které je třeba nyní zaplatit bankám, vůbec špatné. (Muž, 1976, Rus)

Mnozí ruští respondenti upozorňují na nedůvěru k ekonomickým institucím, na vysoké úroky a na nejistotu v zemi.

Ne, snažím se nebrat. Moji zákazníci mi říkají, vezmi si úvěr, máš známé makléře, založ si velký podnik, ale to nechci. Obávám se „vyšší moci“ a revolucí. Postavím velký podnik a potom bum, a je tu zásah vyšší moci, a co s tím budu dělat? Je důležité, aby nebyla válka, ostatní se dá zvládnout. (Muž, 1983, Rus)

Ne, mám k tomu skeptický vztah. Mám známou, vzala si hypotéku na byt a teď toho lituje. Zatím to zvládá. Říká, že si mohla sama ušetřit, „utáhnout opasek“ a částku, kterou teď odvádí bance, sama lépe propočítat. Tuto částku si mohla každý měsíc dát stranou. (Žena, 1986, Ruska)

Respondenti také zmiňují negativní zkušenost s podnikatelskými úvěry.

Vzal jsem si úvěr a začaly problémy. Člověk si myslí, že si nyní něco pořídí a práce půjde lépe od ruky. Ale opak je pravdou – splácí jen úroky a nic nedostává. Mnohému jsem se naučil. Nyní, když si budu brát úvěr, tak jen na promyšlenou věc. Lepší je všechno si

vybudovat vlastními silami a za svoje a problémy nenastanou. (Muž, 1988, Rus)

Na rozhodnutí, zda si vzít či nevtít úvěr, má často vliv i propojení s církví. Podle slov Borise Podgorného (2004: 108–118) ovlivňuje náboženství finanční gramotnost člověka. Je to historicky dané a v dnešní době velmi důležité. Pravoslavná církev kritizuje spekulativní činnost, protože jí chybí etické zdůvodnění. Islámská tradice představuje islámské finance jako formu finančního trhu, který je založen na dodržování zákazu při vybírání úroků ze strany investorů. Islám zakazuje svým stoupencům spekulace na burze i půjčování peněz na úvěr, který by sloužil ke splacení úroků. Například ti, co čtou pětkrát denně *namaz*³, jsou kategoricky proti úvěrům. Týká se to hlavně mladých kyrgyzských rodin do 35 let.

Úvěry ne. Můj manžel je nepodporuje, protože čte pětkrát denně namaz. Náboženství říká, že úvěry se brát nemají. Sama namaz nečtu, takže přesně nevím. Jak jsem z jeho úst pochopila, je úvěr špatná věc. Nějak se člověk musí postarat sám. Manžel je ekonom a všechno propočítává. Proč platit zbytečně peníze? Jak z ekonomického hlediska, tak životního. (Žena, 1986, Kyrgyzka)

V poslední době roste v Kyrgyzstánu popularita islámského bankovníctví⁴, a to bez ohledu na negativní vztah k úvěrům. V roce 2016 byly do zákonů zaneseny pozměňovací návrhy, které stanovily dodržování norem šariátu.⁵ Kyrgyzské domácnosti ve věkové kategorii 35–50 let si poměrně často berou spotřební úvěr na auto, domácí techniku, telefony.

Lednička, pračka, auto. Do 5000 USD. Více nemůžeme, nemáme jistotu, že částku rychle splatíme. Auto jsme si vzali na úvěr na 3 roky, nyní ho splácíme. Někdy dostaneme prémie, kterými hned moříme úvěr. Jakmile splatíme jeden úvěr, bereme si další. Na pračku, dětem na počítač, na ledničku. Potom dceři na telefon. Tady šlo o malou částku. Určitou částku jsem zaplatil hned ze svého, na ostatní jsem si vzal úvěr. (Muž, 1963, Kyrgyz)

³ Pět pilířů islámu je pět povinností, které musí každý muslim splnit, aby mohl podle islámu žít dobrý a odpovědný život. Jednou z těchto povinností je i modlitba (*namaz*) pětkrát denně.

⁴ Islámské bankovníctví – je bankovní činnost, která odpovídá principům šariátu a její praktické využití spočívá v rozvoji islámské ekonomiky <<https://www.investopedia.com/terms/i/islamicbanking.asp>>

⁵ Zákon Kyrgyzské republiky ze dne 16. 12. 2016, č. 206 „O Národní bance Kyrgyzské republiky, bankách a bankovní činnosti“.

Šetřit nemá cenu. Vnučkám vždycky něco musím koupit. Jestli je to něco konkrétního, tak je lepší vzít si úvěr. Je to po dlouhé době první úvěr, který jsme si s manželem vzali. Nedávno jsme dali mladšímu bratrovi mého muže starý počítač, protože ho jeho děti nutně potřebovaly. A náš syn potřebuje něco většího, lepšího. O to víc, že ve dvoupokojovém bytu není dostatek místa pro stacionární počítač, a proto je lepší koupit notebook. Myslím si, že je to normální. (Žena, 1972, Kyrgyzka)

Ruské domácnosti stejné věkové skupiny jsou kategoricky proti úvěrům. Raději se zadluží u kamarádů nebo u známých.

Z úvěrů máme strach. Nikdy jsme si úvěr nevzali, raději si půjčíme. Máme přátele, kteří nám mohou půjčit určitou částku. A my ji v tichosti vrátíme. Ze zásady si úvěr nebereme. (Žena, 1977, Ruska)

Ne, neberu. Ze zásady. Je lepší si půjčit na dluh. Když byli rodiče, půjčili jsme si od nich. Člověk si půjčí, pak pomalu vrátí. (Žena, 1970, Ruska)

Podle údajů informační bankovní webové stránky je průměrná výše úrokové sazby v národní měně 15–45 % ročně, v cizí měně 12–36 %. Úrokové sazby za pořízení úvěru na rozvoj podnikání tvořily v národní měně průměrně 8–36 % ročně, v cizí měně 11–33 %. Nehledě na snížení sazeb o 0,73 % v roce 2018 zůstávají průměrné sazby za úvěr v národní měně stále dostatečně vysoké – 19,81 %. V roce 2021 sazby u půjček v cizí měně v průměru činily 8,7 %, v národní měně – 17 %. Pokud budeme mluvit o výdajích domácností, musíme zmínit i ten fakt, že jejich základní část připadá na potraviny, a to jak v ruských, tak i kyrgyzských domácnostech všech generací. Další větší položku tvoří pro kyrgyzské domácnosti výdaje na nejrůznější události – svatby, jubilea, pohřby atd. Třetí položkou pro obě domácnosti jsou výdaje na potřeby dětí, potom na oblečení, komunální služby a daně. Je zřejmé, že vztah k úvěrům je u ruských domácností žijících ve městech jiný než u kyrgyzských. Ruské domácnosti střední věkové skupiny vnímají hypotéku jako závislost. Raději si našetří, vydělají, vypůjčí, než aby si vzaly úvěr. Vztah k úvěru ovlivňují různé sociálně kulturní kontexty, jakými jsou např. vztah k náboženství, závislost na názorech příbuzných. Ruské domácnosti jsou zcela nezávislé na názorech příbuzných, zatímco kyrgyzské jsou v otázce přijetí nejrůznějších rozhodnutí včetně úvěru více orientovány na svůj sociální kapitál.

6.3.4 Úspory

Úspory jsou chápány jako „libovolné používání peněžních prostředků s cílem zabezpečit budoucí spotřebu či příjmy“ (Radaev, 1997).

Téměř všichni respondenti v průběhu rozhovoru poukazovali na dva problémy úspor, a to na existující nejistotu vnějších podmínek – nedůvěru k bankám a úvěrovým organizacím, a na nedostatek možností odkládat peníze za účelem tvorby úspor. Dalším důvodem proč je obtížně vytvářet úspory, jak pro ruské, tak i kyrgyzské rodiny jsou velké výdaje na potřeby dětí.

Ne, nespoříme. Hned vkládáme peníze do dětí. Máme pozemek u jezera Issyk-Kul, na kterém pracuje starší syn. Na části pěstujeme brambory. Když má člověk peníze, je třeba žít a nehromadit je ani pro strýčka Příhodu. (Žena, 1972, Kyrgyzka)

Spoříme, ale málo, protože se syn zabývá gymnastikou. Všechno je velmi drahé. A vůbec, všechny „přebytečné peníze“ jdou na dítě. Úspory bychom mohli mít, kdybychom šetřili, ale už si to nepřejeme. Dům už nechci, mám všechno. Dříve jsem mohla začít stavět atd. Dneska děti dorůstají, už není třeba, budeme žít pro sebe. (Žena, 1977, Ruska)

Mladé ruské domácnosti do 35 let se snaží „volné peníze“ vkládat do rozšíření podniku.

Ne, nešetřím. Každý příjem hned utratím. Movitý i nemovitý majetek je také jakýsi způsob šetření. Auto mohu použít v práci, druhé koupené auto se může rychle prodat. Je nevýhodné shromažďovat peníze, jen aby volně ležely. Peníze se musí točit, ať už si koupím nějaký přístroj, materiál, nebo něco jiného. (Muž, 1988, Rus)

Mít tak našetřené peníze, dali bychom je do rozvoje podniku. Manžel má autoservis pouze s jedním boxem. Bylo by dobré autoservis rozšířit na dva či tři boxy.

Zákazníky máme, ale místa je málo, abychom jim mohli všem vyhovět. Je třeba rozšiřovat. I já bych chtěla, aby moji zákazníci objednávali zboží nejen přes internet, jak je tomu dnes, ale aby měli možnost přijít do skutečného obchodu. Lidé si na internetu prohlížejí zboží, objednávají a já dodávám. Ale pro mnohé je to nepohodlné, chtějí si zboží vyzkoušet, prohlédnout na místě. Proto nevelký obchod bude pro mne i pro zákazníky to nejlepší. (Žena, 1993, Ruska)

Ruské domácnosti ve věkové skupině 35–50 let šetří na nejrůznější věci.

Měla jsem možnost dávat peníze stranou, dokážu sama sebe kontrolovat. Zbytečné nákupy nedělám. Našetřila jsem 7000 somů, koupila jsem 100 USD a odložila je jako úspory. Takovým způsobem jsme s manželem našetřili dceři na svatbu. Svatba byla menší, ne příliš drahá. Na velké nákupy ušetřím tři, čtyři výplaty a potom koupím, co potřebuji. (Žena, 1970, Ruska).

I vedlejší příjem se může stát zdrojem úspor.

Je to těžké, ale daří se. Manželka má vedlejší příjem, je trenérkou, již vyučuje jiné. A právě to nás přivedlo k šetření. Za tréninky dostávala peníze, a pokud jsme je neutratili, dali jsme je do banky. I já už dnes ze své výplaty mohu dát něco stranou. (Muž, 1976, Rus)

V důsledku nestabilního hospodářského vývoje je v Kyrgyzstánu nedostatečně vyvinut finanční trh. V souvislosti s tím mohou obyvatelé spořit formou bankovních vkladů, cenných papírů či v hotovosti. Nejrozšířenějším typem úspor jsou vklady v bankách. To potvrzují i slova respondentů starších 60 let.

Šetříme dětem. Stát nám každý měsíc vyplácí 2000 somů (29 USD) a tyto peníze šetříme. My Kyrgyzové vydáváme každý měsíc mnoho peněz na svatby, jubilea, pohřby. Úspory pro děti máme v bance. (Žena, 1958, Kyrgyzka)

Důchod mám 4000 somů (58 USD). Peníze mám na depozitním účtu, úroky naskakují. Trochu pomáhám vnukovi. (Žena, 1955, Ruska)

Velmi často respondenti uváděli, že je možné šetřit peníze i získáním nemovitostí. Některé kyrgyzské domácnosti žijí ve velmi špatných bytových podmínkách, kdy na malé ploše žije i několik generací, a to proto, aby si mladá rodina mohla našetřit peníze a za ně koupit vlastní byt.

Se snachou jsem žila 10 let, všechno jsem dělala sama. Živili jsme mladou rodinu, oni své peníze dávali stranou, aby si mohli koupit byt. Úvěr si nevzali, rozhodli se koupit byt v rozestavěném domě. První splátka byla 20 000 USD. Každý měsíc spláceli a za 4 roky splatili. Nyní syn žije se svou rodinou ve dvoupokojovém bytě za 46 000 USD. Získat byt jiným způsobem by bylo dražší. Museli by si vzít hypotéku. (Žena, 1953, Kyrgyzka)

Šetřit pro mě osobně znamená vkládat peníze do nemovitostí. Je to pro mě důležité. Máme děti. (Žena, 1986, Ruska)

Ano, daří se. Nedáváme si cíl, na co konkrétně budeme šetřit. Byt máme a víc nepotřebujeme. Stejně jsme jen dva. On má auto, já mám auto. Základní finanční potřeby máme pokryty. Daří se nám trochu něco ušetřit, ale cíl, na co prostředky využít, nemáme. Uvidíme. Děti nemáme a asi mít nebudeme. Existují možnosti „pasivního příjmu“. Šetřit budeme asi tak do 50 let, pak si koupíme několik bytů a budeme je pronajímat. Za tyto peníze potom budeme žít. (Žena, 1986, Ruska)

Výpovědi respondentů potvrzují i slova V. Gorelika, který uvádí, že jakékoliv úspory domácností se využívají buď jako investice, nebo jako rezervy (2011:10). Úspory dělí na:

- I. Cílové nekomerční úspory využívané domácnostmi na konkrétní potřeby vedoucí ke zvýšení životní úrovně (získání vzdělání, zlepšení bytových podmínek aj.).
- II. Kapitálové úspory – investice vedoucí ke zvýšení příjmů v budoucnosti.
- III. Rezervní úspory – finanční rezervy vytvářené s cílem zabránit vzniku rizik a pokrýt nejrůznější škody.

Úspory hrají dvojí roli v procesu obnovy země. Z jedné strany vyvolávají nedostatečnou spotřebu a potlačují růst nabídky, tj. rozšíření výroby. Z druhé strany, jestliže jsou mobilizovány finančně úvěrovým systémem a nacházejí využití v reálném sektoru ekonomiky kvůli zvětšení fondu úspor a rozšíření výroby, pak napomáhají ekonomickému růstu a zvýšení HDP. Badatelé definují přímou závislost mezi tempem růstu HDP (Batrakova, 2006). Spoření ruských a kyrgyzských domácností má velmi nestabilní charakter. Úspory mají „zbytkový“ charakter, tzn. všechno, co není použito na spotřebu a další výdaje, se dává stranou. Mladé ruské domácnosti se snaží vložit tzv. „volné peníze“ do vlastního byznysu (rozšířit výrobu či prodávat rozmanitější zboží). Mladé rodiny obou národností se také snaží uspořít peníze na koupi nemovitosti a pronajímat ji, což může být později zárukou pasivního vedlejšího příjmu. Střední generace ve věkové skupině 35–50 let prakticky nespoří (některé ruské domácnosti mají minimální úspory), což vysvětlují velkými výdaji na potřeby dětí, na jejich vzdělání apod. Kyrgyzské domácnosti chybějící či minimální úspory vysvětlují tím, že mají stálé výdaje spojené s pořádáním různých akcí. Lidé starší 60 let spoří, využívají bankovní depozita nehledě na negativní zkušenosti z doby „šokové terapie“ a hyperinflace (1990–1992), kdy došlo ke

znehodnocení vkladů občanů SSSR. Avšak nehledě na nedůvěru k bankovním institucím, úspory na depozitních účtech přesto existují.

6.3.5 Nerovnost příjmů

Tato kapitola analyzuje názory respondentů na nerovnost příjmů obyvatelstva. Stávající diferenciaci v kyrgyzské společnosti, jak se ukázalo ze slov respondentů a pomocí statistických údajů, má dopad nejen na domácnosti, ale i na stát jako celek.

Nerovnoměrné rozdělení práv a výsad, odpovědností a povinností, moci a vlivu tvoří základ takového konceptu, jako je stratifikace. Nejpodrobnější ekonomickou stratifikaci analyzoval ve své práci „Sociální mobilita“ ruský a americký vědec – Pitirim Sorokin (1927). Sorokin charakterizoval ekonomickou stratifikaci, jejíž změnu v historických obdobích popsal pojmem „fluktuace“.

Ekonomická stratifikace tedy znamená diferenciaci (rozdělení) hlavních vrstev populace podle příjmů. Při měření sociální stratifikace se berou v úvahu kromě příjmu také síla, vzdělání a prestiž činnosti.

Stratifikaci postsovětské společnosti charakterizují vědci ve dvou pojmech – sociální polarizace a „brazilifikace“ (Coupland, 1991). První znamená rostoucí propast mezi bohatými a chudými, druhý znamená speciální typ polarizace, který je doprovázen „vymýváním“ střední třídy s růstem chudoby, nezaměstnanosti, klesající životní úrovně a rozkvětu stínové ekonomiky. Současně dochází také k ekonomickému navrácení, nerovnoměrnému rozvoji různých sfér společnosti, převaze dezintegračních procesů (Dobrenkov a Kravchenko, 2001).

Příjem hraje klíčovou roli při utváření dobrých životních podmínek lidí obecně a zejména domácností. Získáním nezávislosti v Kyrgyzstánu se podstatně zvýšila příjmová nerovnost obyvatel republiky. Statistické údaje uvedené v Tabulce 5 hovoří o rostoucí „propasti“ mezi bohatými a chudými.

Tabulka 5 Posílení sociální diferenciacce obyvatel KR podle úrovně příjmů (1985–1995)

Ukazatele	1985	1990	1993	1994	1995
Peněžní příjmy, celkem, %	100	100	100	100	100
I. skupina	11,4	12,5	7,1	7,2	6,6
II. skupina	14	14,1	11,9	10,9	10,7
III. skupina	17,4	17,4	16,9	15	15,7
IV. skupina	22,4	22,4	23,9	23	22,5
V. skupina	34,8	33,6	40,2	43,9	44,5
Poměr nejvíce a nejméně dobře zajištěné populace, krát	3,1	2,7	5,7	6,1	6,7

Zdroj: Vlastní zpracování dat z Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky. Životní úroveň obyvatelstva: Podíl příjmů domácností na celkových příjmech v decilových skupinách, 1990–2000.

Od roku 1993 průměrná životní úroveň populace klesala. Skutečné příjmy I. skupiny (nejnižší příjmy) se snížily 1,7krát, ve II. skupině – 1,3krát, ve III. skupině – 1,1krát, ve IV. skupině nedošlo k významným změnám, a pouze u V. skupiny vzrostly 2,1krát. Nejbohatší skupina populace (V. skupina) v roce 1995 obdržela 44,5 % z příjmů ze všech příjmů oficiálně přijatých obyvateli republiky. Pokud byly v roce 1985 příjmy této skupiny třikrát vyšší než ve skupině s nejnižšími příjmy, pak v roce 1995 to bylo 6,7krát.

Níže jsou uvedeny názory respondentů, které potvrzují toto téma:

Objevilo se mnoho bohatých lidí. I Rusové (například z Ruska), když k nám lidé přicházejí, říkají „řídíte tak drahá auta, ale žijete špatně“. Protože máme docela různorodou populaci. Velmi bohatá a velmi chudá, střední třída je nejmenší procento. Lidé buď žijí v chudobě, nebo tam, někde „daleko“, žijí v přepychu. A střední třída by naopak měla tvořit převážnou část společnosti, zatímco u nás naopak, střední třídu tvoří menší počet lidí. (Žena, 1996, Ruska)

V Kyrgyzstánu jsou lidé rozděleni. Jsou rozděleni na velmi bohatou vrstvu, střední, to jsou ti, kteří pracují v státních organizacích, a chudou vrstvu. Ve městě je více než 50 % chudých, 10 až 15 % bohatých. (Žena, 1957, Kyrgyzka)

Lidé se začali dělit na bohaté a chudé, což je patrné zejména v soukromém sektoru (částný sektor⁶), v té lepší oblasti je velký a bohatý dům a vedle něj je malý starý dům. (Žena, 1980, Ruska)

Rozdělení společnosti nepocitují pouze Rusové, ale také Kyrgyzové, přičemž

⁶Částný sektor – v každodenní řeči v Kyrgyzstánu nazývají oblasti města, kde se nacházejí hlavně soukromé domy s pozemky.

k diferenciaci dochází nejen u chudých a bohatých, ale také na teritoriálně-regionální úrovni.

Děti teď chodí do školy [...] někdo je bohatší, někdo chudší. Dříve se nerozlišovalo dle národností. Ale teď to začíná. (Žena, 1975, Kyrgyzka)

Respondenti také zmiňují klady a zápory týkající se rovnosti v SSSR a života v moderním Kyrgyzstánu.

Lidé se nyní snaží navzájem si konkurovat. Aby byli bohatší, měli lepší auto, větší byt. V Sovětském svazu to nebylo povoleno, všichni lidé si byli rovni, pokud jsi měl větší příjem, okamžitě zkontrolovali, odkud to má. Nyní nic takového neexistuje. (Muž, 1978, Kyrgyz)

Myslím, že už je to lepší. V Sovětském svazu bylo velmi málo na výběr v jídle a oblečení. Nyní můžete získat vše, co chcete, pokud máte peníze. Pouze jedna nevýhoda. Bohatí k bohatým, chudí k chudým. Lidé jsou již rozděleni. To je velká nevýhoda. Tehdy lidé žili stejným způsobem. Nyní jsou bohatí příliš bohatí, a dokonce existují lidé, kteří vůbec nemají co jíst. (Muž, 1978, Kyrgyz)

Přestože se otázky z rozhovoru týkaly ekonomické situace domácností, někteří respondenti považovali situaci za širší, zmiňovali se o nově se objevujících problémech v zemi. Slova respondentů lze interpretovat takto: zmizel starý problém „kde koupit?“, vznikl nový „kde vzít peníze?“.

Nyní, pokud máš peníze, můžeš koupit všechno a dělat všechno. V SSSR si nemohli koupit luxusní nábytek, byl nedostatek. Nemohli si koupit auto, vše se kontrolovalo. Kde bys mohla vydělat takové peníze?! Strana a komsomol kontrolovaly. Takže kradeš, ale teď je možné koupit všechno, ale v SSSR to bylo nemožné. Člověk nemohl postavit dům, koupit si auto. Kdyby měl plat, mohl by ušetřit a pak něco koupit za „hrubou“ cenu. Bulharské a italské nábytkové sestavy byly drahé, nakupovat mohli jen bohatí. Nebyli žádní velmi bohatí lidé jako teď. Lidé se báli strany. A teď je každý druhý bohatý, staví pěkné domy. Díky bohatým se naše město stalo pěkným. Staví restaurace, kavárny. Přijíždějící ze zahraničí říkají: Kyrgyzstán je chudá země, samé restaurace, kavárny, luxusní domy. Lidé sami se nedívají na krásu, jsou zbídačení a zlí. Nyní má například rodina několik automobilů a půjčky. Každý má půjčky. Chudí mají půjčky, i bohatí mají půjčky. Žijeme

v kráse a chudobě. (Žena, 1956, Kyrgyzka)

Pokud jde o příjmovou nerovnost obyvatel Kyrgyzstánu, v dalším období od 2000 do 2020 se situace navzdory pozitivní ekonomické dynamice zhoršila: došlo k dalšímu prohlubování sociální diferenciaci populace (Tabulka 6).

Tabulka 6 Diferenciace obyvatel Kyrgyzstánu podle úrovně příjmů (2000–2020)

Ukazatele	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020
Peněžní příjmy, celkem	100	100	100	100	100	100	100
I. skupina	4,6	4,9	6,4	5,9	6,2	6,8	7,1
II. skupina	9	9,5	11	10,5	10,9	--	--
III. skupina	14,1	14,5	15,9	14,5	15,8	--	--
IV. skupina	22,3	22,3	23	24,7	22,9	--	--
V. skupina	50	48,8	43,7	44,5	44,2	44,6	41,6
Poměr příjmů 20 % nejbohatších a 20 % nejchudších skupin obyvatel	10,8	9,9	6,8	7,6	7,1		

Zdroj: Vlastní zpracování dat Národního statistického Kyrgyzské republiky. Životní úroveň obyvatelstva: Podíl příjmů domácností na celkových příjmech v decentních skupinách, 2000–2021.

O nerovnoměrném rozdělení příjmů svědčí takové ukazatele, jako je Giniho koeficient a decilní koeficient. Giniho koeficient ukazuje míru nerovnoměrného rozdělení populace podle úrovně příjmů, odchylku skutečného rozdělení příjmů populace od linie jejich rovnoměrného rozdělení. Decilní koeficient ukazuje poměr příjmu 10 % nejbohatších a 10 % nejchudších skupin obyvatel.

Tabulka 7 představuje ukazatele rozdělení příjmů obyvatelstva pomocí právě těchto dvou koeficientů.

Tabulka 7 Ukazatele rozdělení příjmů obyvatel v letech 1985–2020

Rok	Giniho koeficient, %	Decilní koeficient, krát
1985	0,236	2,1
1990	0,224	2
1995	0,376	9,9
2000	0,449	18,1
2005	0,433	17,5
2010	0,371	11,1
2015	0,408	11,8
2016	0,406	14,3
2017	0,392	12,9
2018	0,378	11,7
2019	0,364	10,6
2020	0,344	9,2

Zdroj: Vlastní zpracování dat z Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky. Hlavní ukazatele životní úrovně obyvatelstva, 1990–2019.

Jak je patrné z Tabulky 7, do let 2000–2005 je stabilní vzestupný trend u dvou koeficientů. Poměr příjmů nejbohatších 10 % a nejchudších 10 % se zvýšil o 16 bodů. Moderní světová praxe stanovila, že když při poměru příjmů 10 % nejbohatších a 10 % nejchudších je vyšší, než 10 : 1 (ve vyspělejších zemích je tento poměr 8 : 1), nastává éra nestability a vzrůstají protestní vztahy. Druhý ukazatel – Giniho koeficient se zvyšuje z 0,236 na 0,449 (2000), to znamená, že se rozdíl mezi bohatými a chudými téměř zdvojnásobil.

V ideálním případě je Giniho koeficient 0,4–0,5. Navzdory skutečnosti, že v Kyrgyzstánu za celé analyzované období tento ukazatel nepřekročil uvedené hranice, nerovnost rozdělení příjmů byla ve skutečnosti tak silná, že vyvolala shromáždění, revoluce a sociální otřesy.

Když shrneme všechno z výše uvedeného, nerovnoměrné rozdělení příjmu obyvatelstva se stává důvodem vnitřního napětí ve vztazích kvůli omezeným sociálním vyhlídkám, neexistenci východiska ze současné sociálně-ekonomické situace a snahám o realizaci svého lidského potenciálu. Takové důsledky zpravidla vedou ke ztrátě životních hodnot, mají negativní dopad na sociální chování a negativně ovlivňují zdraví a reprodukční chování člověka. Důsledky příjmové diferenciací rozkládají klíčové prvky kvality života populace.

6.4 Sociální součást strategií domácností

Tato kapitola popisuje názory respondentů na sociální součást strategií domácností. Zde jsou uvedeny odpovědi respondentů týkající se zdraví a zdravotní péče, vzdělání. Jaké jsou genderové role v domácnostech, etnické a kulturní charakteristiky při rozhodování v domácnosti.

6.4.1 Zdraví a zdravotní péče

Tato podkapitola nemůže popsat všechny problémy, které existují v systému zdravotní péče v Kyrgyzstánu. Pojďme se zabývat souhrnem reforem v historickém kontextu a také tím, jak se promítnuté změny odrážejí v domácnostech.

V prvních letech nezávislosti byl systém zdravotní péče v Kyrgyzské republice modelem založeným na centralizovaném plánování. Hlavní rysy tohoto systému byly: státní vlastnictví všech zdravotnických zařízení; bezplatná lékařská péče; obecná dostupnost lékařské péče; relativně rovnoměrné rozdělení zdrojů zdravotní péče; zásada přidělování finančních zdrojů v souladu s dostupnými zdroji zdravotnických zařízení: počet lůžek, zdravotnický personál atd. Tento systém zaručoval přístup k lékařským službám. Úspěšně poskytuje některé typy preventivní zdravotní péče. Avšak v nové ekonomické situaci (po rozpadu Sovětského svazu) se kvůli omezeným zdrojům stalo fungování systému zdravotní péče neuspokojivým a nedostatky systému, a to jak z klinického, tak z ekonomického hlediska, vedlo pouze k velmi malým pozitivním posunům v obecném zdraví populace, a podle některých ukazatelů dokonce vedlo k jeho zhoršení.

Od získání nezávislosti je sektor zdravotní péče v Kyrgyzstánu jedním z nejvíce reformovaných sektorů. Níže jsou uvedeny hlavní praktické výsledky reforem ve zdravotnictví v průběhu studovaného období:

- 1 Byla zavedena spoluúčasť, to znamená, že občané se podílejí na úhradě nákladů za poskytované zdravotní služby poskytované zdravotnickými organizacemi;
- 2 Začal fungovat Systém jednotného plátce;
- 3 Byl vytvořen nevládní systém poskytování lékařské pomoci obyvatelstvu (rozvíjejí se soukromé lékařské kliniky, diagnostická, rehabilitační a zdravotní střediska).

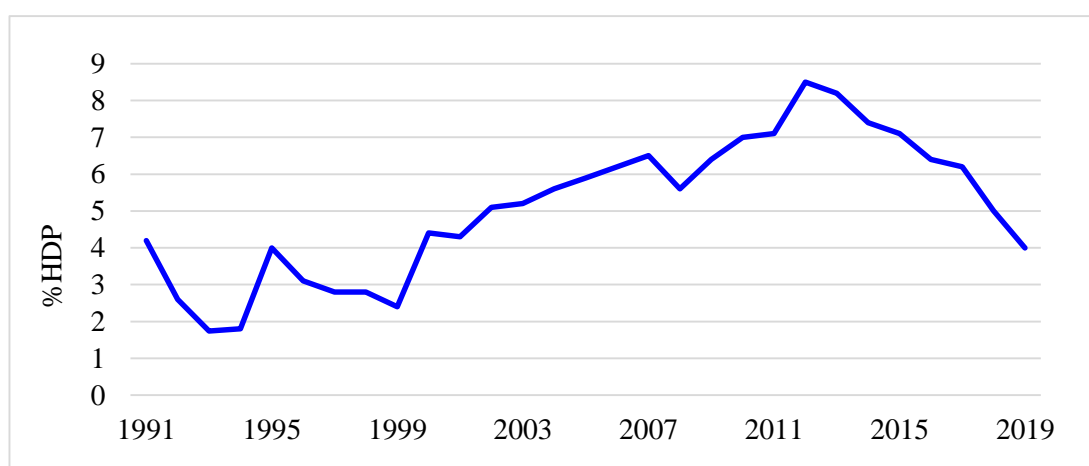
Reforma zdravotnictví proběhla v rámci státní programů – „Manas“ a „Manas Talimi“, které byly nejen systematicky, ale i finančně podporovány mezinárodními organizacemi. V letech 2012–2016 byl realizován program „Den Sooluk“. Součástí realizace reformních programů byla implementace komplexních strukturálních změn v systému poskytování zdravotní péče, jejichž cílem bylo posílení rozvoje rodinného lékařství a restrukturalizace zdravotnických zařízení.

V moderním systému zdravotní péče v Kyrgyzské republice existují tři hlavní zdroje financování: veřejný, soukromý a externí (financovaný mezinárodními organizacemi).

Státními (veřejnými) zdroji jsou státní rozpočet doplněný o všeobecné daně a fond povinných zdravotních pojištění doplněné srážkami ze mzdy.

V prvních letech nezávislosti v Kyrgyzstánu byl systém zdravotní péče financován hlavně ze státního rozpočtu. Graf 3 ilustruje dynamiku vládních výdajů na zdravotní péči. Takže v roce 1990 činily výdaje na údržbu systému zdravotní péče přibližně 4,2 % HDP a v roce 1993 postupně klesaly na přibližně 2,6 % HDP. Nízká úroveň financování veřejného zdravotnictví nastala také kvůli poklesu reálného HDP v těchto letech (v roce 1993 o více než 30 % ve srovnání s rokem 1990 a v roce 1994 o zhruba 50 % ve srovnání s rokem 1990). V období 2008–2012 se celkové výdaje na zdravotní péči téměř zdvojnásobily. Současně byl zaznamenán výraznější nárůst výdajů z veřejných zdrojů financování ve vztahu k výdajům obyvatel za poskytované lékařské služby.

Graf 3 Státní financování zdravotní péče v Kyrgyzské republice v letech 1991–2019

Zdroj: Vlastní zpracování dat z Analiz gosudarstvennyh rashodov na social'nyj sector v Kyrgyskoj Respublike. Zpráva OSN (UNICEF), 2022.

V roce 2012 činily státní prostředky (včetně fondů povinného zdravotního pojištění) 4,1 % HDP a v roce 2008 – 2,4 %, byly soukromé fondy ve stejném roce na úrovni 2,1 % a v roce 2008 – 2,6 %. V roce 2017 činily vládní výdaje 6 % a v roce 2019 – 4 % (Global Health Expenditure Database 2022). Dalším státním zdrojem financování systému zdravotní péče v Kyrgyzské republice jsou finanční prostředky získané v důsledku výběru pojistného (srážky ze mzdy), směřující do fondu povinného zdravotního pojištění a primárně směřující k provádění státní záruční program, jakož i poskytování léku pojištěnému obyvatelstvu.

Soukromými zdroji financování systému zdravotní péče jsou fondy domácností, které představují hlavně fondy „z kapsy“. Podívejme se na tento zdroj financování podrobněji. Domácnosti provádějí platby v hotovosti za služby poskytované jak na primární (poliklinické), tak ústavní (nemocniční) úrovni. Tento typ platby může být formální i neformální.

1. Formální platby představují společnou platbu (část platí domácnost a část stát) a platbu za lékařské služby, která se provádí podle seznamu placených služeb;
2. Neformální platby zahrnují platby prováděné přímo zdravotnickým pracovníkům (zejména lékařům) ve veřejných zdravotnických zařízeních a platby za poskytování spotřebního materiálu (nejčastěji léky a chirurgické potřeby) nebo služby, které by měly být poskytovány bezplatně jako součást léčby (UNDP-USAID Policy Briefing and Evaluation of Primary Health Care Performance, 2014).

Medicína je tradičně jednou z nejvíce zkorumpovaných oblastí v poskytování veřejných služeb. Světová zdravotnická organizace (2016) identifikuje čtyři hlavní projevy korupce ve zdravotnictví: úplatkářství, krádeže, byrokratická nebo politická korupce a dezinformace pro osobní prospěch.

Podle Centra pro analýzu zdravotní politiky z roku 2018 se v Kyrgyzstánu většina plateb zdravotnickému personálu v nemocnicích v roce 2016 neuskutečnila z iniciativy pacientů nebo jejich příbuzných, ale na žádost lékaře, což znamená, že šlo o neformální platby. Údaje, podle kterých chirurgové a anesteziologové často sami předepisují částku za operaci, se potvrzují: pouze 4 % respondentů z řad těch, kteří platili anesteziologům, uvedlo, že se jednalo o „dar“, a 86 % uvedlo, že o to požádal lékař, 9 % – to, co lékaři

naznačili. Platby porodníkům a gynekologům a pomocnému zdravotnickému personálu jsou nejčastěji prováděny z vlastní iniciativy, z touhy poděkovat.

Zkušenost s neformálními platbami potvrzují prohlášení respondentů průzkumu.

Mohu vám dát příklad z mého vlastního života. Měla jsem zánět slepého střeva, ještě mě neoperovali. Platy lékařů jsou velmi nízké, neustále žádají úplatky „otevřeně“. Mým rodičům bylo řečeno, aby zaplatili za „suyunchu“⁷, abych tak řekla, vděčně za to, že jsme vaši dceru dobře operovali. Určili jsme určitou částku, dokud tuto částku neuvedete, nebudeme fungovat. Existuje mnoho takových případů. Toto je veřejná nemocnice. (Žena, 2001, Kyrgyzka)

Lékaři žijí jen těmi, kteří kradou. Chudé jsou zdravotní sestry, které to nemohou udělat a pak pár poctivých lékařů. Sestry doslova žijí v chudobě. To je podle mě chyba státu. (Žena, 1975, Kyrgyzka)

Jedním z nejzávažnějších korupčních faktorů jsou faktory spojené s nedokonalou právní úpravou ve zdravotnictví. Příkladem je situace s právem volby lékaře, která vede k situaci přijímání lékařských služeb pacientů bez příslušného doporučení, kdy může dojít ke korupčnímu trestnému činu na úrovni „lékař-pacient“, tj. platba za lékařskou péči služby přímo k lékaři. Podle studie *Přístup ke zdravotnickým službám a hotové výdaje pacienta v Kyrgyzstánu* došlo ke zvýšení podílu samotných doporučení: z 19 % v roce 2004 na 28 % v roce 2009. Podle respondentů tento trend pokračuje i v současnosti:

Lékařskou péči bych hodnotila jako dobrou, měla jsem stav před mrtvicí a ležela jsem čtyři dny v bezvědomí. Lékaři si mysleli, že je konec. Mám dobré známé, jsou skoro jako příbuzní, našli spojení na ministerstvu zdravotnictví a rychle začali telefonovat. Pokud dochází k pohybu „shora“, pak je péče pravděpodobně vyšší kvality. (Žena, 1954, Rusko)

Respondenti hovořili o zcela běžné praxi mít „svého“ lékaře, kterého našli s pomocí příbuzných nebo přátel. Tato praxe byla častěji zmiňována ve vyjádřeních respondentů kyrgyzského etnika z důvodu širšího a rozšířenějšího využívání sociálních sítí (Sociální vazby).

⁷ Suyunchu (kyrg. „dobrá zpráva“). Obvykle je tato tradice spojena s oznámením o narození dítěte, jeho rodina sděluje dobrou zprávu všem příbuzným a přátelům. V poslední době se tradice trochu změnila a dnes může být dobrou zprávou nejen narození dítěte, ale každá dobrá zpráva. Je zvykem dávat dary nebo peníze za „suyunchu“. V tomto případě je dobrou zprávou, že operace byla úspěšná.

Zubaře máme rodinného lékaře, všeobecného lékaře a soukromého lékaře. Pokud jde o gynekologii, mám „svou vlastní osobu“. Na drahé klinice jsou předepsány drahé léky. Mám svého spolehlivého člověka. Pokud jde o chirurgický zákrok, máme vlastní příbuzné. V této věci všechno dobře chápu. (Žena, 1982, Kyrgyzka)

Respondenti hovořili o zkušenostech spojujících osobní rodinné vazby a společné platby v nemocnici (oficiální platby) za operaci. Respondent z kyrgyzské etnické skupiny paradoxně hovořil o bezplatné medicíně a současně o platbách za lékařské služby.

Operace byla prováděna prostřednictvím přátel, rychle mi pomohli. Máme lékařskou péči zdarma, zaplatila jsem jenom 30 000 až 40 000 somů (420–570 USD). To je malá částka za takovou obtížnou operaci, kterou jsem se měla [...] Máme špatné vybavení, vše je založeno na zkušenostech lékařů. (Žena, 1957, Kyrgyzka).

Názory respondentů na zkušenosti s kontaktováním soukromých a veřejných klinik jsou uvedeny níže:

Pokud jde o lékařskou péči, řídila jsem se odborným poradenstvím. Dobří lékaři ne vždy pracují na soukromých klinikách; někteří pracují na částečný úvazek ve státních sektorech. Ale později jsem to zjistila. Myslela jsem, že všichni dobří lékaři pracují na soukromých klinikách. Z těchto důvodů jsem vzala děti do soukromé kliniky. Pochopitelně pohodlí a služby pro mě hrály důležitou roli. (Žena, 1989, Ruska)

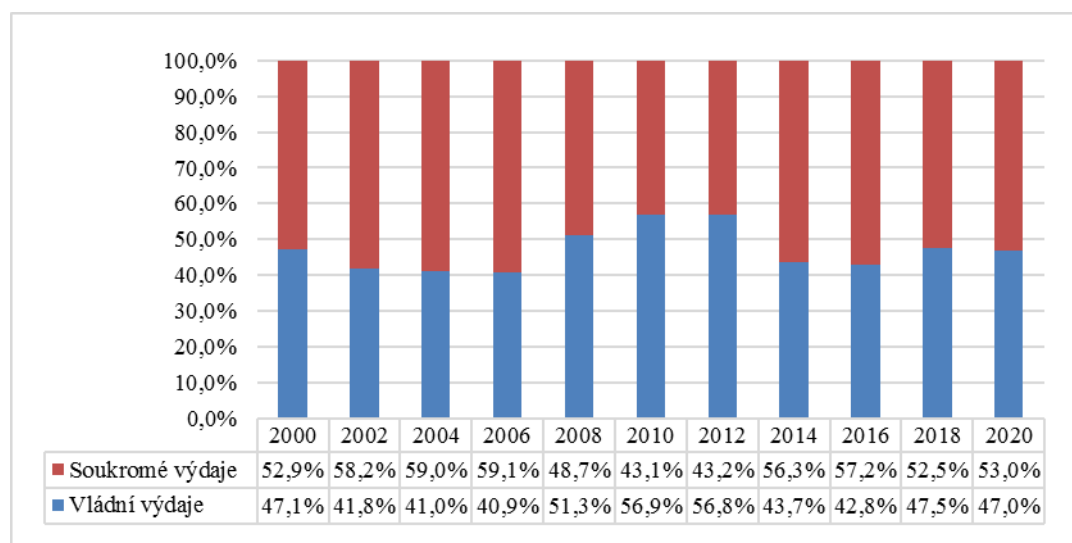
Na soukromých klinikách chápete, že jste podvedeni. Ano, je to tam čisté, zdá se, že se o vás starají, ale všechno se zdá. Přicházíte na státní kliniku, jsou tam i ti lékaři ze Sovětského svazu, je v nich větší důvěra než nyní v soukromé. [...] V místě bydliště je také lékař, dobrý lékař. Buďte opatrní, ptáte se, jaké je vaše zdraví? Ví, kdy by mé děti měly být očkovány. Předtím moje žena šla na soukromou kliniku, napsali jí odmítnutí očkování, aby nebyla očkovaná, bylo jí řečeno, že je to nebezpečné. Moje žena byla zmatená. Ale pro každý případ si vyslechneme názor soukromého lékaře. (Muž 1986, Rus)

Medicína – ano, je to problém. Pokud však hledáte, můžete si najít dobré odborníky. Chodíte, chodíte, pak najdete toho, který vám vyhovuje. A prostřednictvím přátel čtete recenze, vyberete si. Zde vstupují do hry finanční problémy. Pokud se najednou cítíte špatně a přijede sanitka zdarma, může být pozdě. Kdysi jsme potřebovali lékařskou pomoc. Manželovi se zvýšil krevní tlak a já jsem se rozhodla zavolat soukromou sanitku. Dala jsem

2 000 somů (30 USD), aby mu změřili krevní tlak a dostal kapačku. Všechno se ale dalo vyřešit. Přemýšlejte o lidech, například o důchodcích. Je to pro ně mnohem obtížnější. Nemohou si dovolit takové peníze. Většinou chodím na soukromé kliniky, chodila jsem také na státní, ale jsou tu velmi dlouhé fronty a spousta lidí z vesnic. (Žena, 1989, Ruska)

Poměr veřejných a soukromých výdajů na zdravotní péči je uveden v Grafu 4

Graf 4 Poměr veřejných a soukromých výdajů na zdravotní péči v letech 2000–2020

Zdroj: Vlastní zpracování dat z Obzor tekushchej situaci v zdravoohraneni v Kyrgyskoj Respublike. Zpráva UNDP–USAID, 2022.

Podle údajů stejné studie poskytli příbuzní během svého pobytu v nemocnici jídlo 96,4 % pacientů, spotřební materiál – 59,7 %, prádlo – 71,6 %. Tyto služby jsou běžné ve všech typech oddělení a typech nemocnic, ale nejhorší situace je v městských nemocnicích. U nich je podíl pacientů, kteří si musí koupit léky a obvazy, o 18–20 % vyšší.

Téměř všichni pacienti (99,3 %) měli výdaje spojené s pobytem v nemocnici. V celkové struktuře nákladů na hospitalizaci hlavní podíl připadá na platby za zdravotnický personál (27,8 %), platby za léky (29,4 %) a stravu (21,7 %).

Shrneme-li výše uvedené, po získání nezávislosti prošel systém zdravotní péče v Kyrgyzstánu, stejně jako ostatní sféry života, vážnými testy. V systému financování a řízení zdravotnictví byly provedeny komplexní strukturální změny. Vládní výdaje se zvýšily, ale soukromé výdaje stále tvoří více než polovinu celkových výdajů na zdravotnictví. Zvyšuje se tak zátěž domácností.

6.4.2 Vzdělání

Transformační období provázely velké změny ve vzdělávacím systému. Ekonomové nazývají vzdělávání investicí do „lidského kapitálu“ a *Přístup udržitelného životního* (SLA) jej označuje jako jednu z forem kapitálu.

Bourdieu (in Radaev et al., 2002) zdůrazňuje úzké spojení mezi vzděláním, kulturou a sociálním postavením. Jeho přístup založený na formách kapitálu lze použít k vysvětlení strategií rodin ve vztahu ke vzdělání.

Rodiče se domnívají, že scénář budoucího života jejich dětí závisí na úrovni vzdělání. Pro dosažení požadované úrovně kapitálu jsou podle Bourdieuova kulturního přístupu důležité nejen znalosti jako takové, ale také dovednosti, návyky a také instituce, které je pomáhají získat.

Získáním nezávislosti prošel kyrgyzský vzdělávací systém změnami, které ovlivnily každodenní život domácností. Kyrgyzská politika vysokoškolského vzdělávání založená na přesvědčení prvního prezidenta Askara Akajeva tedy za posledních 20 let výrazně zvýšila přístup k univerzitnímu vzdělání. Předpokládalo se, že zvýšený přístup také zabránil velkému počtu nezaměstnaných mladých lidí zaplňovat ulice při demonstracích nebo se připojovat k jakýmkoli opozičním politickým hnutím.

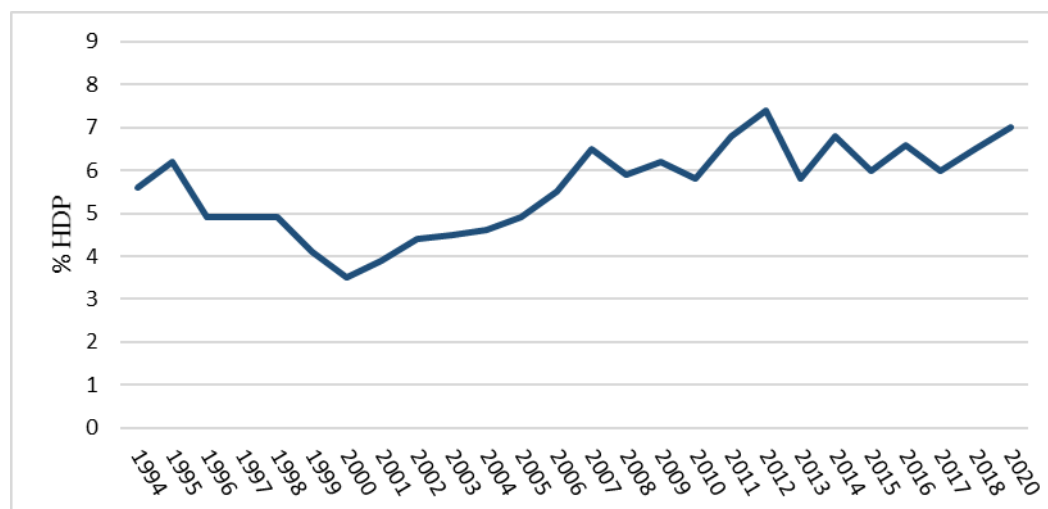
Z dat statistického úřadu (Nacional'nyj statističeskij komitet KR 2019) vychází, že přibližně 40–55 % absolventů středních škol z kyrgyzské mládeže pokračuje ve studiu na vysokých školách. Podle zákona č. 496/2011 o vytvoření dvoustupňového systému vysokoškolského vzdělávání v Kyrgyzské republice dnes v Kyrgyzstánu existuje paralelně sovětský systém vzdělávání specialistů, který připravuje pracovníky se základním, středním a vyšším vzděláním a dvoustupňový západní systém vysokoškolského vzdělávání, který připravuje bakaláře a magistry.

Oficiální statistika (Nacional'nyj statističeskij komitet KR 2008) ukazuje, že téměř polovina obyvatel země (55,6 %) má střední a základní všeobecné vzdělání, každý čtvrtý má odborné vzdělání, z nichž 16 % má vyšší a neúplné vysokoškolské vzdělání.

Podle Světového Atlasu Dat (2021) vládní výdaje na vzdělávání v Kyrgyzstánu se za sledované období pohybovaly od 5,6 % HDP (1994) do 7 % (2020). Pro srovnání, v České

republiky ve stejném období výdaje na vzdělávání v průměru činili 3,85–4 %. Graf 5 ilustruje dynamiku výdajů na vysokoškolské vzdělávání v Kyrgyzstánu.

Graf 5 Vysokoškolské vzdělávání v Kyrgyzstánu v letech 1994–2020

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 1994–2020

Za roky nezávislosti vzrostl v Kyrgyzstánu počet vysokoškolských institucí – z 12 v roce 1991, na 57 v roce 2020. V Biškeku, hlavním městě Kyrgyzstánu, je celkový počet univerzit 49. Počet studentů se také zvýšil, v akademickém roce 2018–2019 činil 223,2 tisíce lidí (Nacional'nyj statističeskij komitět KR 2018).

Avšak navzdory inovacím a vládním výdajům úroveň přípravy, struktura a obsah vzdělávacích a odborných programů stále nesplňují mezinárodní vzdělávací standardy. Výsledkem je nedostatečná konkurenceschopnost kyrgyzských absolventů na mezinárodním trhu práce. Podle zprávy Executive Agency on Training, Audio of Visualization and Culture, programu Tempus (IAOAK 2015), se vysokoškolské vzdělávání v Kyrgyzstánu vyznačuje nesystémovou a nedůslednou politikou. Kyrgyzští rodiče se nicméně domnívají, že jít na univerzitu je nejlepší způsob, jak chránit mladé lidi před bezcílnými aktivitami. Dětem na univerzitě je tak poskytován takzvaný „chráněný vzdělávací prostor“ (Alan De Young, 2010: 421–434).

Odpovědi respondentů v předložené studii ukazují, že pro mnoho Kyrgyzů je důležitou povinností rodičů dát svým dětem dobré vzdělání. Vzdělání je také známkou statusu nynějšího a budoucího blahobytu. Rodiny ruských respondentů mají stejné postoje a pravidla týkající se vzdělávání.

Níže jsou uvedené citace respondentů střední a vyšší věkové skupiny týkající se nutnosti vzdělávání:

Za SSSR se musel každý bezpodmínečně učit, dokončit školu. Poté dostal každý příležitost vstoupit do jakékoli vzdělávací instituce. Ti, kteří nechtěli studovat, dokončili odborné učiliště a ti, kteří chtěli studovat dále, nastoupili na vysoké školy nebo na technické střední školy. (Muž, 1966, Kyrgyz)

Přiměla jsem obě dcery, aby získaly vyšší vzdělání. Přesvědčili jsme naši nejmladší dceru, aby studovala a stala se stavební inženýrkou. (Žena, 1973, Ruska)

Syn má vyšší vzdělání. V naší zemi se bez vysokoškolského vzdělání nemůžete dostat do zaměstnání. (Žena, 1956, Kyrgyzka)

Vysokoškolské vzdělání má často formální povahu. Osoba studuje a získává diplom na naléhání svých rodičů nebo starších příbuzných. To je naznačeno následujícími citacemi:

Můj manžel má vzdělání, ale jen „formální“. Vystudoval ekonomickou fakultu Mezinárodní univerzity v Kyrgyzstánu dálkově. Ani nevím, jestli to lze považovat za vzdělání nebo ne. Nic se tam nenaučil, dalo by se říci. [...] Jeho babička měla sen, aby její vnuk měl vyšší vzdělání. Udělal to, splnil její sen. (Žena, 1996, Ruska)

Mám ekonomické vzdělání – manažer organizace. Vystudovala jsem Polytechnický institut. A upřímně, žádné znalosti, které bych mohla použít při své práci, nemám. Znalosti, které mám, jsem získala v průběhu práce. Také ráda navštěvuji různé doplňkové kurzy. (Žena, 1989, Ruska)

Dalším problémem je nesoulad mezi kvalifikačními požadavky na absolventy a moderními požadavky trhu práce. Podle Regionálního projektu rozvoje Národních standardů kvalifikací (2005–2008), jsou již zastaralé a neodrážejí požadované kompetence. To potvrzují i respondenti:

Ti, kteří byli studenty, nejenže neměli minimální množství znalostí, ale prakticky žádné znalosti. Protože vše je šablonovité, vše je standardní. (Muž, 1979, Rus)

Stejný respondent zmiňuje zastaralou kvalifikaci pedagogických pracovníků.

[...] kantoři na našich univerzitách, zejména starší lidé, kteří sami získali dobré vzdělání v sovětských dobách, se nyní o nové technologie nezajímají, nadále učí

z poznámek [...] mnozí nemají zájem, aby studenti získávali nové znalosti. (Muž, 1979, Rus)

Trendy tržní ekonomiky však navzdory výše uvedeným problémům vytvořily podmínky pro otevření soukromých škol a univerzit, které disponují kvalifikovanějšími pedagogickými pracovníky a moderními učebnicemi. Podle Národního statistického úřadu (2019) jsou asi 4 % škol soukromých, kde studují asi 2 % všech studentů.

V Biškeku a dalších velkých městech byly otevřeny desítky nových soukromých univerzit, vysokých škol, škol a mateřských škol. Takový nárůst vzdělávacích institucí odráží reakci na poptávku populace.

Respondenti této studie ve svých vyjádřeních tento trend také potvrzují. Šedesát procent dotazovaných domácností s dětmi si tedy pro své děti vybírá soukromé vzdělávací instituce. Níže jsou uvedeny názory respondentů na toto téma.

Nejstarší dcera chodí do soukromé školy. Protože ve třídě je méně dětí – jenom 15, kdežto ve státní 45 žáků. Chtěl bych, aby dítěti bylo věnováno více pozornosti [...] (Muž, 1986, Rus)

Syna jsme dali do státní mateřské školky. Ale zdá se mi, že je tam špatné jídlo. Když předtím navštěvoval soukromou mateřskou školku, jídlo tam bylo lepší. Dokonce se i o děti špatně starají. Děti ve státních mateřských školkách jsou často nemocné. (Žena, 1995, Kyrgyzka)

Zástupce domácnosti kyrgyzského etnika pověděla o zkušenosti s výběrem mateřské školky s náboženským zaměřením:

[...] Můj manžel je přísný, co se týče vzdělávání, a chce, aby se děti rozvíjely. Máme ne drahou, průměrnou soukromou školku. Protože se pětkrát denně modlí (namaz), bylo pro něj důležité, aby i jídlo bylo „čisté“, aby v žádném případě nebylo použité vepřové maso. Halal⁸ je nutností. Tato mateřská školka je ověřená [...]. (Žena, 1989, Kyrgyzka)

Pokud dítě navštěvuje státní mateřskou školku, musí zástupci domácnosti často přispívat dalšími prostředky na různé potřeby.

⁸ Halal (arabsky povolen) – vše, co je v islámu povoleno a přípustné. Tento pojem se nejčastěji používá k označení správně připraveného a povoleného jídla pro muslimy.

[...] *Moje dvě děti chodily do soukromé mateřské školy, a moje nejmladší dcera na půl dne do státní mateřské školky. Spali tam po dvou na jedné posteli, a platili jsme 900 somů (13 USD) měsíčně. Plat vychovatelky je 5 000–6 000 somů (71–85 USD), ředitelka dostává 15 000 somů (215 USD). To je velmi málo, jakpak by nežádaly?! Byli jsme požádáni, abychom přispěli 5000 somy (71 USD), ale ne ve formě peněz, ale mýdlem a čistícími prostředky pro mateřskou školku. I kdybych jí dala tyto peníze na ruku, bylo by to v pořádku. Mladí učitelé nechtějí pracovat za tak malý plat. Zůstaly jen 45–50leté a 70leté babičky, které milují svou práci, ale dostávají maximálně 15 000 somů (215 USD). A když už nás požádá o 200 somů (3 USD) za doplňkovou hodinu, určitě jí ty peníze dám.* (Muž, 1976, Kyrgyz)

Ve formování lidského kapitálu nejde jen o využívání sféry formalizovaných vzdělávacích institucí. Předpokládá to také přítomnost prostředků k získání vědomostí doma nebo pomocí soukromých lektorů a/nebo formování dovedností/návyků prostřednictvím sportu, umělecké výchovy atd.

Děti, které se navíc účastní například sportovních nebo tanečních soutěží a dostávají odměny, to může být indikátorem kulturního kapitálu pro rodinu.

Naše hlavní výdaje jdou na nejmladšího syna. Členství ve sportovním oddílu je nyní velmi drahé. Ale snažíme se investovat do jeho fyzického rozvoje, v tuto chvíli [...] by mohl jet na závody mezinárodní úrovně. Jednou jsme jeli do Turecka. A stálo nás to 600 USD. Pro nás je to znatelná částka. (Žena, 1975, Kyrgyzka).

Moje dcera se věnuje gymnastice. Všechno je velmi drahé. Abychom zaplatili za účast v soutěži, museli jsme hodně vydělat [...] kupovali jsme veškeré potřebné vybavení. (Žena, 1980, Ruska)

Snažíme se přihlásit děti na kurzy angličtiny, kyrgyzštiny, hudby a na šachy. Vyučující chodí k nám domů, je to individuální. (Muž, 1975, Kyrgyz)

Shrneme-li výše uvedené, je třeba poznamenat, že pro respondenty, kteří se studie zúčastnili, je vzdělání důležitou složkou blahobytu domácností. Jak Kyrgyzové, tak i Rusové zdůrazňovali význam vzdělávání svých dětí.

Starší generace si ze „setrvačnosti“ z doby existence SSSR stále zachovává tendence povinného vzdělávání. Vytvořil se stereotyp, že vysokoškolský diplom je normou a

povinným atributem moderního mladého člověka. Vzdělání se stalo spíše věcí společenského statusu, ale ne výsledkem smysluplného výběru a pečlivé práce při získávání znalostí a dovedností ve zvolené profesi.

Statistické údaje, zprávy mezinárodních organizací a vyjádření respondentů potvrzují nejnovější trendy ve vzdělávací sféře, zejména přítomnost velkého počtu vzdělávacích institucí a zároveň nízkou kvalitu nabízených vzdělávacích programů.

Dotazovaní zástupci domácností se velmi snaží a nachází dodatečné prostředky k zaplnění mezer v základním vzdělávání a často si vybírají soukromé vzdělávací instituce. Nebo se snaží získat vzdělání ve státních školách (mateřských školkách), ale s učiteli „staré sovětské školy“ a věnují peněžní prostředky na doplňující výuku. Rodiče jsou ochotni platit za sportovní oddíly, i když potíže a náklady jsou vysoké. A tím proměňují finanční kapitál na kapitál kulturní.

6.4.3 Rozhodování domácnosti. Role pohlaví

Tato kapitola popisuje genderové role v domácnostech, etnické a kulturní charakteristiky při rozhodování. Jak jsou pozice a role rozděleny v nukleárních a rozšířených rodinách? Kdo rozhoduje o rozdělení příjmů?

Urbanizace a městské životní podmínky, stejně jako probíhající kulturní změny, upřednostňují nukleární typ rodiny s jedním nebo dvěma dětmi. To bylo již zmíněno výše v teoretické části této práce. V této kapitole jsou citace respondentů uváděny jako potvrzení těchto teoretických tvrzení.

Bydleli jsme s mojí matkou poprvé, u nás, u Kyrgyzů, by to tak mělo být. Protože jsem nejmladší syn v rodině. Ale teď už je všechno jinak. Nyní se každý snaží žít odděleně, a to je normální. (Muž, 1976, Kyrgyz)

Historicky v kyrgyzských nomádkách rodinách dělají důležitá rozhodnutí starší. Přes vážné sociální a kulturní transformace během sovětské éry zůstala tato struktura částečně beze změn.

Kyrgyzská tradice implikuje odpovědnost snachy vůči rodičům jejího manžela, kteří s nimi žijí. I když generace dětí vytváří oddělené domácnosti, starší generace velmi často rozhoduje o mladé rodině v některých věcech, navíc je-li manžel nejmladším synem, je

povinen žít se svými rodiči. V tomto případě musí být splněna tradiční odpovědnost: rodiče mohou být bezmocní, nebo jeden z nich vdovou atd. Mnoho snach považuje za úspěch, pokud je její manžel nejstarším nebo prostředním synem v rodičovské rodině. V tomto případě život s rodiči manžela není povinný. Níže jsou uvedena prohlášení respondentů k této záležitosti:

Rodiče manžela mají na naši rodinu velmi velký vliv. Nejen jeho rodiče, ale i jeho příbuzní. Nelíbí se mi to. (Žena, 1989, Kyrgyzka)

Jak vidím, každý region má své vlastní tradice, stanovené normy. Pokud má rodina jediného syna, bude se muset žít s jeho rodiči. Protože v rodině mého manžela, díky Bohu, jsou dva synové a můj manžel není nejmladším synem, žijeme odděleně a já jsem nejstarší snacha a zatím jediná [...] Ale přesto mám mnoho povinností. (Žena, 1989, Kyrgyzka)

Moderní mladé ženy se sice snaží dodržovat tradiční (rodičovskou) strukturu rodiny, ale život v moderní společnosti a v městských podmínkách je nutí přehodnotit dlouhodobé tradice.

Rodiče jsou na prvním místě. Nechci v žádném případě zaujmout jejich místo. Ale zároveň nechci být na nižší pozici. Věřím, že naše rodina a jeho rodiče jsou na stejné úrovni. Nikdo není na vyšší pozici. Chtěla bych, aby pochopil, že existuje rámec. Jsme jeho rodina, nikdo by neměl zasahovat do naší rodiny, vše si vytváříme sami, svůj chod domácností, svá vlastní pravidla. Ne nadarmo ruské přísloví říká: „svou listinou nemůžete zasahovat do rodiny někoho jiného“. Mají svá vlastní pravidla. Není třeba nám vnucovat tato pravidla [...] Jsme nová rodina. Ty jsi vyrostl v jedné rodině, já v jiné. Vytvořme si sami své vlastní „království“. Ještě to se mnou úplně nesdílí. Nemůže jim říct ne, pokud to řekli, pak by to tak mělo být, jak řekli. Samotné v tomto ohledu je pro mě těžké. (Žena, 1989, Kyrgyzka)

V našich kyrgyzských rodinách na vesnicích je určeno, že rodiče manžela vychovávají nejstarší vnoučata. Toto ještě zůstalo od našich pradědečků, ale myslela jsem si, že mě se to nebude týkat [...]. Tchán se rozhodl, že moje dítě by mělo žít s nimi. Byla jsem s tím nucena souhlasit a je lepší, aby dítě vyrůstalo ve vesnici na čerstvém vzduchu. (Žena, 1989, Kyrgyzka)

V kyrgyzských domácnostech není vztah mezi mladou ženou a tchyní snadný a často to vede ke konfliktům. Rovněž přispívá k nuklearizaci mladých rodin:

Bydleli jsme s rodiči mého manžela a se dvěma sestrami mého manžela, jedna starší než já a druhá mladší. Právě nám začalo docházet místo v domě a také máme takovou mentalitu. Opravdu mentalita. My máme takový pojem, říká se tomu „kelin“. Kelin by měla uctívat rodiče jejího manžela. Miluji svobodu, nelíbilo se mi to a neposlouchala jsem. Musela jsem žádat tchyni o svolení, nelíbilo se mi to všechno, ale nelíbilo se jí, že jsem neposlouchala [...] Jsem žena, ona je žena. Ne nadarmo se říká, že „v jedné kuchyni není místo pro dvě ženy v domácnosti“, pravděpodobně je to tak. (Žena, 2001, Kyrgyzka)

Dříve jsem bydlela se svou tchyní (kajyn ene) a se sestrou jejího manžela (kajyn eže). V celku jsme žili dobře, ale byly konflikty. Ne vždycky, ale byly. Kvůli domácím pracím. Stěžovala si mému manželovi, že jsem něco nedodělala atd. Ale neříkala mi to otevřeně. Nechtěla se mnou mít konflikty. Můj manžel a já jsme se hádali. Stalo se, že zhruba před dvěma lety skoro došlo k rozvodu. Žili jsme odděleně šest měsíců [...] Poté jsme se rozhodli, že kvůli dítěti budeme žít spolu. Nerozuměli jsme si, byla jsem mladá. Možná jsem nevařila dobře. Žijeme ve městě. Dříve jsme bydleli v soukromém domě, ale nyní si pronajímáme byt. V tuto chvíli je u nás vše v pořádku, dokonce výborně. (Žena, 1995, Kyrgyzka)

Dalším faktorem, který přispívá k nuklearizaci mladých rodin, dle našeho názoru, je přání mladých žen stát se samostatnějšími. Respondentky často zmiňují slova jako seberealizace a „zůstat doma není pro mě“. Kyrgyzské ženy ve věku do 35 let o tom říkají následující:

V rodině mého manžela je takovéto nastavení: muž vydělává, je živitelem a žena sedí doma, udržuje krb. Je to pravděpodobně také proto, že tchyně nikdy nepracovala, celý život byla doma. Ale já s tím nesouhlasím. Budu pracovat. (Žena, 2001, Kyrgyzka)

Jsem ráda, že se rozvíjím, někdo mě potřebuje. Samozřejmě jsem potřeba také doma, ale to je všední život. Nerozvíjela jsem se. Pokud se člověk nevyvíjí, zhoršují se kvůli tomu i vztahy v rodině. A když se jedna osoba rozvíjí a druhá ne, není to dobré. Pak jako kdyby explodovala „sopka“, což se u nás skoro stalo. (Žena, 1989, Kyrgyzka)

Musela jsem se vzdát svého studia na univerzitě. Myslela jsem, že to zvládnou, ale dítě zabíralo hodně času a uvědomila jsem si, že nemůžu dítě opustit a jít studovat. Mám

v plánu znovu nastoupit do magisterského studia. Určitě půjdu pracovat, protože být doma není pro mě. Jak se ukázalo. (Žena, 2001, Kyrgyzka)

Zatímco mladé kyrgyzské ženy ve věkové skupině do 35 let musí hájit své právo na seberealizaci, je naprosto normální, že ruské respondentky ve stejné věkové skupině pracují buď samostatně, nebo jako zaměstnankyně. A zároveň pokračují ve svém seberozvoji.

Jsem překladatelka, pracuji většinu našeho rodinného života. Musela jsem pracovat, když byl můj manžel bez práce. Pracovala jsem, i když jsem byla na mateřské dovolené, protože mohu pracovat z domova [...] Později, když se naskytlá příležitost, jsem šla dále studovat, protože jsem nechtěla být pouze překladatelkou. (Žena, 1989, Ruska)

Oba jsme s manželem pracovali, dokud jsme se nestali finančně nezávislími. Nyní nemáme potřebu přežívat. Pracovala jsem v dobré, stabilní společnosti se sociálním balíčkem, pět pracovních dní v týdnu, všemožné bonusy. Dobrý kolektiv [...] Pak jsem dostala několik obchodních nápadů. Nyní se snažím realizovat jako obchodní kouč. (Žena, 1989, Ruska)

Respondentky kyrgyzského etnika střední věkové kategorie (od 35 do 50 let) se snaží udržovat rovnováhu mezi dodržováním tradic a seberealizací:

Myslím si, že žena by určitě měla pracovat. Realizovat se nejen jako kuchařka, žena v domácnosti. [...] Je důležité, aby „neotupěla“ a „nevřela hněvem“. Aby byla na stejné úrovni jako její manžel, ale stále o něco nižší. I když žena vydělává více, neměla by to dávat najevo, máme přece muslimský stát, jak jinak. (Žena, 1975, Kyrgyzka)

Kromě tendence k nezávislosti a nuklearizaci mladých rodin dochází v kyrgyzských domácnostech také ke změně role mužů. Muži v tradičních kyrgyzských rodinách, které se vyznačují patriarchálním životním stylem, postupně přebírají některé domácí práce. Zde je citát jedné z respondentek ze střední věkové skupiny:

Můj manžel mi pomáhá, nestydí se dělat ženskou práci. Jeho rodiče někdy říkají, proč své ženě pomáháš dělat její práci, ale on se nestydí. Někdy spolu vaříme. V jeho rodině to není zcela pochopeno. Jeho bratři ani příbuzní nepomáhají svým manželkám. Dokonce se mu smějí. (Žena, 1981, Kyrgyzka)

Pokud muži vykonávají část domácích prací, pak se ženy projevují jako „živitelky“,

aktivně pracují a vydělávají na živobytí. To je pozorováno jak v ruských, tak i v kyrgyzských domácnostech středních a starších věkových kategorií. Respondenti o tom hovořili takto:

Moje žena a její bývalí kolegové nyní založili malou farmu. Je to ve vesnici, odkud pochází, má tam kontakty. Chovají tam krávy, prodávají mléko do obchodů. Týden je žena na vesnici a týden doma, ve městě. (Muž, 1966, Kyrgyz)

Manžel nyní pracuje jako řidič. I předtím takto pracoval. Bylo období, kdy nepracoval, seděl doma. Dříve, jak se vychovávalo „chlap musí vydělávat“. Pokud chlap přestává být chlapem, proč se na něj tedy tak dívat?! Proč vést stejný způsob života [...] Pozorovala jsem ho a pak jsem se s ním začala hádat. Musela jsem více pracovat sama. (Žena 1973, Ruska)

Mohu dělat cokoli. Zvláště když se nám těžce žilo, dělala jsem všechno. Pro mě není problém vymalovat a vytapetovat. Ale protože se nyní život stal jednodušším, je pro mě snazší si na to vydělat peníze, než to dělat sama. (Žena, 1980, Ruska)

Jak již bylo zmíněno výše, v kyrgyzských domácnostech rodiče často rozhodují o důležitých životních situacích v mladé rodině, ať už jde o výchovu vnoučat, vracení se snachy do práce atd. V ruských rozšířených (vícegeneračních) domácnostech je tento trend také přítomen, ale méně často. Příklad: ruská domácnost, mladá rodina, dvě děti, žijí společně s matkou manžela. Zde je pohled mladé ženy na rozhodování v této domácnosti:

O velkých nákupech do domácnosti rozhodují v zásadě tchyně a manžel. (Žena, 1991, Ruska)

V rozšířených domácnostech kyrgyzské etnické skupiny rozhodování často přebírají starší ženy. Výše výdělku v této situaci není hlavním indikátorem. Zde je příklad rozhovoru se ženou starší věkové skupiny (nad 50 let):

Moje sestra rozhoduje. Jsem účetní a vydělávám slušné peníze, ještě navíc si přivydělávám [...] Za měsíc dostávám 40 000 somů. Moje sestra rozhoduje o všem. Přinášíme jí peníze. I když ona sama toho moc nevydělává. Je hostitelka v domě, dokonce ani její manžel nic neříká. Ona říká, on koná. (Žena, 1961, Kyrgyzka)

Většina respondentů stále zaznamenává společné rozhodování o velkých výdajích a úsporách, zatímco rozhodnutí o domácích potřebách, jídle a oblečení pro děti je hlavní

výsadou manželky.

Děláme rozhodnutí společně. Radíme se s rodiči manžela. Nemáme zavedené pravidlo, že manžel řekl a tečka [...] Radíme se i s mými rodiči. (Žena, 2000, Kyrgyzka)

Máme společné podnikání, takže se rozhodujeme společně. Nyní si nemůžu koupit byt bez podpisu své manželky. (Muž, 1976, Kyrgyz)

Děláme rozhodnutí společně. Protože teď je těžké si vydělávat, můj manžel úplatky nebere. V našem systému moc nevyděláte. (Žena, 1975, Kyrgyz)

Můj manžel mi dává všechno, co vydělává. A nezajímá ho, kolik musíme zaplatit za podnájem a co koupit, vůbec ho to nezajímá. Snažím se dělat všechno sama, on je špatný kupující [...]. Nakupuji potraviny, pokud je něco těžké, zavolám a pokud je doma, pomůže mi nákup donést. Máme společný rozpočet. Dal mi peníze a je to. (Žena, 1980, Ruska)

U žen ruského etnika, středního věku, roste tendence a odhodlání převzít odpovědnost za rozhodování v souvislosti s každodenními problémy i velkými nákupy. Zde je příklad z rozhovoru:

Tazatel: Když potřebujete udělat velký nákup nebo se rozhodnout pro něco důležitého, kdo se rozhodne?

Respondent: Rozhoduju já.

Tazatel: Existují v tomto ohledu nějaké neshody?

Respondent: To je v pořádku, pohádáme se, pak je zase vše zase v pořádku. „Obrátím“ situaci na svoji stranu. To je jisté [...] (Žena, 1973, Ruska)

Na začátku našeho společného života si můj manžel vydělával víc, všechno bylo normální, ale teď je všechno jako u ostatních [...]. Muži zpravidla s těmi, se kterými se obvykle setkávám, počínaje od výchovy dětí až po přijímání důležitých rozhodnutí, z nějakého důvodu vždy kývnou na ženy a nechtěně se staneš silnou a začneš rozumět, pokud se nerozhodneš, pak zůstaneme beze všeho. [...] Proto je důležité umět přijímat rozhodnutí. (Žena, 1973, Ruska)

Při shrnutí této kapitoly je třeba poznamenat, že strategie domácností jsou do té či oné míry ovlivněny genderovými rolemi a v poslední době jejich změnami. Mladé ženy usilují o samostatný, autonomní rodinný život, seberealizaci a také projevují neochotu dodržovat pravidla a tradiční rodinný životní styl (ptát se tchyní o svolení, souhlasit

s rozhodnutími starší generace atd.), což je charakteristické pro domácnosti kyrgyzského etnika. Ženy z ruských i kyrgyzských etnických skupin do 35 let navíc chtějí urychlit návrat do práce po mateřské dovolené nebo si zařídit vlastní podnikání. To vše přispívá k nuklearizaci mladých domácností.

Ženy střední generace ve věku od 35 do 50 let kyrgyzské etnické skupiny se snaží udržovat rovnováhu mezi tradicemi a seberealizací. Ruské ženy ve stejné věkové skupině aktivněji vydělávají na živobytí a berou iniciativu do svých rukou.

Většina respondentů zaznamenala společné rozhodování o velkých nákupech. Rozhodování týkající se dětí, nakupování potravin či oblečení činí ženy. Toto zaznamenali respondenti jak ruských, tak i kyrgyzských etnických skupin.

Obecně lze říci, že rozhodovací proces má tendenci sledovat tradiční rozdělení podle pohlaví a věku. S růstem trhu práce se zvyšuje účast žen na jejich roli při podpoře domácností svými příjmy. To vede k tomu, že ženy jsou stále více zapojeny do rozhodování a jsou zaznamenány postupy společného rozhodování.

6.5 Deskriptivní statistika vybraných proměnných domácností

Jak již bylo uvedeno v teoretické části práce, přechod na tržní ekonomiku v 90. letech způsobil v Kyrgyzstánu obrovský ekonomický pokles, který měl největší dopad na domácnosti. V následujících letech došlo k postupnému zotavení, ale ekonomické ukazatele zůstávají kolísavé.

Zde je možné doplnit, že v letech 2005 a 2010 byl růst HDP záporný v důsledku vážných sociálně-politických problémů v zemi. V letech 2014–2016 se tempo růstu HDP ustálilo na úrovni 3,5–4,0 % ročně. V roce 2019 roční tempo růstu činilo 4,6 % a v roce 2020 se tempo růstu vrátilo opět do záporných hodnot a dosáhlo – 8,6 %.

Hodnota HDP v paritě kupní síly na obyvatele se za sledované období pohybovala od 2 500 USD (2005) do 4 700 USD (2020). Giniho koeficient se v průběhu zkoumaných let pohyboval od 43 % v roce 2005 do 36 % v roce 2020.

Volba proměnných použitých pro vytvoření trendu a pro regresní analýzu v tomto výzkumu byla provedena na základě výsledků předchozího kvalitativního výzkumu. Proto byly vybrány statistické údaje o příjmech, výdajích a úsporách domácností.

V tomto výzkumu budeme používat pojem příjmy jednotlivců (domácností) a identifikovat tento pojem jako součet všech peněžních příjmů na osobu z různých zdrojů: mzdy zaměstnanců, příjem z podnikatelské činnosti, důchody, dávky, stipendia a další sociální platby.

Výdaje domácností na spotřebu jsou součástí peněžních výdajů zaměřených na nákup spotřebního zboží a služeb. Spotřebitelské výdaje se skládají z výdajů na nákup potravin (včetně výdajů na stravování mimo domov), výdajů na nepotravinářské zboží a výdajů na služby.

Úspory domácností jsou definovány jako rozdíl mezi disponibilním příjmem domácností a její spotřebou. Hlavním ukazatelem míry úspor domácností je míra úspor domácností, která se vypočítává vydělením úspor domácností a disponibilním příjmem domácností. Záporná míra úspor ukazuje, že lidé utrácejí více, než dostávají jako běžný příjem, a část svých výdajů financují za pomoci příjmů z prodeje aktiv (finančních či nefinančních), prostřednictvím úvěrů (zvýšeného zadlužení) nebo hotovosti a vkladů. Příjem je důležitým faktorem ovlivňujícím schopnost spořit.

Jako zdroj sekundárních dat byly použity výroční publikace Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky „Životní úroveň obyvatelstva“ (2005–2020). Údaje jsou uvedeny v průměru na osobu, v somech za měsíc. Analýza byla provedena s pomocí programu Microsoft Excel. Podkladová data jsou uvedeny v Příloze 3

Deskriptivní statistiky všech proměnných použitých pro lineární regresní analýzu jsou uvedeny v následující tabulce:

Tabulka 8 Deskriptivní statistika proměnných

	Příjmy	Výdaje	Úspory
Počet pozorování	16	16	16
Střední hodnota	3594,3	3149,36	444,91
Medián	3725,8	3204,20	727,40
Maximum	5886,0	4412,70	1473,30
Minimum	1085,2	1340,70	-518,90
Směrodatná odchylka	1608,39	950,49	724,86

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

V Tabulce 8 jsou uvedeny základní charakteristiky používaných proměnných, které podávají informace o podstatných statistických vlastnostech zkoumaného souboru. Pokud

je průměr proměnné výrazně vyšší než medián, jsou v časové řadě extrémny nejvyšších hodnot a naopak. Jak je vidět z Tabulky 8, žádná z proměnných nevykazuje známky přítomnosti extrémních hodnot v sledovaném období. Tento závěr svědčí o dobré kvalitě souboru dat a umožňuje přistoupit k analýze párových korelačních koeficientů.

Na základě Tabulky 8, u proměnné Příjem je střední hodnota 3594,3 som, nebo 65 USD (při průměrném kurzu dolaru k somu za sledované období). Minimum lze nalézt v roce 2005, kdy příjem domácností na osobu činil 1085,2 som (26 USD nebo 622 Kč). Maximum bylo pozorováno v roce 2019, kdy příjem domácností na osobu činil 5 886 som (84,5 USD nebo 2022 Kč). Hodnota mediánu příjmu v Tabulce 8 značí, že přibližně polovina sledovaného období nabývala hodnot menších než 3725,8 som a naopak druhá polovina dat pak hodnot větších než medián, což vyplývá ze sledovaných dat. Směrodatná odchylka pak udává informace o tom, jak se od sebe liší jednotlivá data ve zkoumaném souboru. Čím je směrodatná odchylka vyšší, tím větší jsou rozdíly v jednotlivých datech (Hendl, 2009 in Jan Ševčík, 2018). Hodnota směrodatné odchylky příjmu činí 1608,4 som.

Proměnná Výdaje má střední hodnotu 3149,4 som, nebo 57 USD nebo 1 222 Kč (při průměrném směnném kurzu dolaru k somu za sledované období). Minimum lze nalézt v roce 2005, kdy výdaje domácností na osobu činily 1340,7 som (24 USD nebo 510 Kč). Maximum bylo pozorováno v roce 2019 kdy výdaje domácností na osobu činily 4412,70 som (80 USD nebo 1834 Kč). Hodnota mediánu výdajů v Tabulce 2 je 3204,2 som (58 USD nebo 1232 Kč). Hodnota směrodatné odchylky výdajů činí 950,5 som (17 USD nebo 361 Kč).

Proměnná Úspory má střední hodnotu 444,91 som, nebo 8 USD nebo 170 Kč (při průměrném směnném kurzu dolaru k somu za sledované období). Minimum lze nalézt v roce 2008, kdy úspory domácností na osobu činily -518,90 som (-9 USD nebo 153 Kč). Maximum bylo pozorováno v roce 2019, kdy úspory domácností na osobu činily 1473,3 som (27 USD nebo 619 Kč). Hodnota mediánu úspor v Tabulce 2 je 727,4 som (13,2 USD nebo 280 Kč). Hodnota směrodatné odchylky úspor činí 724,9 som (13,1 USD nebo 278 Kč)

Tabulka 9 obsahuje výsledek korelační analýzy.

Tabulka 9 Korelační matice

	Příjmy	Výdaje	Úspory
Příjmy	1		
Výdaje	0,969718383	1	
Úspory	0,947333680	0,840434006	1

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

Z výše uvedené tabulky vyplývá, že korelace mezi příjmy a výdaji je $r = 0,97$, vztah je silný přímý. Mezi příjmem a úsporami $r = 0,95$, silný pozitivní vztah. Silný přímý vztah mezi výdaji a úsporami $r = 0,84$.

Dále podrobněji popíšeme změny hodnot uvedených proměnných v čase, za pomoci trendové funkce.

Příjmy domácností.

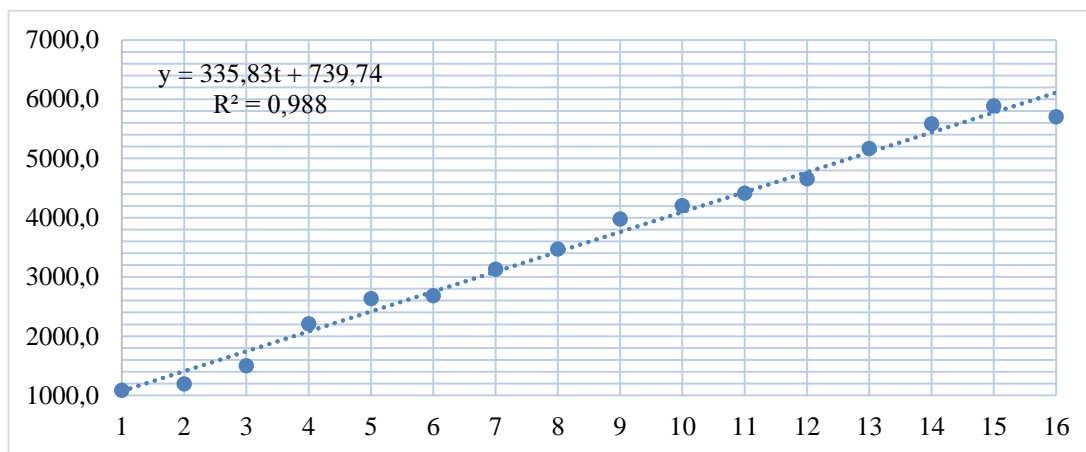
- Vysvětlovaná proměnná PŘIJEM (Y) – součet všech peněžních příjmů na osobu z různých zdrojů. Proměnná je vyjádřena v somech.
- pro vysvětlení změn závislé proměnné Y v čase byl použit časový vektor t, který umožňují identifikovat proměnné a její hodnoty v příslušném období (v čase t).

Tabulka 10 Podkladová data: Příjmy domácností

	Příjmy, som	jednotkový vektor	Časový vektor
	y	konst	t
2005	1085,20	1	1
2006	1192,90	1	2
2007	1499,80	1	3
2008	2210,10	1	4
2009	2635,40	1	5
2010	2683,10	1	6
2011	3131,90	1	7
2012	3472,60	1	8
2013	3978,90	1	9
2014	4205,10	1	10
2015	4414,40	1	11
2016	4655,20	1	12
2017	5172,30	1	13
2018	5583,50	1	14
2019	5886,00	1	15
2020	5701,9	1	16

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.

Graf 6 Graf obecné regresní přímky Příjmů za období 2005–2020

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

Tabulka 11 Výsledek regresní analýzy příjem–časový vektor

Regresní statistika	
Násobné R	0,99
Hodnota spolehlivosti R	0,98
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,98
Chyba stř.hodnoty	180,96
Pozorování	16

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

ANOVA

	Rozdíl	SS	MS	F	Významnost F
Regrese	1	38345102,99	38345102,99	1170,91	6,7685E-15
Rezidua	14	458474,87	32748,20		
Celkem	15	38803577,85			

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

	Koeficienty	Chyba stř.hodnoty	t Stat	Hodnota P	Dolní 95%	Horní 95%
Y-Hranice	739,74	94,89	7,80	1,85003E-06	536,20	943,28
t	335,83	9,81	34,22	6,76847E-15	314,78	356,88

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

Interpretace výsledků

Z tabulky s výše uvedenými výsledky vyplývá, že model jako celek je statisticky významný, neboť p hodnota testovacího kritéria Fisherova testu je nižší než zvolená hladina významnosti ($\alpha = 0,05$), tj. (F) = 6,7685E-15.

Hodnota spolehlivosti R (Koeficient determinace) udává, jaký podíl rozptylu v pozorování závislé proměnné se povedlo danou trendovou funkcí vysvětlit, v našem případě $R^2 = 0,98$, což značí, že model z 98 % vysvětluje vývoj proměnné příjem v čase.

Oba parametry (úrovňová konstanta a sklon regresní přímky) trendové funkce jsou statisticky významné. P-hodnota úrovňové konstanty = 1,85003E-06 je nižší než zvolená hladina významnosti ($\alpha = 0,05$). P-hodnota sklonu regresní přímky = 6,76847E-15 je také nižší než zvolená hladina významnosti ($\alpha = 0,05$).

Rovnice lineárního trendu proměnné příjem vypadá následně:

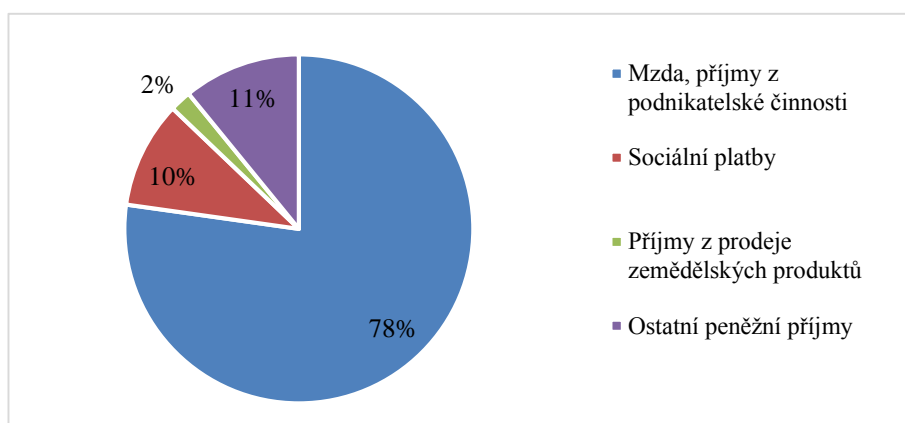
$$y=739,74+335,83t+ut \quad (1)$$

$\gamma_0=739,74$ – odhadnutá úrovňová konstanta by mohla být interpretována jako hodnota závislé proměnné pro rok 2004.

$\gamma_1=335,83t$ – během sledovaného období, tj. od roku 2005 do 2020, se příjmy domácnosti na osobu v průměru za měsíc zvyšovaly o 335,83 somů ročně.

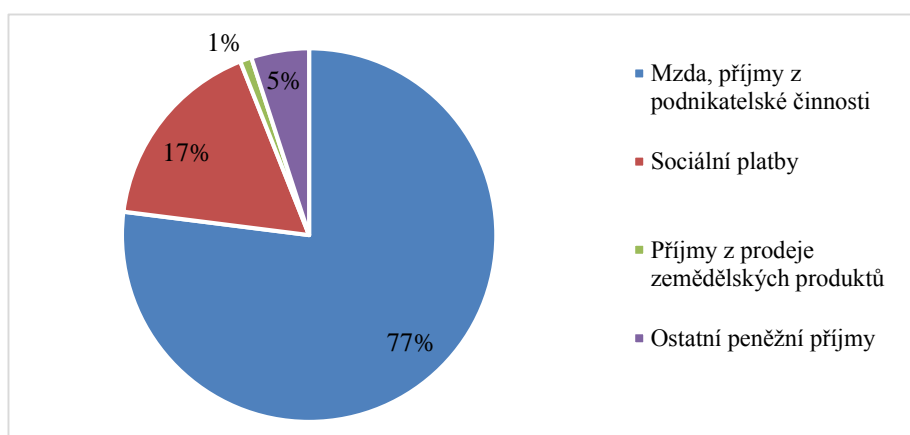
Podle údajů statistického šetření domácností za sledované období 2005-2020 byla struktura příjmů městských domácností, jak ukazují Grafy 7 a 8, následující: mzda a příjmy z podnikatelské činnosti v roce 2005 tvořily 78 %, v roce 2020 – 77 %. Podíl příjmů z prodeje zemědělských produktů v roce 2005 činil 2 % a do roku 2020 jejich podíl poklesl na 1 %. Sociální transfery tvořily v roce 2020 vyšší podíl – 17 % oproti roku 2005 – 10%. Ostatní peněžní příjmy činily 11 % v roce 2005 a 5 % v roce 2020.

Graf 7 Struktura příjmů městských domácností na osobu v roce 2005

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020

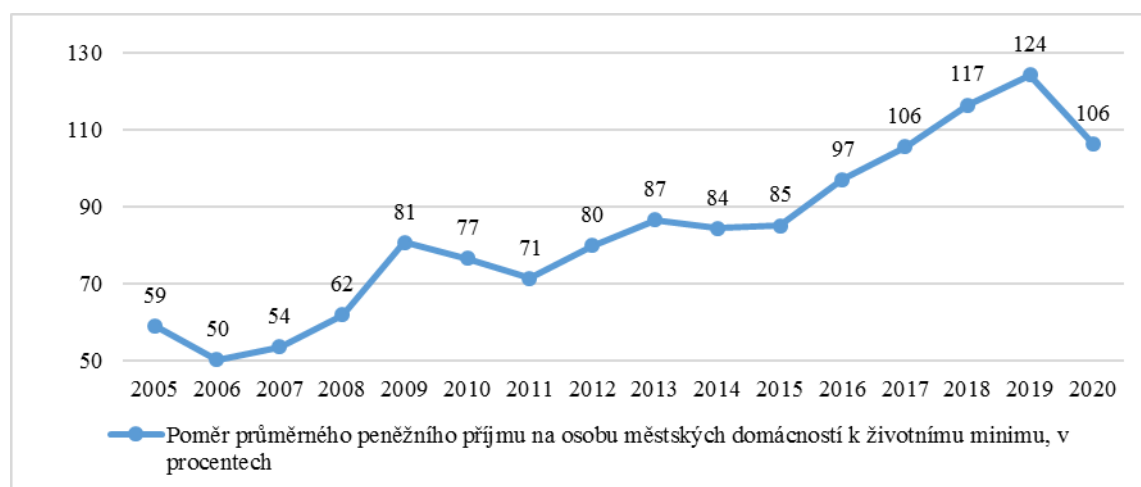
Graf 8 Struktura příjmů městských domácností na osobu v roce 2020

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.

Graf 9 ukazuje srovnání životního minima a příjmů městských domácností. Lze tedy říci, že příjmy v letech 2005–2016 nepřesáhly hodnotu životního minima a pohybovaly se mezi 50 % a 97 % životního minima, a nemohou být charakterizovány jako vysoké. Do roku 2017 byl pozorován mírný nárůst příjmů a tvořil 106 % životního minima. V roce 2020 opět došlo k výraznému poklesu na 106 % v důsledku pandemie koronaviru.

Graf 9 Srovnání průměrného peněžního příjmu na osobu městských domácností k životnímu minimu, v procentech v letech 2005–2020

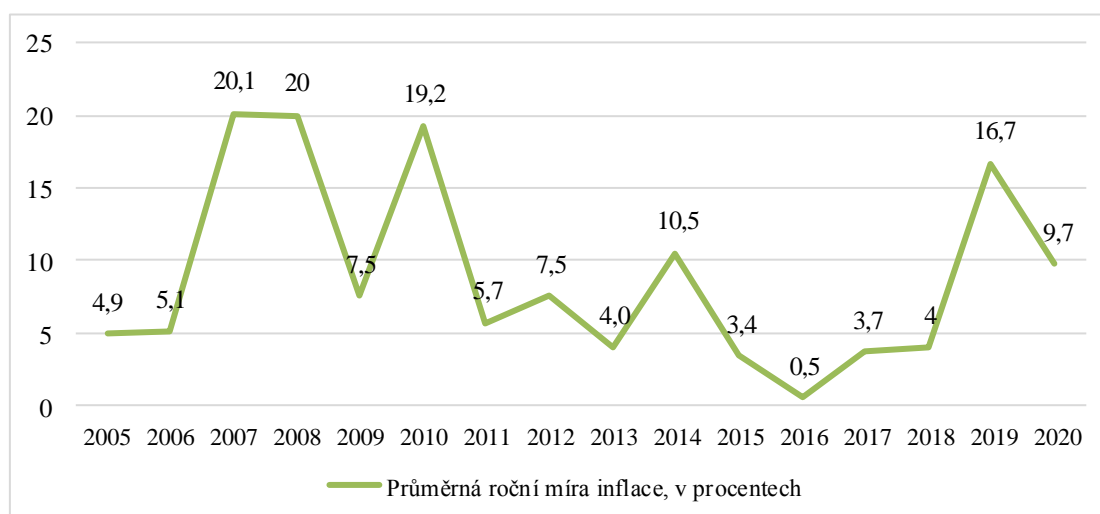
Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.

Pokud jde o další zdroje příjmů, jako jsou sociální platby, došlo tedy také k nárůstu ale k poměrně malému. Sociální platby (důchody, příspěvky, stipendia) se oproti roku 2005 (10 %), v roce 2020 zvýšily o 7 procentních bodů a činily 17 %.

Dle údajů Národního statistického úřadu průměrná mzda v Kyrgyzské Republice v roce 2005 činila 2 613 somů (64 USD nebo 1 532 Kč). V Biškeku, hlavním městě Kyrgyzstánu, byla průměrná mzda vyšší a činila 3 479,5 somů (85 USD nebo 2 035 Kč). V roce 2020 byla průměrná mzda v Kyrgyzstanu 18 940 somů (230 USD nebo 8 876 Kč), v Biškeku ve stejném roce průměrná mzda tvořila 22 667 somů (275 USD nebo 10 612 Kč). Průměrný důchod v Kyrgyzstánu v roce 2005 byl 651 somů (16 USD nebo 380 Kč) a v roce 2020 to bylo 5 894 somů (144 USD nebo 3 447 Kč). Průměrný důchod v Biškeku v roce 2020 tvořil 7 657 (93 USD nebo 3 589 Kč). Ukazatele příjmů domácností jsou ovlivněny nejen kupní silou průměrné měsíční mzdy, ale také výší inflace.

V letech 2007–2008 dosáhla míra inflace extrémních hodnot až 20 %. Od roku 2011 míra inflace klesla na 5,7 %. V roce 2014 inflace opět vzrostla na 10,5 % a v roce 2020 mírně poklesla na 9,7 %. Hlavním důvodem vysoké úrovně inflace je slabá národní měna. Slabina národní měny je způsobena nedostatečným zajištěním výroby domácí produkce. Národní měna je z velké části podporována dolarovou měnou, která slouží jako jeden z důležitých zdrojů dovozu zboží do země.

Graf 10 Průměrná roční míra inflace, v procentech v letech 2005–2020

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.

Rostoucí inflace jak ukazuje Graf 10, vedla k výraznému nárůstu cen základních potravin. V letech 2007, 2008 vzrostla cena chleba a pekařských výrobků 1,5krát a poté 2krát. Výrazně vzrostly ceny masa, mléčných výrobků, másla a rostlinného oleje, cukru, zeleniny, ovoce a dalších produktů. Dle Národního statistického úřadu (2020) v roce 2015 za průměrnou měsíční mzdu v Kyrgyzstánu bylo možné koupit: 1822 vajec, 613 kg brambor a 40 kg hovězího masa. V roce 2020 by se za průměrnou měsíční mzdu dalo koupit: 2311 vajec, 685 kg brambor a 50 kg hovězího masa.

Výdaje domácností

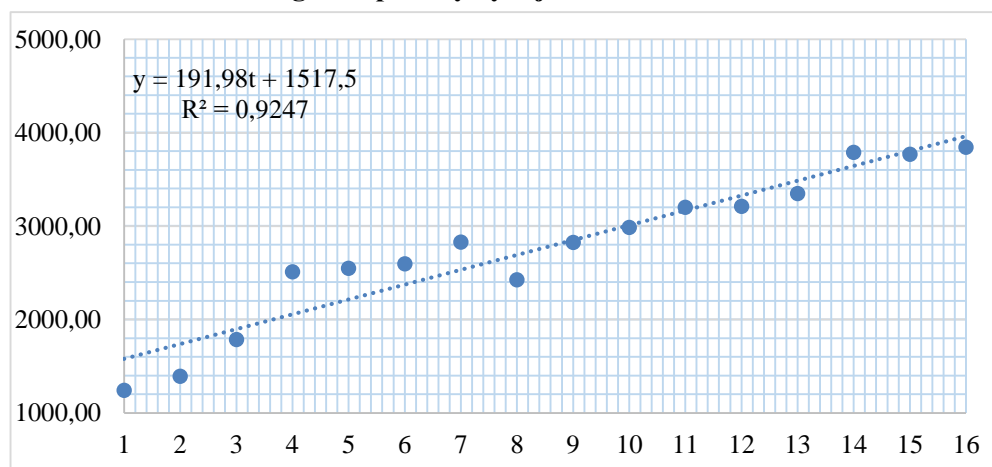
- Vysvětlovaná proměnná Výdaje domácností (Y)
- pro vysvětlení změn závislé proměnné Y v čase byl použit časový vektor t, který umožňují identifikovat proměnné a její hodnoty v příslušném období (v čase t).

Tabulka 12 Podkladová data: Výdaje domácností

	Výdaje, som	jednotkový vektor	Časový vektor
	y	konst	t
2005	1340,70	1	1
2006	1534,30	1	2
2007	1970,00	1	3
2008	2729,00	1	4
2009	2864,90	1	5
2010	2928,20	1	6
2011	3208,40	1	7
2012	2765,10	1	8
2013	3200,00	1	9
2014	3426,90	1	10
2015	3667,10	1	11
2016	3754,00	1	12
2017	3807,63	1	13
2018	4379,60	1	14
2019	4 412,70	1	15
2020	4 401,20	1	16

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.

Graf 11 Graf obecné regresní přímky výdaje za období 2005–2020

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

Tabulka 13 Výsledek regresní analýzy Výdaje–časový vektor

Regresní statistika	
Násobné R	0,96
Hodnota spolehlivosti R	0,92
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,91
Chyba stř.hodnoty	296,90
Pozorování	16

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

ANOVA

	Rozdil	SS	MS	F	Významnost F
Regrese	1	12531565,53	12531565,53	172,03	2,96E-09
Rezidua	14	1019845,79	72846,12		
Celkem	15	13551411,33			

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

	Koeficienty	Chyba stř.hodnoty	t Stat	Hodnota P	Dolní 95%	Horní 95%
Y-Hranice	1517,50	141,53	10,72	3,91486E-08	1213,93	1821,06
t	191,98	14,63	13,11	2,96334E-09	160,58	223,37

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

Interpretace výsledků

Z tabulky uvedených výše výsledků vyplývá, že model jako celek je statisticky významný. V uvedeném výše modelů, p hodnota testovacího kritéria Fisherova testu je nižší než zvolená hladina významnosti ($\alpha = 0,05$), tj. $(F) = 2,96E-09$.

Koeficient determinace udává, jaký podíl rozptylu v pozorování závislé proměnné se povedlo provedenou regresí vysvětlit v našem případě $R^2=0,92$, což značí, že model z 92% správně vysvětluje vývoj proměnné výdaje v čase.

Oba parametry (úrovňová konstanta a sklon regresní přímky) trendové funkce výdaje jsou statisticky významné.

P-hodnota úrovňové konstanty = 3,91486E-08 je nižší než zvolená hladina významnosti ($\alpha = 0,05$). P-hodnota sklonu regresní přímky = 2,96334E-09 je také nižší než zvolená hladina významnosti ($\alpha = 0,05$).

Rovnice lineárního trendu proměnné výdaje vypadá následně:

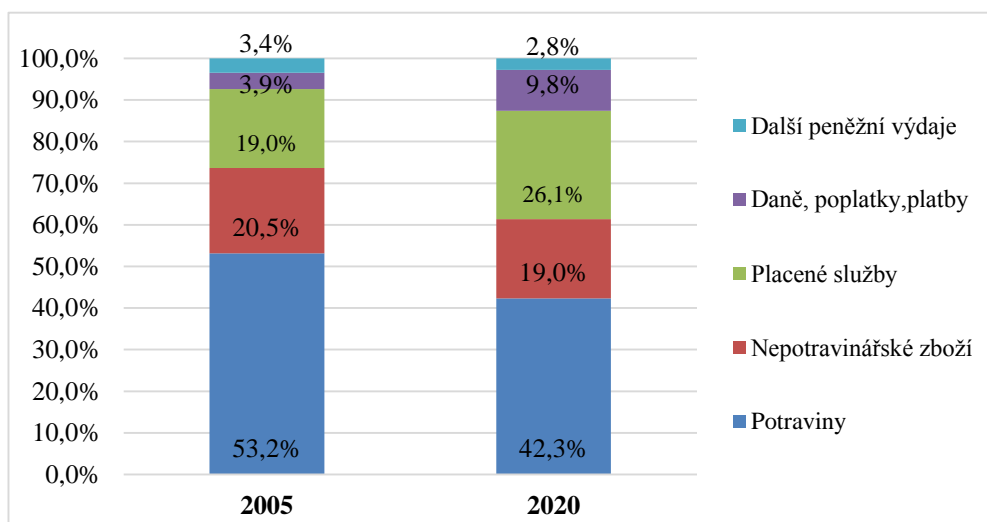
$$y=1517,5+191,98t+ut \quad (2)$$

$\gamma_0= 1517,5$ – odhadnutá úrovněová konstanta by mohla být interpretována jako hodnota závislé proměnné pro rok 2004

$\gamma_1=191,98t$: během sledovaného období, tj. od roku 2005 do 2020, se výdaje domácnosti na osobu v průměru za měsíc zvyšovaly o 191,98 somů ročně.

Strukturu výdajů městských domácností ve sledovaném období lze znázornit následovně:

Graf 12 Procentní struktura výdaje městských domácností na osobu v letech 2005–2020

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.

Z Grafu 12 procentní struktury vyplývá, že největší podíl zaujímají spotřebitelské výdaje (potraviny, nepotravinářské zboží, placené služby), které mají obecně v průběhu sledovaného období s výjimkou let 2019 a 2020 tendenci růst a kolísají v rozmezí 93-85 % všech peněžních výdajů domácností.

Průměrné měsíční výdaje městských domácností na obyvatele v roce 2005 činily 1340,70 somů (33 USD nebo 790 Kč) podíl spotřebních výdajů z celkového množství výdajů na obyvatele činil 93 %. Z nich nejvyšší částka připadá na potraviny a je to 53,2 %, na nepotravinářské zboží připadá 20,5 %, 19 % jde na placené služby. Daně, poplatky, platby a další peněžní výdaje činily dohromady 7,3 %. V roce 2020 činily výdaje 4 401,20

somů měsíčně (54 USD nebo 2 084 Kč). Ve srovnání s rokem 2005 se výdaje na potraviny snížily o 11 procentních bodů a tvořily 42 % celkových výdajů na obyvatele.

Výdaje na nepotravinové zboží se také mírně snížily o 1,5 procentních bodů a tvořily 19 % celkových výdajů. Zároveň je vidět nárůst výdajů na placené služby o 7 procentních bodů, které v roce 2020 tvořily 21,6 % celkových výdajů. Ve sledovaném období se v průměru 6 % výdajů vynakládá na placení daní. Nutno podotknout, že podíl těchto výdajů se od roku 2005 vzrostl 2,5krát. Ostatní peněžní výdaje zůstaly na stejné úrovni.

Růst spotřebitelských výdajů městských domácností je způsoben nárůstem podílu výdajů na potravinářské výrobky a platby za služby, zatímco podíl spotřeby nepotravinářských výrobků celkově zůstává stabilní. Vzhledem k tomuto stavu struktury výdajů lze konstatovat, že sklon domácností ke spotřebě je stále vysoký. Takové změny ve spotřebitelských výdajích nelze charakterizovat jako pozitivní.

Zároveň se 2,5krát zvýšil podíl výdajů na daně, poplatky a další povinné platby, což má rovněž negativní dopad na rozpočet domácností.

Úspory domácností

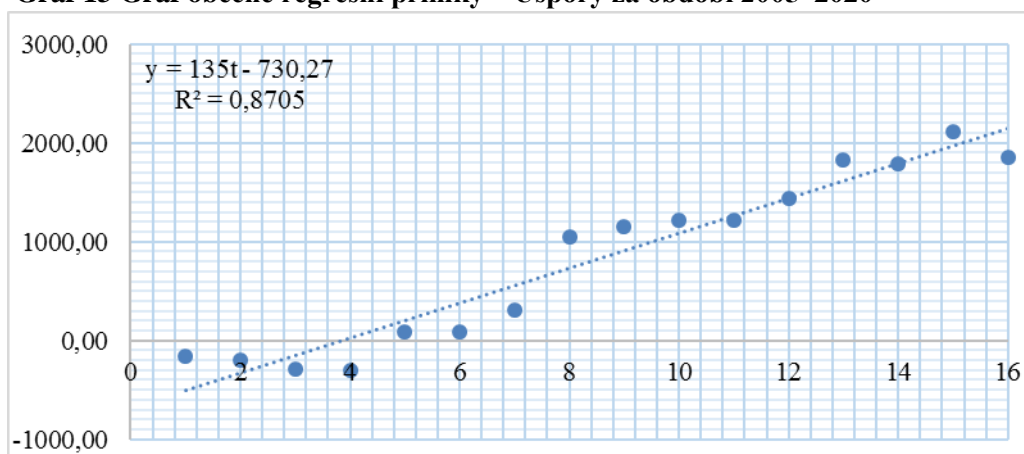
- Vysvětlovaná proměnná – Úspory domácností (Y)
- pro vysvětlení změn závislé proměnné Y v čase byl použit časový vektor t, který umožňuje identifikovat proměnné a její hodnoty v příslušném období (v čase t).

Tabulka 14 Podkladová data: Úspory domácností

	Úspory, som	jednotkový vektor	Časový vektor
	y	konst	t
2005	-255,50	1	1
2006	-341,40	1	2
2007	-470,20	1	3
2008	-518,90	1	4
2009	-229,50	1	5
2010	-245,10	1	6
2011	-76,50	1	7
2012	707,50	1	8
2013	778,90	1	9
2014	778,20	1	10
2015	747,30	1	11
2016	901,20	1	12
2017	1364,67	1	13
2018	1203,90	1	14
2019	1473,3	1	15
2020	1300,7	1	16

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.

Graf 13 Graf obecné regresní přímky – Úspory za období 2005–2020

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

Tabulka 15 Výsledek regresní analýzy Úspory–časový vektor

Regresní statistika	
Násobné R	0,93
Hodnota spolehlivosti R	0,87
Nastavená hodnota spolehlivosti R	0,86
Chyba stř. hodnoty	256,57
Pozorování	16

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

ANOVA

	Rozdíl	SS	MS	F	Významnost F
Regrese	1	6196763,25	6196763,253	94,13159805	1,35677E-07
Rezidua	14	921631,92	65830,8515		
Celkem	15	7118395,17			

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

	Koeficienty	Chyba stř. hodnoty	t Stat	Hodnota P	Dolní 95%	Horní 95%
Y-Hranice	-730,26	134,54	-5,42	8,90904E-05	-1018,84	-441,68
t	135,00	13,91	9,70	1,35677E-07	105,15	164,84

Zdroj: vlastní výpočty v Excel

Interpretace výsledků

Z tabulek výsledků uvedených výše vyplývá, že model jako celek je statisticky významný. V uvedeném výše modelu p hodnota testovacího kritéria Fisherova testu je nižší než zvolená hladina významností ($\alpha = 0,05$), tj. $(F) = 1,35677E-07$. Koeficient determinace udává, $R^2 = 0,87$, což značí, že model z 87 % správně vysvětluje vývoj proměnné úspory v čase t.

Oba parametry (úrovňová konstanta a sklon regresní přímky) trendové funkce úspory jsou statisticky významné. P-hodnota úrovňové konstanty = $8,90904E-05$ je nižší než zvolená hladina významností ($\alpha = 0,05$).

P-hodnota sklonu regresní přímky = $1,35677E-07$ je také nižší než zvolená hladina významností ($\alpha = 0,05$).

Rovnice lineárního trendu proměnné úspory vypadá následně:

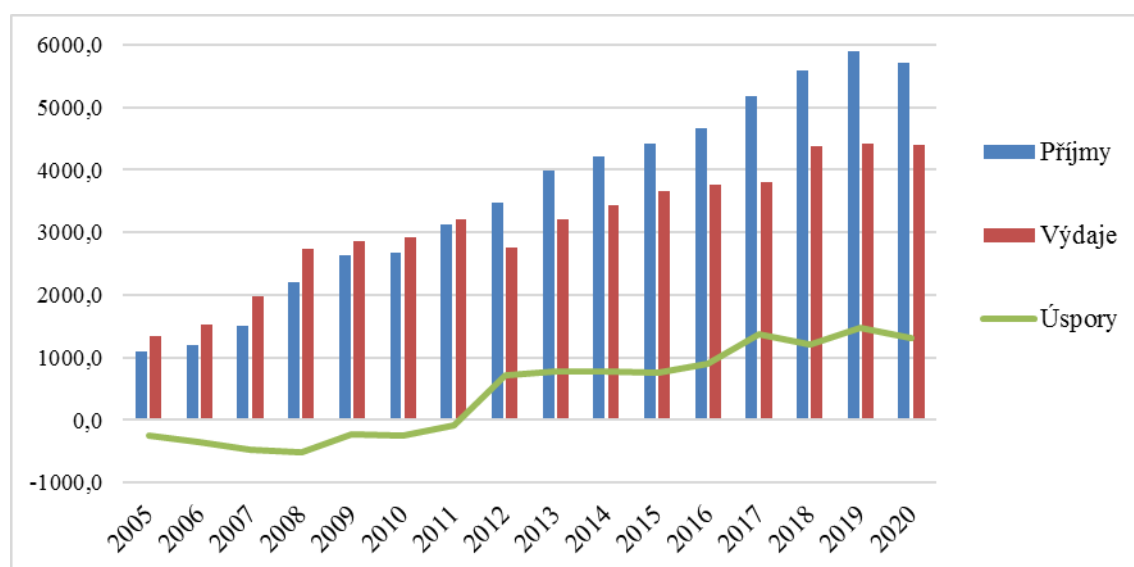
$$y = -730,26 + 135t + ut \quad (3)$$

$\gamma_0 = -730,26$ – odhadnutá úrovněová konstanta by mohla být interpretována jako hodnota závislá proměnné pro rok 2004.

$\gamma_1 = 135t$: během sledovaného období, tj. od roku 2005 do 2020, se úspory domácnosti na osobu v průměru za měsíc zvyšovali o 135 somů ročně.

Jak lze pozorovat z Grafu 14, úspory domácností vykazují značné kolísání ve své dynamice.

Graf 14 Úspory městských domácností na základě příjmů a výdajů

Zdroj: Vlastní zpracování dat z Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky. Životní úroveň v Kyrgyzské republice, 2005–2020.

V roce 2005 měly úspory zápornou hodnotu a činily -255,50 somů (-6 USD nebo -143 Kč), v roce 2020 tvořily 1300,7 somů (16 USD nebo 617 Kč). Z Grafu 14 je patrné, že městské obyvatelstvo jako celek prakticky nemělo možnost až do roku 2011 vytvářet úspory. Zápornou míru úspor v letech 2005–2010 lze vysvětlit růstem spotřeby v důsledku většího nasycení trhu a to nejen na úkor vlastních příjmů, ale i na úkor spotřebitelských úvěrů. Další růst úspor (s výjimkou roku 2008, kdy došlo ke globální krizi) lze vysvětlit tím, že úspory nebyly využívány pro spotřebitelské účely, ale byly drženy ve formě kapitálu, což vyžadovalo značné rezervy v hotovosti.

V podmínkách nestability ekonomického rozvoje Kyrgyzské republiky a v důsledku toho i nedostatečného rozvoje finančního trhu jsou formy úspor obyvatelstva jednotvárné: jedná se o bankovní vklady, hotovost v rukou obyvatelstva a nákup cenných papírů.

Nejpreferovanější formou úspor jsou vklady v komerčních bankách. Z celkového objemu úspor uložených v bankách je většina na účtech v cizí měně. Důvodem je fakt, že kyrgyzská národní měna (som) je z velké části podporována americkým dolarem.

V posledních letech však došlo k nárůstu vkladů fyzických osob v národní měně, a to z 33,5 % v roce 2005 na 42 % v roce 2020.

Dle Národního statistického úřadu (2020) se hodnota míry úspor v celé zemi v různých obdobích ekonomického rozvoje pohybuje mezi 3,8-20,6 % hrubého domácího produktu (HDP). Podíl domácností na hrubých úsporách lze charakterizovat jako extrémně nestabilní a celkově nízký (v některých letech se zápornou hodnotou): v roce 2008 činil pouze 1,2 % HDP.

Na základě výše uvedeného lze konstatovat, že v posledních letech dochází k nárůstu dynamiky úspor domácností, ale nedochází k jejich stabilitě. Celkový objem vkladů domácností v bankách má tendenci růst, ale míra zapojení úspor domácností ve finančně-úvěrových institucích je nízká.

Shrnutí

Po provedené analýze proměnných – příjmy, výdaje, úspory městských domácností je možné vyvodit pomocí lineární trendové funkce a popisné statistiky následující závěr: pokud jde o *příjem*, je třeba poznamenat, že není důležitý jen příjem samotný, ale mnohem důležitější je, zda s jeho pomocí je možné zajistit vyhovující životní úroveň. Průměrný měsíční příjem domácností na osobu má tendenci růstu a na základě výpočtů se zvyšuje o 335,83 somů ročně (6,08 USD nebo 129,13 Kč). I přes stávající pozitivní trend je důležité zohlednit životní minimum za zkoumané období. Do roku 2017 příjmy nepřesahovaly hodnotu životního minima a pohybovaly se v rozmezí od 50 % do 97 % jeho hodnoty. Jen do roku 2019 příjmy mírně převyšovaly životní minimum a činily 124 % a poté opět klesly na úroveň roku 2017.

Významným faktorem, ovlivňujícím výši příjmů, je inflace. Ve zkoumaném období se míra inflace pohybovala v rozmezí od 5,7 % do 20 %, což mělo samozřejmě negativní dopad na kupní sílu mezd členů městských domácností.

Výpočty proměnné *výdaje* domácností na obyvatele za měsíc rovněž ukázaly průměrný nárůst o 191,98 somů ročně (3,5 USD nebo 74,34 Kč). Z celkového podílu výdajů domácností většina připadá na spotřebitelské výdaje. Růst spotřebitelských výdajů lze považovat za pozitivní jev, který odráží růst životní úrovně obyvatelstva, v případě, že není způsoben růstem výdajů na potraviny. V různých letech byla tato hodnota 53 % (2005) a 42 % (2020). Výrazně také vzrostly výdaje za placené služby (zejména za dopravu), a to téměř 1,5násobně.

Spotřebitelské výdaje během zkoumaného období byly doprovázeny zvýšením nákladů na daně, poplatky a platby, a to až 2,5krát.

Na základě výpočtů proměnných hodnot *příjmy* a *výdaje* lze konstatovat, že došlo ke změně proměnné *úspory*. Hodnota úspor ve sledovaném období byla nestabilní a vykazovala extrémně nízké hodnoty a zvyšovala jen o 135 somů (2,44 USD nebo 52 Kč) na osobu v průměru za měsíc. Do roku 2011 neměly domácnosti možnost spořit. Důvodem byla nízká míra zapojení úspor obyvatelstva do finančních a úvěrových institucí. Ačkoli se situace úspor domácností od roku 2011 zlepšuje, stále se potýkají jednak se slabou finanční gramotností obyvatel a jednak s nedůvěrou k finančním institucím na pozadí ekonomické i politické situace v zemi.

7 Výsledky a diskuse

Cílem práce bylo prozkoumat transformační procesy se zaměřením na Kyrgyzstán a určit změny, které proběhly na makroúrovni a ovlivnily život obyčejných lidí, zejména v domácnostech.

Postsocialistická transformace, která probíhala (a vlastně stále probíhá) byla podrobně zpracována a diskutována v kapitole 5. *Teoretická část*. Souhrnně je možné charakterizovat transformační procesy v Kyrgyzstánu tak, že získáním nezávislosti se situace v Kyrgyzstánu výrazně zhoršila. I přes dobré hodnocení reformy západními experty v prvních letech nezávislosti nemohly ukazatele demokratického vývoje dosáhnout ani průměrných hodnot. Tradicionalismus, kolektivismus, korupce všech struktur společnosti, vysoká úroveň chudoby, nezaměstnanost a migrace, všechny tyto problémy obyčejným lidem v Kyrgyzstánu velice ztěžují život. Lidé jsou nuceni se jakýmkoli způsobem přizpůsobit a přežít.

Výsledky deskriptivní statistiky vybraných proměnných domácností vedly k následujícím závěrům:

- pokud mluvíme o *příjmech domácností*, je třeba poznamenat, že jsou důležitým agregátem, pomocí kterého je možné dosáhnout vyhovující životní úrovně. Je však třeba vzít v úvahu další faktory ovlivňující životní úroveň. Přestože průměrný měsíční příjem domácnosti na osobu v zkoumaném období má tendenci růstu, teprve od roku 2019 příjem mírně překračuje životní minimum (124 %); před rokem 2017 příjem nepřesahoval životní minimum a tvořil jen 97 % jeho hodnoty. Navzdory nárůstu příjmů domácností ve sledovaném období rostla také míra inflace, která v některých letech dosáhla 20 %. Tento fakt měl negativní dopad na kupní sílu mezd členů městských domácností.
- proměnná *výdaje domácností* na obyvatele za měsíc, ve zkoumaném období rovněž ukázala růst. Z celkového podílu výdajů domácností většina připadá na spotřebitelské výdaje, zejména na potraviny. Tento sklon ve struktuře výdajů ukazuje na negativní jev ve spotřebitelském chování domácností.
- proměnná *úspory* ve sledovaném období byla nestabilní a vykazovala extrémně nízké

hodnoty. Jednou z mnohých příčin záporných hodnot v letech 2005–2010 byl růst spotřeby a zájem domácností o spotřebitelské úvěry. Od roku 2011 je možné pozorovat rostoucí, ale nestabilní dynamiku úspor kvůli slabé finanční gramotnosti členů domácností a nedůvěře k finančním institucím.

Z rozhovorů, které byly provedeny v kyrgyzských a ruských domácnostech, vyplynuly tři hlavní fáze v časové rovině životních strategií přežití domácností střední třídy v Kyrgyzstánu:

1. Sovětské období, kdy docházelo k orientaci na stát, který zajišťoval základní potřeby jednotlivců a domácností, poskytování sociálních potřeb bylo státem garantováno. Tuto strategii je možné označit jako „minimalizace úsilí“ (při zajišťování základních potřeb jednotlivců a domácností).
2. Rozpad SSSR a devadesátá léta 20. století jsou charakteristické změnou v orientaci na soběstačnost v péči o sebe a o svou domácnost. Nastupuje strategie využití „sociálních vazeb“ společně se strategií přežití za pomoci venkova nebo pomocí dceřiné farmy ve městě.
3. Rozvoj podnikání a zároveň neformální (neoficiální)⁹ práce. Práce se stala hlavním prostředkem k přežití. Důraz už ale není kladen na dosahování pracovních výsledků, hlavní je výdělek.

V současné době lze strategie domácností převážně přičíst třetí fázi strategií přežití. Stále je však relevantní použití druhé fáze strategií přežití.

Pro lepší ilustraci vybraných strategií přežití byla použita typologie Světové banky, která vychází ze socioekonomických podmínek rozvoje. Tato typologie je založena na práci Roberta Goodlanda (2002) „Sustainability: Human, Social, Economic and Environmental“ a *Přístupu udržitelného živobytí* (SLA) ve spojení s Bourdieuovým (1986) konceptem forem kapitálu.

Z výše uvedených zdrojů byla sestavena vlastní typologie pro tento výzkum. Typologie kapitálů je následující – ekonomický, sociální, lidský, kulturní, přírodní.

⁹ V Kyrgyzstánu se podle státních statistik používá koncept neformální ekonomické činnosti, kterou legálně provádí jednotliví producenti nebo podniky ve vlastnictví jednotlivců nebo domácností. Tento pojem je podrobně popsán v kapitole *Zaměstnanost. Příjmy domácností*.

Nejdůležitějším zdrojem pro všechny respondenty bez ohledu na národnost a věkovou skupinu je ekonomická složka, která primárně souvisí s finanční situací domácnosti (ekonomický kapitál). Poté přichází sociální složka (sociální kapitál), která je vyjádřena udržováním sítí vzájemné podpory (příbuzní, přátelé, sousedé). Lidský kapitál se projevuje v získání odborného vzdělání, složení odborných zkoušek atd. V rozhovorech respondenti uvedli formu udržitelnosti životního prostředí pouze v kontextu stávajících problémů v Kyrgyzstánu obecně i konkrétně v Biškeku. Proto tento výzkum nevěnuje podrobnou pozornost formě udržitelnosti životního prostředí.

Z výše uvedených typologií vyplývají hlavní čtyři strategie:

Strategie zaměřená na zaměstnání (práci). Domácnosti se snaží zvýšit počet zdrojů příjmů se zaměřením na práci. Využívají se formální i neformální práce. Formální práce zahrnují následující činnosti identifikované respondenty:

1. založit si vlastního podnikání a důsledně pracovat na dosažení stabilní finanční situace;
2. najít lépe placenou práci;
3. pracovat musí oba manželé;
4. kombinace práce ve veřejných a soukromých organizacích.

Neformální typy zaměstnání, které respondenti uvedli, zahrnují:

1. získat práci na částečný úvazek, dělat „melouchy“;
2. pronajímat nemovitost.

Zaměstnanost v zemědělství, konkrétně produkci zemědělských výrobků, založení zemědělské farmy respondenti uvedli jako jednu z forem činnosti pro strategii přežití. U dotazovaných respondentů tento typ zaměstnání byl jako formální, tak i neformální.

Pozornost věnovaná formálnímu a neformálnímu zaměstnávání v kontextu studia domácností je uvedena v dílech mnoha autorů. Pahl a Gershuny (1979 in Miková, 1991) rozdělují ekonomické činnosti na formální, neformální a domácí. Domácnost vytváří různé formy zaměstnání, kde je producentem (jako výrobce) a zároveň působí jako spotřebitel, využívá různé zdroje práce. Metody rozdělování zdrojů práce v určitých oblastech a poměr určitých typů činností jsou vyjádřeny ve formě strategií domácností. Clarke (2002) ve své analýze neformálního zaměstnávání v Rusku také poukazuje na symbolickou hodnotu

hlavního zaměstnání, jehož příjem zůstává nejvýznamnější pro ruské domácnosti bez ohledu na klesající mzdy a špatné pracovní podmínky.

Mingione (1987) ve své studii o domácnostech v Itálii ukazuje, že v době pozdního kapitalismu tržní produkce a spotřeba nejen zajišťují každodenní blahobyt, ale naopak celou řadu ekonomických činností, včetně formálních a neformálních, stejně jako peněžní a nepeněžní zdroje, přispívají ke zdrojům potřebným pro přežití domácností. Provedené rozhovory ukazují, že rozmanitost ekonomických vztahů v oddělené domácnosti je aktuální zejména pro biškekské domácnosti, které se neustále věnují různým druhům práce, a to jak uvnitř domácnosti, tak i ve „velké ekonomice“.

Na základě studie ruské společnosti v procesu transformace v Rusku Richard Rose (1994) tvrdí, že společnost není moderní v tom smyslu, že Rusové mohou žít pouze spoléháním se na „multiplicitu ekonomik“ místo na racionální využívání občanských institucí (angl. civil institutions). Dle odpovědí respondentů zkoumaných domácností prakticky nedochází k racionálnímu využití občanských institucí, a to především kvůli nedůvěře v ně a kvůli nejistotě přítomné ve společnosti.

Ve své studii o přežití domácností na Slovensku Adrian Smith (2000) zjistil, že mnoho ekonomických praktik domácností se odehrává v dekomodifikovaném prostoru nekapitalistických vztahů.

Strategie omezení spotřeby zboží a služeb

Ve zkoumaných domácnostech existuje orientace na dočasný pobyt v krizové situaci na úkor omezení spotřebitelských výdajů. Tyto náklady se však v každém případě zvyšují v důsledku inflace nebo rostoucích potřeb domácnosti (placené vzdělávání dětí, daně).

Strategie omezení spotřeby mezi zkoumanými domácnostmi je typická hlavně pro střední věkovou skupinu domácností (35–50 let) a pro věkovou skupinu (50 let a více).

Trochu „utáhnout opasek“ a to je vše. Nechodím do kadeřnictví, nekupuji si kosmetiku. Dva měsíce jsme si klobásu nekoupili, koupili jsme jen malý kousek kýty [...]. Nejdůležitější jsou poplatky za komunální služby a školu. Nesoustředíme se na drahé norkové kabáty a zlato. (Žena, 1972, Kyrgyzka)

Zuzana Miková (1991) ve své studii domácností v České republice a na Slovensku zmínila použití strategie „utahování opasků“, i když neexistují explicitní souvislosti se

situací nouze, společnost k této strategii vykazuje příznivý přístup bez ohledu na aktuální finanční situaci, složení, sociální postavení domácnosti atd. V menší míře tuto strategii podpořily domácnosti na Slovensku, i když v té době již byl zvýšen strach a nejistota z budoucnosti.

Jak ruské, tak i kyrgyzské dotazované domácnosti šetří na jídle. Kyrgyzská etnická skupina respondentů (ve věku 35–50 let) zároveň zjistila, že je to obtížnější kvůli stálým nákladům spojeným s tradičními rodinnými událostmi (svatby, výročí, pohřby). Ruské domácnosti stejného věku, které ušetřily na spotřebním zboží, se snaží investovat více peněz do dalšího vzdělávání svých dětí. Ruské domácnosti ve věkové skupině (50 let a více) zaznamenaly výrazné úspory v jídle a přežití díky vlastní zahradě (zejména ti respondenti, kteří nebyli zaměstnáni). Kyrgyzské domácnosti (50 let a více) nezmínily úspory na potraviny, protože spoléhají na pomoc dětí, důchod a dodatečný příjem. Jude Howell (1996) ve svém výzkumu strategií přežití domácností v Kyrgyzstánu uvádí snížení spotřeby hotových výrobků až o 93 %. Cílem zde bylo omezit výdaje domácnosti a vyrovnat se s dopady změn ve stravování s cílem zachovat likviditu a produktivitu aktiv domácností.

Použití sociálních vazeb jako jedné ze strategií přežití

Pro domácnosti je charakteristická reciprocita činností, určených na podporu sociálního kapitálu. Převážně se to promítá i do venkovských domácností, které se snaží soustředit se na strategii podpory sociálních sítí kvůli omezenému přístupu k organizacím tržní ekonomiky. Mezi městskými domácnostmi je také aktuální tento výše zmíněný způsob. Sociální sítě využívají všechny věkové skupiny, ale zejména toto je vlastní domácnostem střední (35–50 let) a starší věkové skupiny (50 a více let). Pokud kyrgyzské domácnosti žádají o pomoc, tak ve většině případů od široké sítě příbuzných, to ruské domácnosti se obrací častěji na svou nukleární rodinu, nebo hledají podporu u přátel nebo u sousedů.

Pokud jde o síť podpory kyrgyzských domácností, ty na jednu stranu vyplňují úlohu „pojistných mechanismů“, aby překonaly finanční těžkosti a mohly financovat nákladné rodinné události typu svatby nebo pohřby, ale z druhé strany aspekt vzájemné pomoci je

spíše vynucený (Gouldner, 1960). Navíc rodinné vztahy – jako sociální kapitál – se musí pořád utužovat, aby se zachovala neporušená vzájemnost (Coleman, 1987). Často vzájemná pomoc, zejména v krizových situacích, může být nevyvážená. V těchto případech jsou domácnosti nuceny průběžně pomáhat své rodině bez možnosti dostatečných příjmů. Takto se prostorová a emoční vzdálenost proměnily v možnost vyhnout se nárokům příbuzných (Evers, 1994). Níže uvedený citát potvrzuje tyto důvody:

„Ukazuje se, že Rusové žijí dobře a mně se velice líbí jejich životní cíle. My, Kyrgyzové, nejsme schopni žít pro sebe. Já pořád pomáhám rodině a bohužel nedostávám od ní žádnou vděčnost. Neměla jsem svůj vlastní byt, a přitom jsem pomáhala svým bratrům a sestrám. A dnes si na to oni ani nevzpomenou a ani mi za to nejsou vděční [...]. Říkám svým dcerám, aby nikomu nedávaly peníze, aby si žily jen pro sebe. Není zapotřebí dodržovat zvyky, nemyslete na příbuzné [...]“. (Žena, 1954, Kyrgyzka)

Respondenti často připomínali, že tradiční sítě rodinné podpory již nepracují tak jako dříve z toho důvodu, že nechtějí míchat obchody do rodinných vztahů, a dále proto, že důvěra dokonce i v tradičně solidární skupině jako je kmen, klan, je zničena a blízcí lidé si navzájem už nedůvěřují. Dnes se do popředí dostávají individuální strategie. Tyto strategie směřují na autonomii nukleární rodiny.

Lidský kapitál jako součást strategie přežití

Vzdělávací systém v Kyrgyzstánu se od získání nezávislosti významně změnil, získal různé formy a komercializoval se. Vzdělání se stalo novou „měnou“ pro dosažení smysluplných pozic. V dnešní době je vzdělávání spojeno s myšlenkou úspěchu a vzestupné sociální mobility.

Pro respondenty provedeného průzkumu je vzdělání aktivem, které investují do zajištění bezpečnějšího života pro sebe a své děti v budoucnu. Dělalí to záměrně nebo se řídí tradicemi „vzdělání musí být“. K dosažení vysokého kulturního kapitálu pro své děti domácnosti také mobilizují svůj sociální kapitál v podobě příbuzných, kteří mohou jejich dětem poskytnout bydlení a mohou pomoci s půjčkami nebo péčí o děti atd.

U všech respondentů studovaných věkových skupin kyrgyzských a ruských etnických skupin je na prvním místě podle důležitosti vzdělávání dětí, i když má domácnost omezené zdroje.

Vzdělání je spojeno s hodnotami a ekonomickými cíli a také s chováním z hlediska investic do lidského kapitálu. Působí také jako „pojistný mechanismus“ v mezigeneračních vztazích. To platí zejména pro kyrgyzské domácnosti, kde se nejmladší syn musí starat o své rodiče.

„Dali jsme svému synovi dobré vzdělání, a on se o nás ve stáří určitě postará“.
(Žena, 1954, Kyrgyzka)

Téměř v každém rozhovoru respondenti zdůrazňovali, že (1) již zaplatili nebo měli zaplatit za vzdělání svých dětí a že jde o jeden z významných rozpočtových výdajů; (2) byli ochotni a schopni investovat do lepšího vzdělávání a dalších kurzů; a (3) věří, že dobré vzdělání bude mechanismem „otevřených dveří“ pro lepší budoucnost jejich dětí. Výdaje na vzdělání jsou proto vysoké a často nepřiměřené příjmům. Dotazovaní respondenti uvedli, že si vzali úvěry na vzdělávání svých dětí a také půjčili peníze od příbuzných. Tyto finance fungovaly jako prostředek k dosažení lidského kapitálu pro jejich děti. Lidský kapitál se přeměňuje na kulturní kapitál a naši respondenti jej spojují se sociální konkurenceschopností.

Respondenti poukázali na velké množství problémů ve vzdělávacím systému v Kyrgyzstánu: nesoulad kvalifikačních požadavků pro absolventy s moderními požadavky trhu práce; nekvalifikovaní mladí učitelé (kde přednost mají učitelé „sovětské školy“).

Ve výzkumu Kalyuzhnové a Kambhampati (2007) se popisuje otázka poměru vzdělání a zaměstnanosti mladých lidí v přechodové ekonomice. Autoři identifikovali pravidelnost, že v tranzitní ekonomice dochází k nárůstu vysokoškolských institucí při poklesu ekonomické aktivity. Vědci poukazují na inverzní vztah mezi vzděláním a zaměstnáním v přechodové ekonomice, kdy zhoršení kvality vzdělání způsobí odliv mladých lidí z vysokých škol a růst pracovních míst, a naopak zvýšení nezaměstnanosti vede ke zvýšení počtu studentů vysokých škol. Autoři článku docházejí k závěru, že přechodové stadium ekonomiky je doprovázeno podobnými procesy ve vzdělávání. Odpovědi dotazovaných respondentů a statistické údaje tento závěr vědců potvrzují.

Níže je uveden obecný profil součástí strategií přežití Kyrgyzů a Rusů, který obsahuje hlavní složky strategií kyrgyzských a ruských domácností. Tabulka 16 ukazuje

rozdíly a podobnosti v hlavních (podle respondentů) bodech. Na základě výše uvedeného lze tedy strategie přežití domácnosti v této studii charakterizovat jako „aktivní přizpůsobování“ na život v podmínkách nejistoty.

Tabulka 16 Obecný profil součástí strategií přežití Kyrgyzů a Rusů

Součásti	Kyrgyzové	Rusové
Zdroje příjmů	<p>příjem z vlastního podnikání;</p> <p>příjem z činnosti v soukromých firmách;</p> <p>doplňkový příjem z hlavního místa výkonu práce „melouchy“;</p> <p>příjem z městského zemědělství (rodinný podnik);</p> <p>zaměstnanost ve veřejném sektoru;</p> <p>důchod a vedlejší pracovní poměr (brigády);</p> <p>silná finanční podpora od dětí nebo příbuzných;</p>	<p>příjem z vlastního podnikání;</p> <p>příjem z činnosti soukromých firmách;</p> <p>kombinace zaměstnání ve veřejném a soukromém sektoru;</p> <p>příjem z důchodu;</p> <p>rodinné podnikání domácnosti;</p> <p>„pasivní“ příjem z pronájmu nemovitosti;</p> <p>slabá nebo neexistující finanční podpora dětí;</p>
Hlavní položky výdajů	<p>výdaje na potraviny, potřeby dětí, oblečení, komunální služby;</p> <p>výdaje na vlastní podnikání;</p> <p>výdaje na akce spojené s tradicemi;</p>	<p>výdaje na potraviny, potřeby dětí, oblečení, komunální služby</p> <p>výdaje na vlastní podnikání</p>
Postoj k úvěrům	<p>negativní postoj k úvěrům z náboženských důvodů (do 35 let)</p> <p>půjčky na studium (do 35 let)</p> <p>spotřební úvěry (35–50)</p>	<p>obecně negativní postoj k půjčkám, ale s vhodnou úvěrovou sazbou je úvěr možný</p> <p>hypotéka</p>
Postoj k možným úsporám	<p>malé nebo žádné úspory z důvodu nákladů na rodinné sešlosti typu svatby nebo pohřby (do 35 a 35–50 let)</p> <p>většina respondentů z věkové skupiny 50 a více dělají úspory pro „horší čas“</p>	<p>malé úspory</p> <p>většina respondentů z věkové skupiny 50 a více dělají úspory pro „horší čas“</p>
Zaměření na sociální vazby	<p>zaměření na sociální vazby příbuzných na jedné straně „pojistné mechanismy“, na druhé straně „distance od příbuzných“</p>	<p>zaměření na nukleární rodinu, přátele, sousedy</p>
Rozhodování v domácnosti	<p>důležité strategické rozhodnutí často činí starší generace bez ohledu na typ domácnosti</p>	<p>rozhodnutí činí společně nebo nezávisle v rámci nukleární rodiny</p>

8 Závěr

Cílem této práce bylo prozkoumat transformační procesy v Kyrgyzstánu a zjistit, jak změny na makroúrovni ovlivnily život obyčejných lidí v domácnostech.

Kvantitativní data byla doplněna výsledky kvalitativního výzkumu (polostrukurované rozhovory) se zástupci domácností dvou etnických skupin – kyrgyzské a ruské. Tyto etnické skupiny jsou spojeny úzkým vzájemným vlivem a událostmi, které jsou důležité v historickém kontextu. Změny, které se v Kyrgyzstánu odehrály po rozpadu Sovětského svazu, měly vážný dopad na život obyčejných lidí a jejich domácností. Vleklá nestabilita, krize v ekonomice a sociální sféře přetrvávají dodnes.

Výzkum předkládá společné a odlišné rysy chování domácností dvou etnických skupin různého věku ve vztahu k příjmům, výdajům, úvěrům a úsporám domácností. Nedílnou součástí strategií přežití je také využívání sociálních vazeb, rozhodování a využívání lidského kapitálu. Práce se také zaměřuje na popis domácností v kontextu sociálních změn a nerovnosti příjmů.

Pro vyvození závěru je nutné zodpovědět výzkumné otázky, které byly položeny v úvodní části práce.

Jaké strategie uplatňují domácnosti obou etnických skupin patřících mezi střední vrstvu obyvatelstva?

Strategie domácností ve zkoumaném období prošly několika fázemi a měnily se v závislosti na podmínkách v zemi. Fáze sovětské éry byla charakterizována „přítomností“ státu ve všech sférách společenského života. Osobní iniciativa a vlastní plánování v domácnostech byly velmi slabé, došlo k orientaci na kolektiv. V prvních letech nezávislosti byli jednotlivci a domácnosti nuceni přežít všemi možnými způsoby a spoléhat se na sociální vazby vzájemné podpory.

V současné době se používají různé strategie přežití. Zaprvé je to orientace na vydělávání peněz všemi možnými prostředky, včetně neformálních; zadruhé je to omezení spotřeby zboží a služeb „utahování opasků“; zatřetí, jedná se o orientaci na sociální vazby, ale již ve změněné podobě („pojistný mechanismus“ – „distancování od příbuzných“); a

začtvrté, jde o orientaci na lidský kapitál, který může být vyměněn za kulturní kapitál, a může se také stát zárukou dobrého budoucího zaměstnání pro děti a jako důsledek – zárukou spokojeného stáří.

Jsou domácnosti schopné na sebe vzít odpovědnost za svůj blahobyt v měnících se podmínkách?

Jak ukázaly výsledky rozhovorů, mladé domácnosti do 35 let vykazují největší nezávislost a odpovědnost za svůj blahobyt a udržitelnost. Nespolehají se na pomoc státu, navíc mají jediný názor „*nezasahujte do naší práce – zbytek si uděláme sami*“. Pro tyto domácnosti jsou důležité příjmy z podnikatelské činnosti, motivace k ekonomické činnosti, investice do vzdělávání a nákupu zboží dlouhodobé spotřeby, jakož i získání dalších příjmů ze stávajících úspor (investice do podnikání). Domácnosti střední věkové skupiny (35–50 let) si ve větší míře nedělají iluze o státní podpoře, stále však existují určitá očekávání. Pro udržitelnou stabilní existenci se řídí zkušenostmi z minulých let, kdy museli přežít díky domácí ekonomice (dceřiné farmy). Pokud je to nutné, v době krize jsou některé dotazované domácnosti připraveny tuto zkušenost zopakovat. Zároveň jsou v této věkové skupině úspory (jako jeden z prvků ekonomického systému) buď malé, nebo vůbec neexistují. Úspory v tomto případě slouží způsobem řešení dočasných finančních problémů nebo mají „zbytkový“ charakter. Obecně lze říci, že nejobtížnějším úkolem zkoumaných domácností je naučit se působit na trhu. To vyžaduje racionální rozpočtování domácností, dovednosti v oblasti finanční gramotnosti. Přežití a odpovědnost za svůj blahobyt znamená nejen dělat více, než co již bylo učiněno, ale také vyvíjet nové způsoby pro udržování a reprodukce domácností.

Analýza každodenního života lidí a domácností v měřítku města umožnila doplnit makroekonomické přístupy ke zkoumání rozvojových společností a znovu upozornit na stávající problémy. Výzkum ukázal, že dotazované domácnosti se každopádně přizpůsobily novým životním podmínkám. Je však třeba poznamenat, že hlavním problémem života v Kyrgyzstánu je neustálá nejistota, nedůvěra v budoucnost. „Racionální“ formou chování obyvatel je tedy žít v přítomnosti a využívat krátkodobé cíle. Mezi nejzávažnějšími problémy respondenti identifikovali následující: chudoba, rostoucí ceny a nezaměstnanost, klesající úroveň vzdělání a nízká úroveň lékařské péče.

Respondenti dále připomněli změnu hodnotových postojů, norem a motivací, jejichž studium by se mohlo stát základem pro další výzkum domácností.

Význam tohoto výzkumu spočívá v tom, že doposud neexistovala žádná studie městských domácností pomocí kvalitativního přístupu a techniky rozhovorů. Navíc mezi pracemi o výzkumu domácností většina autorů věnuje pozornost srovnání městských a venkovských domácností, ale neexistují studie srovnávací povahy mezi etnickými skupinami a mezi generacemi. Výsledky této studie mohou být užitečné a zohlednit je při plánování sociálně-demografické politiky, jakož i různých programových dokumentů zaměřených na vývoj mechanismů ke zlepšení kvality života členů rodiny a domácností. Výsledky výzkumu, analýza literárních zdrojů, teoretické závěry mohou být navíc zahrnuty do univerzitního předmětu „Ekonomická sociologie“ a různých antropologických disciplín.

9 Seznam použitých zdrojů

- ABRAMZON, Saul. *Kirgizy i ih etnogeneticheskie i istoriko-kul'turnye svyazi*. Kyrgyzstan, 1990. 480 s. ISBN 5-655-00518-2
- ADAMS, William. *Conducting Semi-Structured Interviews*. In: Wholey, J. S., Harty, H. P. and Newcomer, K. E., Eds., *Handbook of Practical Program Evaluation*, Jossey-Bass, San Francisco, 2015, p. 492–505.
- AKERLOF, George a Robert J. SHILLER. Spiritus Animals, ili kak chelovecheskaya psihologiya upravlyaet ekonomikoj i pochemu eto vazhno dlya mirovogo kapitalizma. Moskva, Yunajted Press, 2010, s. 150–151.
- ATTWOOD, Lynne. Men, machine guns, and the mafia: post-Soviet cinema as a discourse on gender. *Women's Studies International Forum*. 1995, 18(5) s. 515.
- BARENHOLDT Jørgen, AARSATHER Nils. Coping strategies, social capital and space. *European urban and regional studies*. 2002, 9 (2) s. 151.
- BARSUKOVA Svetlana, RADAEV Vadim. Legenda o genděre. Principy raspredělenija truda meždu suprugami v sovremennoj gorodskoj sem'je. *Sociologija. Etnologija*. Mir Rossii. 2000, 4. ISSN 1811-038x.
- BARSUKOVA, Svetlana. Suščnost' i funkcii domašněj ekonomiki, sposoby izmerenija domašněgo truda. *Sociologičeskije issledovanija*, 2003, 12, 21–31. ISSN 0132-1625.
- BECK, Ulrich. *Risikogesellschaft: auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986. ISBN 3-518-11365-8.
- BOR, Anneta. Turkmenistan: Vlast', politika i petro-avtoritarizm. *Nauchno-issledovatel'skaya rabota*. 2016. Programma po Rossii i Evrazii.
- BORISOV, Nikolaj a MARASINOVA Ludmila. *Obschnost i obschestvo: osnovne ponjatija tschistoj soziologii=Gemeinschaft und Gesellschaft: Grundbegriffe der reinen Soziologie*. St. Petersburg: V. Dal, 2002. ISBN 5936150208.
- BRYMAN, Alan. *Social Research Methods*. N. Y.: Oxford University Press, 2004. s. 318–345.
- BŘEZINSKIJ, Zbigněv, 1999. *Velikaja šachmatnaja doska*. Moskva: Meždunarodnye otnošenija. 256 s. ISBN 5-7133-0967-3.
- BUZGALIN, Alexandr a Andrej KOLGANOV. *Ot krizisa k moděrnizacii: Těorija i opyt perechodnych ekonomik*. 1998. Moskva: Fond Eiberta Friedrich-Ebert-Stiftung Russland.

- CLARKE, Simon. *Making ends meet in contemporary Russia: secondary employment, subsidiary agriculture and social networks*. Cheltenham: Edward Elgar, 2002. p. 266.
- COASE, Ronald. The Problem of Social Cost. *The Journal of Law and Economics* [online]. 1960, 3, 1–44 [cit. 2018–04–29]. DOI: 10.1086/466560. ISSN 0022-2186.
- COHEN, Deborah a CRABTEE Benjamin. *Qualitative Research Guidelines Project*. [online] July 2006 [cit. 2020-05-30]. Dostupné z: <http://www.qualres.org/HomeSemi-3629.html>
- COLEMAN, James. “Norms as Social Capital” in *Economic Imperialism – The Economic Method Applied Outside the Field of Economics*. New York: Peragon, 1987.
- Country Report*. [online]. Transformation Index. BTI 2010-2020. [cit. 25. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/kgz/ity/2012/itr/pse/>
- CREHAN, Kate. *Rural livelihoods: Making a living /Rural Livelihoods: Crises and Responses*. Oxford: Oxford University Press, 1992. p. 87–112.
- ČMEJREK, Jaroslav. Regionální rozvoj a demokratická transformace. In: *Agris.cz* [online] 03. 03. 2005 [cit. 17-3-2017]. Dostupné z: http://www.agris.cz/Content/files/main_files/59/136948/cmejrek.pdf
- DE YONG, Alan. Lost in Transition: Redefining Students and Universities in the Contemporary Kyrgyz Republic. Charlotte: *Information Age Publisher*. 2010, 29 (4), 421–434
- DENIZER, Cevdet a HOLGER Wolf, and YING Yvonne. Household Savings in the Transition. *Journal of Comparative Economics*. 2002 (30), 463–475.
- DINKEVIČ, Anatolij a ŠVYDKO, Vladimir. *Strany Central'noj Azii–novaja faza perechodnogo perioda*. Moskva: In-t vostokovedenija Rossijskoj Akademii Nauk, 2005. s. 52.
- DZHAKUPOV, Nurdin. Neravenstvo v raspredelenii dokhodov i ikh vliyanie na sostoyanie bednosti naseleniya Kyrgyzstana. *Ekonomika truda*. 2018, 5(3), 799-818. DOI: 10.18334/et.5.3.39419.
- EISENSTADT, Samuel. *Revoljucija i preobrazovanije obščestv. Sravnitel'noje izučeniije civilizacij*. Moskva: Aspekt Press, 1999. ISBN 5-7567-0231-8.
- EVERS, Hans-Dieter. „The Traders' Dilemma. A Theory of the Social Transformation of Markets and Society.” In: *The Moral Economy of Trade. Ethnicity and Developing Markets*. 1994. p. 7–14 Evers and H Schrader. London: Routledge.

- Freedom in the World 2017*. [online]. Freedom house [cit. 25. 3. 2018]. Dostupné z: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2017>
- FRENKEL A. Jacob a CALVO Guillermo. From Centrally-Planned to Market Economies: The Road From CPE to PCPE /NBER. *Working Paper No. 3698*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. p. 42. ISBN 9781451843446/1018-5941.
- GERSHUNY, Jonathan I.; PAHL, Ray E. Work outside employment: Some preliminary speculations. *Higher Education Quarterly*, 1979, 34.1: 120-135. ISSN 0951-5224.
- GERSHUNY, Jonathan. *After industrial society?: The emerging self-service economy*. London: Macmillan, 1978. ISBN 0333232763.
- GIDDENS, Anthony. *Sociology, a brief but critical introduction*. London: Macmillan, 1982. ISBN 0333309286.
- GOODLAND, Robert. *Sustainability: human, social, economic and environmental. Encyclopedia of Global Environmental Change*. John Wiley & Sons, 2002.
- GOULDNER, Alvin. 1960. „The Norm of Reciprocity. A Preliminary Statement.“ *American Social Review* 25(2), 161–78.
- GRANOVETTER, Mark S. The strength of weak ties. *American journal of sociology*, 1973, 78.6: 1360-1380.
- GREEN, David Jay; BAUER, Armin. The costs of transition in Central Asia. *Journal of Asian Economics*, 1998, 9.2: 345-364. DOI: 10.1016/S1049-0078(99)80088-8. ISSN 10490078.
- GUNDAROV, Igor. *Rossija: transformirujuščesja obščestvo*. Moskva: Kanon-Press-TS, 2001. ISBN 5-93354-008-0.
- HALBACH, Uwe. Das Erbe der Sowjetunion. Kontinuität und Brüche in Zentralasien. *Osteuropa*. 2007, 9(21), 77–98.
- HARCHEV, Anatolij. *Brak i sem'ja v SSSR*. Moskva: Mysl'. 1979, s. 356.
- HART, Keith. Informal income opportunities and urban employment in Ghana. *The journal of modern African studies*, 1973, 11.1: 61-89.
- HERRMANNOVÁ, Zuzana. *Postsocialistická transformace společnosti ve Střední Asii. Případová studie v jižním Kyrgyzstánu, oblast Batken*. Praha: Česká zemědělská univerzita, 2012.
- HORÁK, Slavomír. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-14724.

- HOTINSKAJA, Galina. Finansy domochozajstv: vlijanije na finansovyj rynek Rossii. *Finansovyj biznes* [online]. May/June 2005 6 (8). [cit. 6. 3. 2018]. Dostupné z: <http://ankil.info/lib/4/>
- HOWELL, James. Household coping strategies in Kyrgyzstan. *Development in Practice*. 1995, 5(4). s. 361.
- HOWELL, Jude. Coping with Transition: Insights from Kyrgyzstan. *Third World Quarterly*, 17 (1), 1996, s. 53–68.
- CHAMBERS, Robert. Poverty and livelihoods: whose reality counts?. *Environment and Urbanization*. [online]. 2016. 7(1) [cit. 2018-04-27]. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/095624789500700106>. ISSN 0956-2478.
- IKONNIKOVA, Svetlana. *Istorija kul'turologičeskich teorij*. Sankt-Pitěrburg: Piter, 2005. ISBN 5-469-00310-8.
- IMANKULOV, Meder. *Istorija Kyrgyzstana*. Bishkek, 2014, 240 s. ISBN 978-9967-31-186-2.
- KHUDOKORMOV, Alexander. *Istorija ekonomičeskich učeníj: (Sovremennyj etap)*. Moskva: Infra-M, 2009. s. 652. ISBN 5-86225-736-x.
- KNJAZEVI, Aleksandr. New measurement of Russian foreign policy on post-Soviet territory and Central Asia. *Central Asia Forum* (3). Urumqi: Institute of Central Asian Studies Xingjian Academy of Social Sciences, 2009.
- KOJCHUEV, Turar. *Izbrannoe sobranie sochinenij. Postsovetskaya perestrojka: teoriya, ideologija, realii*. Biškeek. CES pri PKR, „Ekonomisty za reformu“, 2007. ISBN 978-9967-417-53-3.
- KOKAISL, Petr a Jan PARGAČ. *Pastevecká společnost v proměnách času: Kyrgyzstán a Kazachstán*. V Praze: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 2006. ISBN 80-7308-119-9.
- KOKAISL, Petr. Specifika sovětské kolektivizace se zaměřením na Střední Asii. *Kulturní studia*, 2015 (2). ISSN 2336-2766.
- KORNAI, Janos. *The Socialist System* [online]. Oxford University Press, 1992 [cit. 2018-04-25]. ISBN 9780198287766.
- KULEJMENOV, Daurenbek. *Social'nye izmeneniya povsednevnoj zhizni domochozajstv v transformacionnyj period. Chelovečeskij kapital v Kazahstane: sostojanie i perspektivy rosta*. Astana: ENU im. L. N. Gumileva, 2013.
- KUZIO, Taras et al. Kuchmagate to the Orange Revolution. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 2007, 23(1). 5–31.

- KUZIO, Taras. Democratic breakthroughs and revolutions in five postcommunist countries: Comparative perspectives on the fourth wave. *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democratization*. 2008.16(1), 97–109. ISSN 1940-4603.
- Kyrgyzstan Country Report*. [online]. Transformation Index. BTI 2012. [cit. 25. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.bti-project.org/en/reports/country-reports/detail/itc/kgz/ity/2012/itr/pse/>
- Kyrgyzstan*. [online] Nations Online. 1998-2018 [cit. 22. 3. 2018] Dostupné z: <http://www.nationsonline.org/oneworld/kyrgyzstan.htm>
- MARAT, Erica. *Kyrgyzstan: A Parliamentary System Based on Inter-Elite Consensus*. Washington D. C.: Jamestown Foundation, 2006., s. 151. ISBN 978-0967500973.
- MAVLANOVA, Diana. Pechod k rynku v epochu globalizacii: uspechi i něudači v stranach Severnoj i Sredněj Azii. [on-line] *Mirovoje nacional'noje chozjajstvo. Ministerstvo inostrannyh děl Rossii*. 2(17) [cit. 7. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.mirec.ru/2011-02/socialno-ekonomicheskaya-transformaciya-stran-centralnoj-azii>
- MCFAUL, Michael. Transitions from postcommunism. *Journal of democracy*, 2005, 16.3: 5-19.
- MERKEL, Wolfgang. *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Wiesbaden, 2010. ISBN 978-3531145594.
- MOLDALIEV, Orozbek. *Sovremennye vyzovy bezopasnosti Kyrgyzstana i Central'noj Azii*. Found of Friedrich Ebert. Bishkek, 2001. s. 142.
- MORGAN, David L. *Snowball Sampling. The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. 2008. SAGE Publications. 7 Mar. 2009.
- MORRIS, Luis. *Economic Change and Domestic Life. The Changing Shape of Work*. London: Macmillan, 1997.
- MOSER, Klaus. *Commitment in Organisationen*. Bern: H. Huber, 1996. ISBN 3456827350.
- MULLER, Klaus; PIKEL, Andreas. Smena paradigm postkommunističeskoj transformacii. *Sociologičeskoje issledovanije*. (9). 2002.
- Nacional'nyj bank Kyrgyzskoj Respubliki*. (Национальный банк Кыргызской Республики) [online] 2018 [cit. 12. 3. 2018]. Dostupné z: <http://www.nbkr.kg/index.jsp?lang=RUS>.

- Nacional'nyj sostav naselenija*. [online] Nacional'nyj statističeskij komitět Kyrgyzskoj Respubliki. 2015 [cit. 15-3-2018]. Dostupné z: <http://www.stat.kg/ru/opendata/category/312/>
- NEUMAN, Lawrence *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. 2nd ed. Boston etc.: Allyn and Bacon, 1991.
- NORTH, Douglass C. Institutions, institutional change, and economic performance. *HandBook of practical program evaluation*. 1990. New York: Cambridge University Press. ISBN 9781119171386. DOI:10.1002/9781119171386.
- NUREEV, Rustem. *Ekonomika razvitija: moděli stanovlenija rynočnoj ekonomiki*. Moskva: Norma, 2008. sv. 118. ISBN 978-5-89123-470-3.
- Obrazovanie i kul'tura: dinamicheskie tablicy*. Nacional'nyj statističeskij komitet Kyrgyzskoj Respubliki. 2019.
- OMATOV, Nur. *Gosudarstva Central'noj Azii v epohu globalizacii: poiski strategii razvitiya*. Found of Friedrich Ebert, 2008.
- OSOROV, Z. Myths and Survivals of Nomadic Past. *Kyrgyzstan Times*, 2000.
- PAHL, Raymond, 1980. Unemployment, Work and them Domestic Division of Labour. *International Journal of Urban and Regional Research*. 4 (1), 1–20.
- PAHL, Raymond. *Divisions of labour*. New York, N. Y.: B. Blackwell, 1984. ISBN 0631132732.
- PARSONS, Talcott. *Sistěma sovremennyh obščestv*. Moskva: Akademičeskij Proekt, 2000. 880 s. ISBN 5-8291-0016-9.
- PIIRAINEN, Timo. *Towards a new social order in Russia: transforming structures and everyday life*. Brookfield, Vt., USA: Dartmouth, 1997. ISBN 1-85521-690-6.
- PILE, Steve. Securing the future: survival strategies' amongst Somerset dairy farmers. *Sociology*, 1991, 25.2: 255-274. DOI: 10.1177/0038038591025002007. ISSN 0038-0385.
- PILKINGTON, Hilary. *Migration, displacement, and identity in post-Soviet Russia*. New York: Routledge, 1998.
- POLANYI, Karl. *The great transformation*. Boston: Beacon Press, 1944. ISBN 9780807056790.
- POLLAK, Robert. A Transactional Cost Approach to Families and Households. *Journal of Economic Literature*, 1985, 23(2), s.581–605. American Economic Association.

- POPOVA, I.; SEDOVA, N. *Sotsiologičeskie issledovaniya. Profil' i dinamika bednosti i neravenstva 2009 goda*. Departament sniženiya bednosti i upravleniya ekonomikoj, Evropejskij i Central'no-Aziatskij regiony. 2004, (2). Dokument Vsemirnogo Banka.
- PORTES, Alejandro a CASTELLS Manuel, BENTON Lauren. *The Informal economy: studies in advanced and less developed countries*. Baltimore, Md.: Johns Hopkins University Press, 1989. ISBN 0801837367.
- PORTES, Alejandro, 1994. The Informal Economy and its Paradoxes. In: N. J. Smelser & R. Swedberg, *The Handbook of Economic Sociology*. New York: Princeton University Press, s. 426–449.
- Profil a dinamika chudoby a nerovnosti 2009*. Odbor snižování chudoby a ekonomického managementu, regiony Evropy a střední Asie. Dokument Světové banky, 2011.
- PROUDHON, Pierre-Joseph. *Qu'est-ce que la propriété?, ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement premier mémoire par P.-J. Proudhon*. Paris: Garnier, 1849.
- Prožitočnyj minimum dlja osnovnyh grupp naselenija*. [online] Nacional'nyj statističeskij komitět Kyrgyzskoj Respubliki, 2018. [cit. 15. 1. 2018] Dostupné z: <http://www.stat.kg/media/files/cc033c5b-b5b0-463b-a1d0-7cb145d38d8d.pdf>
- PŠEVORSKIJ, Adam. 1999. *Děmokratija i rynek. Političeskije i ekonomičeskije reformy v Vostočnoj Evrope i Latinskoj Amerike*. Moskva: ROSSPEN. ISBN 5-8243-0054-2.
- RADAEV, Vadim, DOBRYAKOVA, Maria, Ekonomičeskaya sociologiya. *Elektronický deník* 3 (5), 2002.
- RADAEV, Vadim. O naličii sbereženij i sberegatěl'nych motivach rossijskogo naselenija. *Doklad dlja obsužděnija na Učenom Sovetě otděla ekonomičeskij sociologii i ekonomiki truda Instituta ekonomiki*. Moskva. 1997.
- RAJNERT, Erik. *Zabytye uroki prošlyh uspehov*. Expert [online]. 2010, 1 (687) [cit. 14. 03. 2018]. Dostupné z http://expert.ru/expert/2010/01/zabutue_uroki_proshluh_uspehov/
- REDCLIFT, Michael. Survival strategies in rural Europe: continuity and change. An introduction. *Sociologia Ruralis*. 1986, 26 (3–4), 218–227. *Religija v sovremennom Kyrgyzstaně*. [online] Informacionno-turističeskij intěrnět-portal, 2018. [cit. 7. 4. 2018] Dostupné z: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/culture/religion/246-religiya-v-sovremennom-kyrgyzstane.html>
- RICHARDSON, John G. *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1986. ISBN 9780313235290.

- RITZER, George a Douglas J GOODMAN. *Sociological theory*. McGraw-Hill, 2003, s. 606.
- ROUND, John; WILLIAMS, Colin. Coping with the social costs of 'transition': everyday life in post-Soviet Russia and Ukraine. *European urban and regional studies*, 2010, 17.2: 183-196. DOI: 10.1177/0969776409356158. ISSN 0969-7764.
- RUSTOW, Dankwart. Perechody k demokracii: popytka dinamičeskoj moděli. *Polis*. 1996, 5, 5–15. ISSN 1684-0070.
- SERRAT, Olivier. *The sustainable livelihoods approach*. Washington, DC: Asian Development Bank, 2010.
- SHIGAEVA, Jyldyz, Michael KOLLMAIR, Peter NIEDERER a Daniel MASELLI. Livelihoods in transition: changing land use strategies and ecological implications in a post-Soviet setting (Kyrgyzstan). *Central Asian Survey*, 2007, 26.3: 389-406. DOI: 10.1080/02634930701702696. ISSN 0263-4937.
- SCHMIDT, Manfred. *Demokratiethorien. Eine Einführung*. Bonn: 2010. 434 s. ISBN 978-3-531-17310-8.
- SI Xiao-Sheng a WANG Wenbin, HU Chang-Hua, ZHOU Dong-Hua. Remaining useful life estimation. A review on the statistical data driven approaches. *European Journal of Operational Research*. 2011, 213(1), s. 2.
- SMITH, Adrian; STENNING, Alison. Beyond household economies: articulations and spaces of economic practice in postsocialism. *Progress in human geography*, 2006, 30.2: 190-213. DOI: 10.1191/0309132506ph601oa. ISSN 0309-1325.
- SNYDER, Jack. Nationalism and the crisis of the post-Soviet state. *Survival*. 1993, 35(1), 5–26. DOI: 10.1080/00396339308442671. ISSN 0039-6338.
- Sotrudničestvo i bezopasnost' v central'noj azii: sostojanije i perspektivy*. Almaty: KISI pri Prezidentě Respubliki Kazachstan, 2008. ISBN 9965-458-66-9.
- SPENCER, Herbert. *First Principles*. Cambridge University Press, 1862. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511693939>
- SUYUNBAEV, Murat a UZBEKOV, Dosmir. *Geopoliticheskie osobennosti Central'noj Evrazii*, 2018. s. 271. ISBN 9967195959.
- SZTOMPKA, Piotr. Cultural Trauma. *European Journal of Social Theory*. 2016, 3(4), 449–466. DOI: 10.1177/136843100003004004. ISSN 1368-4310.
- SZTOMPKA, Piotr. *Sociologija social'nych izmeněnij*. Moskva: Aspekt Press, 1996. ISSN 5-7567-0053-6.

- THÉVENOT, Lauren. Organizovannaja kompleksnost': konvencii koordinacii i struktura ekonomičeskich preobrazovanij. In: *Ekonomičeskaja sociologija: Novye podchody k institucional'nomu i setěvomu analizu*. Moskva: Rospen, 2002. ISBN 5-8243-0353-3.
- VANHANEN, Tatu. *The process of democratization: a comparative study of 147 states, 1980-1988*. New York: Crane Russak, 1990. ISBN 9780844816401.
- VELZEN, Anita Van. *Who's the boss. Marginalisation and power in food-processing household enterprises west Java, Indonesia*. Universitet van Amsterdam, Amsterdam 1994.
- WALLACE, Claire. Household Strategies: Their Conceptual Relevance and Analytical Scope in Social Research. *Sociology* [online]. 2016, 36(2), 275–292 [cit. 2018-04-25]. DOI: 10.1177/0038038502036002003. ISSN 0038-0385. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0038038502036002003>
- WANG, Shaoguang. The Great Transformation: The Double Movement in China. *boundary 2: An international journal of literature and culture*. 2008, 35(2), 15–47 DOI: 10.1215/01903659-2008-002.
- WorldAtlas data. Kyrgyzstan. Public spending on education as a share of GDP* [online]. [2021–26–01]. Dostupné z: <https://knoema.ru/atlas>.
- WRIGHT, Sue. *Language policy and language issues in the successor states of the former USSR*. Buffalo: Multilingual Matters, 2000. ISBN 1-85359-463-6.
- Zákon č. 496 ze dne 23 srpna 2011.: o vytvoření dvoustupňového systému vysokoškolského vzdělávání v Kyrgyzské republice*. Dostupné z: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/92802>
- Zpráva Vysokoškolské vzdělání v Kyrgyzstánu*. Ispolnitel'noe agentstvo po obrazovaniju, audio-vizualizacii i kul'ture (IAOAK) pri vklade Tempus ofisov, 2015.

10 Seznam obrázků, tabulek, grafů

10.1 Seznam obrázků

Obrazek 1 Kyrgyzská nukleární domácnost	20
Obrazek 2 Kyrgyzská rozšířená domácnost.....	20
Obrazek 3 Ruská nukleární domácnost	21
Obrazek 4 Ruská rozšířená domácnost.....	21
Obrázek 5 Oslava moderní kyrgyzské svatby ve městě	75
Obrázek 6 Oslava moderní kyrgyzské svatby ve městě	75

10.2 Seznam tabulek

Tabulka 1 Velikost domácnosti podle počtu osob	18
Tabulka 2 Rozdělení domácností podle typu.....	18
Tabulka 3 Složení rozšířených domácností podle generací.....	19
Tabulka 4 Počet dětí v nukleárních domácnostech dvou etnických skupin	19
Tabulka 5 Posílení sociální diferenciacce obyvatel KR podle úrovně příjmů (1985–1995). 84	
Tabulka 6 Diferenciacce obyvatel Kyrgyzstánu podle úrovně příjmů (2000–2020)	86
Tabulka 7 Ukazatele rozdělení příjmů obyvatel v letech 1982–2020	87
Tabulka 8 Deskriptivní statistika proměnných	106
Tabulka 9 Korelační matice	108
Tabulka 10 Podkladová data: Příjmy domácností	109
Tabulka 11 Výsledek regresní analýzy příjem–časový vektor	110
Tabulka 12 Podkladová data: Výdaje domácností.....	114
Tabulka 13 Výsledek regresní analýzy Výdaje–časový vektor	115
Tabulka 14 Podkladová data: Úspory domácností	118
Tabulka 15 Výsledek regresní analýzy Úspory–časový vektor.....	119
Tabulka 16 Obecný profil součástí strategií přežití Kyrgyzů a Rusů	131

10.3 Seznam grafů

Graf 1 Schematické znázornění přístupu International Fund for Agricultural Development (IFAD) na SLA	54
Graf 2 Dynamika počtu významných národností v letech 1989–2021.....	67
Graf 3 Státní financování zdravotní péče v Kyrgyzské republice v letech 1991–2019.....	89
Graf 4 Poměr veřejných a soukromých výdajů na zdravotní péči v letech 2000–2020	93
Graf 5 Vysokoškolské vzdělávání v Kyrgyzstánu v letech 1994–2020	95
Graf 6 Graf obecné regresní přímky Příjmů za období 2005–2020	109
Graf 7 Struktura příjmů městských domácností na osobu v roce 2005	111

Graf 8	Struktura příjmů městských domácností na osobu v roce 2020	111
Graf 9	Srovnání průměrného peněžního příjmu na osobu městských domácností k životnímu minimu, v procentech v letech 2005–2020.....	112
Graf 10	Průměrná roční míra inflace, v procentech v letech 2005–2020	113
Graf 11	Graf obecné regresní přímky výdaje za období 2005–2020.....	114
Graf 12	Procentní struktura výdaje městských domácností na osobu v letech 2005–2020	116
Graf 13	Graf obecné regresní přímky–Úspory za období 2005–2020.....	118
Graf 14	Úspory městských domácností na základě příjmů a výdajů.....	120

11 Přílohy

Příloha 1 Pasportizační tabulka respondentů

respondent	rok narození	pohlaví	etnická skupina	vzdělání/zaměstnání	bydliště	datum a délka rozhovoru v minutách
Asel	1986	Žena	Kyrgyzka	VŠ/administrativní pracovník	hlavní město	26.01.2018 80 min
Alina	1993	Žena	Kyrgyzka	VŠ/ žena v domácnosti	hlavní město	12.02.2018 40 min
Begimaj	1997	Žena	Kyrgyzka	VŠ/ žena v domácnosti	hlavní město	14.02.2018 35 min
Almaz	1983	Muž	Kyrgyz	střední speciální / zemědělská farma, podnikání	hlavní město-venkov	20.02.2018 60 min
Ajbek	1982	Muž	Kyrgyz	VŠ/ vlastní podnikání	hlavní město	12.01.2018 40 min
Saltanat	1972	Žena	Kyrgyzka	střední speciální/ veřejná organizace	hlavní město	08.02.2018 80 min
Žumagul	1975	Žena	Kyrgyzka	střední speciální/ žena v domácnosti	hlavní město	14.02.2018 40 min
Kanat	1976	Muž	Kyrgyz	VŠ/ vlastní podnikání	hlavní město	23.01.2018 80 min
Marat	1973	Muž	Kyrgyz	VŠ/ vlastní podnikání	hlavní město	11.02.2018 80 min
Bakyt	1973	Muž	Kyrgyz	VŠ/ soukromá organizace	hlavní město	10.12.2017 40 min
Nurbubu	1954	Žena	Kyrgyzka	střední speciální/důchod	hlavní město	25.01.2018 63 min
Arsan	1958	Žena	Kyrgyzka	VŠ/ soukromá organizace	hlavní město	27.01.2018 59 min
Katja	1953	Žena	Kyrgyzka	střední/ důchod	hlavní město	27.01.2018 82 min
Monoldor	1963	Muž	Kyrgyz	VŠ/ veřejná organizace	hlavní město	24.01.2018 63 min
Timur	1950	Muž	Kyrgyz	VŠ/ důchod	hlavní město	14.01.2018 30 min
Maria	1986	Žena	Ruska	VŠ/ žena v domácnosti	hlavní město	01.02.2018 60 min
Elena	1986	Žena	Ruska	VŠ/ vlastní podnikání	hlavní město	07.02.2018 52 min
Anna	1993	Žena	Ruska	VŠ/ vlastní podnikání/ žena v domácnosti	hlavní město	17.12.2017 41 min

Andrey	1982	Muž	Rus	střední speciální / vlastní podnikání	hlavní město	01.02.2018 60 min
Stepan	1988	Muž	Rus	střední / vlastní podnikání	hlavní město	02.02.2018 46 min
Ludmila	1970	Žena	Rus	střední speciální /veřejná organizace	hlavní město	26.01.2018 42 min
Violetta	1971	Žena	Rus	VŠ/soukromá organizace	hlavní město	09.02.2018 30 min
Svetlana	1977	Žena	Rus	střední speciální/ vlastní podnikání	hlavní město	11.02.2018 23 min
Jaroslav	1976	Muž	Rus	VŠ/soukromá organizace	hlavní město	03.02.2018 60 min
Oleg	1969	Muž	Rus	Střední/ soukromá organizace	hlavní město	24.01.2018 72 min
Valentina	1951	Žena	Rus	VŠ/důchod	hlavní město	19.01.2018 42 min
Marina	1955	Žena	Rus	Střední/ důchod	hlavní město	06.02.2018 43 min
Lidia	1948	Žena	Rus	VŠ/důchod	hlavní město	25.01.2018 56 min
Vladimir	1962	Muž	Rus	střední speciální/ nezaměstnaný	hlavní město	12.02.2018 60 min
Pavel	1952	Muž	Rus	střední speciální/ důchod	hlavní město	27.12.2017 58 min

Příloha 2 Scénář témat rozhovoru

Složení rodiny (dospělí členové rodiny, děti, starší pokolení).
Podmínky bydlení (charakteristika bydlení, míra spokojenosti s podmínkami bydlení, vyhlídky).
Práce (zaměstnání všech členů rodiny, profese, vzdělání a jeho spojení se současnou profesí, sektor zaměstnání, pracoviště, režim práce, hrozba nezaměstnanosti, změna pracovního místa v posledních letech, způsoby hledání zaměstnání, představy o úspěšné kariéře).
Příjmy rodiny (zdroje, dodatečné příjmy, spokojenost s příjmy, žádaný příjem).
Existují-li potíže s vyděláváním si na živobytí? Jak se s nimi (jako domácnost) vyrovnáváte? Kdo pomáhá? Co děláte pro to, aby byl dostatek stabilní?
Daří se dělat si úspory?
Spotřeba. Strategie nákupu potravin a potřeb. Velké nákupy (kdo rozhoduje). Vytváření zásob, výměna potřeb a potravin. Nové položky výdajů.
Životní styl domácnosti. Rozdělení rolí. Role a obraz mužů a žen (adaptivní rozdíly, rovnoprávnost). Volný čas, přátelé, vzájemná komunikace. Význam náboženství v životě rodiny.
Existují nějaké rozpory nebo neshody při rozdělování povinností?
Jaké problémy spojené se životem v Kyrgyzstánu považujete za nejaktuálnější?
Co vás nejvíce znepokojuje, když přemýšlíte o budoucnosti?

Příloha 3 Podkladová data

	Příjmy, som	Výdaje, som	Úspory, som
2005	1085,2	1340,70	-255,50
2006	1192,9	1534,30	-341,40
2007	1499,8	1970,00	-470,20
2008	2210,1	2729,00	-518,90
2009	2635,4	2864,90	-229,50
2010	2683,1	2928,20	-245,10
2011	3131,9	3208,40	-76,50
2012	3472,6	2765,10	707,50
2013	3978,9	3200,00	778,90
2014	4205,1	3426,90	778,20
2015	4414,4	3667,10	747,30
2016	4655,2	3754,00	901,20
2017	5172,3	3807,63	1364,67
2018	5583,5	4379,60	1203,90
2019	5 886	4 412,70	1473,3
2020	5 701,9	4 401,20	1300,7

Zdroj: Vlastní zpracování z dat Statistického sborníku Národního statistického úřadu Kyrgyzské republiky, 2005–2020.